

SOSYAL MÜNÂSEBETLER BAKIMINDAN MÜCÂDELE SÛRESİNİN İNCELENMESİ

DÖNE UĞUR

**Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Lisans Eğitimi- Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,

Tefsir Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

olarak hazırlanmıştır.

145654

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

SİVAS-2004

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Döne UĞUR tarafından yapılan bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Ali Akpınar

Üye: Doç. Dr. Abdullah Kahraman

Üye: Doç. Dr. İsmail Çalışkan

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

13.09.2004

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu

[Signature]

ÖZET

Konuları bağlamında Mücâdele Suresi üzerinde yaptığımız araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Mücâdele suresinin en önemli konularından birisi olan zıhar konusuna ve diğer konularına ışık tutması açısından Câhiliyede evlilik ve boşanmayı kısaca özetledik. Ayrıca Hz. Peygamber'in sosyal yaşamdaki davranışlarını ve insanlığa örnek oluşunun gerekçelerini açıkladık.

Birinci bölümde sureyi kapsamlı bir şekilde tanıtabilmek amacıyla ismini, nuzul ortamını, muhtevasını, medeni oluşunun sebeplerini ve surede geçen bazı kelimelerin sözlük anlamlarını göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise surede geçen ayetleri konularına göre tasnif ederek, sosyal hayatı düzenleyici noktalarını örnekleriyle vermeye çalıştık.

Sonuçta ise çalışmada ulaştığımız temel fikirleri ve kanaatlerimizi özetledik.

ABSTRACT

In our study, We investigated the Sûrah Mûcâdele with respect to its issues. The study is composed of an introduction and two parts.

Introduction part focuses on one of the most important issues of the Sûrah Mûcâdele, “zihar”, and marriage and divorce in the “Jahiliyye” period. In addition, we also touched upon the Prophet Mohammad’s sample behaviours in social life.

In the first part, with the aim of introducing the chapter, we explained the name and content of the sûrah, reasons of civility, environment during the revelation, and meanings of some concepts.

In the second part, we categorized “verses”s with respect to the issues they explore, and we tried exemplify their effects on social life.

Lastly, in the conclusion part, we summarized the ideas that we reached as a result of our study and comments.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ.....	IV

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN AMACI	6
II- ARAŞTIRMANIN METODU.....	7
III- CÂHİLİYED E AİLE SİSTEMİ VE KADIN	7
A- Evlilik.....	8
B- Boşanma	15
IV- HZ. PEYGAMBER'İN İNSANLARLA OLAN İLİŞKİ BİÇİMİ	19
A- Hz. Peygamber'in Sosyal İlişkilerdeki Genel Tutumu.....	19
B- Hz. Peygamber'in Kadına Önem Vermesi	23

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜCÂDELE SURESİNİN GENEL TANITIMI

I- İSMİ	28
II- NÜZUL ORTAMI VE SEBEBİ.....	29
A- Surenin Mekki mi Medeni mi Olduğu.....	30
B- Sebeb-i Nüzul.....	32
III- LAFİZ VE MÂNÂ YAPISI	40
IV- MÜCÂDELE SURESİNİN MUHTEVÂSİ VE KUR'ÂN'IN GENEL MUHTEVÂSİ İÇİNDEKİ YERİ	43
V- KONUSU AÇISINDAN DİĞER SÛRELERLE MÜNÂSEBETİ.....	46
A- Bir Önceki Sûre ile Münâsebeti	47
B- Bir Sonraki Sûre ile Münâsebeti.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MÜNÂSEBETLER BAKIMINDAN MÜCÂDELE SURESİNİN ANA KONULARI

I-ZİHÂR OLAYI.....	52
A- İslâm'ın Zihâr Olgusu Karşısındaki Tutumu	56
B- Zihâr Keffâreti	59

1- Köle Azad Etmek	61
2- Oruç Tutmak	65
3- Fakirleri Doyurmak	66
II- PEYGAMBER'İN TEBLİĞİ KARŞISINDA OLUMSUZ TAVIR ALANLARIN DURUMU.....	67
III- TOPLUMSAL İLİŞKİLERDE AÇIK TAVIR SEGİLENMESİ	71
A- Necvâ (Fiskos)nın Hoş Karşılanmaması	72
B- Allah'ın Gizli Konuşulanları Bilmesi.....	74
C- Kötülük Maksudıyla Kulis Faaliyetleri Yürütmek	76
D- İyilik Hususunda Yapılan Kulis Faaliyetleri	78
E- Fiskosun Toplum Adâbına Aykırı Olması.....	79
IV- ZİMMİLERİN SELÂM VERMESİ VE SELÂMLARININ ALINMASI.....	80
V- TOPLANTI ÂDÂBI.....	82
A- Saygı İçin Ayağa Kalkmak	85
VI- İLMİN FAZİLETİ VE ÂLİMİN ÜSTÜNLÜĞÜ	87
VII- HZ. PEYGAMBER'LE ÖZEL KONUŞMA ÂDÂBI VE BU ÂDÂBIN GENELE YANSITILMASI.....	92
VIII- MÜNÂFIKLARIN TOPLUMDAKİ KONUMU VE TOPLUMA ETKİLERİ	95
A- Münâfık Kavramı ve Münâfıklığın Belirleyici Vasıfları	97
B- Yemini Kalkan Edinmeleri.....	100
C- İslâm Düşmanlığı.....	102
IX- ALLAH'IN PEYGAMBER'İNE VE İNANANLARA YARDIMI	103
X- DOST EDİNME KRİTERİ OLARAK İMÂNIN ESAS ALINDIĞI YERLER	106
SONUÇ	112
BİBLİYOGRAFYA.....	117

KISALTMALAR

b.	İbn (oğul)
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
hz.	Hazreti
ö.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
ŞİA	Şamil İslam Ansiklopedisi
Tahk.	Tahkik eden
Trc.	Tercüme eden
t.y.	Tarih Yok
y.y	Yer Yok
vb.	Ve Benzeri

ÖNSÖZ

Allah Teâla tarafından insanlığa dünya ve âhirette onurlu ve şerefli yaşayabilmenin temel kaynağı olarak ihsan edilen Kur'an'ı Kerim, her zaman güncelliğini devam ettirmektedir. Onun anlaşılması için asırlardır yürütülen tefsir faaliyetleri, değişme ve gelişme sürecine bağlı olarak daha da artacaktır.

İnsanlık büyük küfür ve cehâlet karanlığının girdabında bocalayıp dururken, onları saplanmış olduğu bu bataklıktan kurtaracak, onlara dosdoğru yolu gösterip karanlıktan aydınlığa kavuşturacak ilâhi bir Nur'a son derece ihtiyaç vardı. İşte böyle bir vakitte Allah, Hz. Muhammed'i risaletle görevlendirerek ona mucizelerin en büyüğü olan Kur'an'ı indirmiş, böylece kullarını, şirkin ve zulmetin çıkmaz sokaklarından, hakkın ve adâletin şaşmaz istikâmetine yönlendirmiştir.

Dünya ve âhîret saadetini yakalamanın yolu, insanlığa sunulan bu ilâhi öğretileri kabul etmek ve yaşamaktır. Ayrıca onları uygulayıp, kardeşliğin, mutluluğun, sükunetin, eşitliğin ve her türlü rahatlığın kaynağı olan Allah'ın ayetlerine karşı gelmemektir. Her kim ki bu kutsal çağrıyla kabul eder ve gereklerini aynen yerine getirirse her iki dünyada da gerçek saadeti ve mutluluğu elde eder.

Kur'an'ı Kerim evrensel bir kitap olduğundan nüzulünden günümüze hatta kıyâmete kadar gelecek olan bütün insanlığın dini ihtiyaçlarına cevap verecek niteliktedir. Bu yüzden her çağın önde gelen İslâm âlimleri, kendi ilmi birikimlerinin yanı sıra, kendi zamanlarında uzlaşmış olduğu ilmi verilerden istifade ederek muasır oldukları toplumların ihtiyaçlarına paralel yorumlar geliştirmişlerdir. Böylelikle o yüce Kitap'ın daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Her yapılan inceleme ve araştırma Kur'an'ın anlamını daha iyi bir şekilde gün yüzüne çıkaracaktır. Beşeriyet ne kadar ilerlerse ilerlesin yine de Kur'an'a muhtaç kalmaya devam edecektir. İşte insanlığın bu ihtiyacını asırlar öncesinden fark eden İslâm âlimlerini insanlığın problemlerine Kur'anî perspektiften çözümler getirmek amacıyla bu sahada yapmış oldukları takdire şâyan çalışmalardan dolayı rahmetle anarken, günümüzde de bu alandaki çalışmaların daha da hız kazanmasını ve ilim yolcularının yolunu aydınlatan ilim meşâlesinin daha parlak bir şekilde elden ele ulaştırılmasını temenni ederiz.

Araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konuya ışık tutması açısından Câhiliyede evlilik ve boşanmayı kısaca özetledik. Daha sonra o dönemde aile hayatında mutad evlilik ve boşanma ile ilgili hususları özetleyerek, İslam'ın getirdiği düzenlemelerle yeni şekil kazanmasının evrelerini anlattık. Ayrıca Hz. Peygamber'in sosyal yaşamdaki davranışlarını ve insanlığa örnek oluşunun gerekçelerini açıkladık.

Birinci bölümde sureyi tanımak için ismini, nûzul ortamını, medeni oluşunun sebeplerini ve surede geçen bazı kelimelerin sözlük anlamlarını göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise surede geçen ayetleri konularına göre tasnif ederek, sosyal hayatı düzenleyici noktalarını örnekleriyle vermeye çalıştık.

Çalışmamızda her konuda yardımcı olan sayın Doç. Dr. İsmail Çalışkan'a ve diğer hocalarıma, katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Döne UĞUR
İstanbul 2004

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada Mücâdele sûresi, sosyal açıdan incelenmiştir. Araştırmada bir yandan suredeki ayetlerin anlamları kavranmaya çalışılırken bir yandan da surenin verdiği mesajın toplumsal hayata etkileri tartışılmaktadır.

Bu surenin inmesine sebep olan olaylar sonucunda inen ayetler boşuna söylenmiş şeyler değildir. Zira Kur'an, temelsiz aslı astarı olmayan olaylarla ilgilenmez. Mutlaka onların ilgili olduğu ya da inmesine sebep olan bir olay vardır. Çünkü Kur'an, insana hitap eder ve dolayısıyla insana yol göstermek ister. Bu amaçla bireyin müslüman bilincine ulaşmasını temin için, onun yaptıklarını kendine konu edinir. Bunları yaparken ya yaptıklarının yanlış olduğunu bildirir, ya bir daha yapmaması konusunda uyarır, veya yaptıkları yanlışları bildirdikten sonra doğruyu gösterir. Yani insanı boşlukta bırakmaz, "doğruyu sen bul" diyerek de salıvermez.

Yine insanın yaptıklarının iyi olduğunu söyler ve onları överek diğerlerinin de o yönde kanalizasyon olmasını sağlar. Son bir yol olarak da toplumda cari olan yanlışlara değinmez ama o doğruları dillendirerek müslüman bilincine onları yerleştirmek ister... Yani bu surede işlenen konuları ele alan âyetler, hayali olaylar üzerine inmemiştir. Gerçek hadiseler karşısında gerçek ifadelerle inmiştir.

Böylece birey burada bir sorunun dikkate alındığını ve çözüme kavuşturulmaya çalışıldığını görerek daha bilinçli bir şekilde vahye yaklaşır. Buradaki örnek olaylar, toplumdaki diğer fertler tarafından da dikkate alınarak, kendilerine çeki düzen vermeleri sağlanmak istenmiştir.

Araştırmanın asıl amacı, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Bilindiği üzere Kur'an sırf ahiret hayatı için inmemiştir. Gaye dünya ve ahiret dengesini sağlamaktır. Görüleceği üzere buradaki âyetlerde dünya dengesini sağlamayı ve insanlar arası ilişkileri düzene koymayı ilke edinmiştir. Biz bu çalışmamızda bunu örneklendirmeye çalışacağız.

II- ARAŞTIRMANIN METODU

İsminden de anlaşılacağı üzere bu çalışma da Kur'an'ı Kerim'deki bir sure ve o surenin sosyal hayata etkisi incelenmektedir. Bunun için çalışmamız esnasında kendisinden faydalanacağımız temel kaynak, Kur'an'ı Kerim'dir. Buna bağlı olarak da tefsirlere ve sebebe-i nüzulü kapsayan rivayetlere müracat ettik. Surede geçen garip kelimeler için sözlükler öncelikli kaynaklarımızdır. Yine çalışmamız esnasında Kur'an'dan aldığımız ayetleri, güvenilir hadis kitaplarından aldığımız hadislerle desteklemeye gayret ettik.

Ayetler konularına göre tasnif ederken, yeri geldikçe tarih ve fıkıh kitaplarına da müracat ettik. Araştırdığımız konular hakkında yazılmış eserleri de taradık.

Sure, çok farklı konuları içerdiği için Kur'an'ı Kerim'deki ilgili bir çok ayetle örneklendirme yoluna gittik. Ayetlerin meâlleri verilirken Süleyman Ateş ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı meâllerinden yararlandık.

Kaynakları dipnotta gösterirken yazar isminden sonra kısa isimleriyle eserleri, sayfa ve varsa cilt numaralarını verdik. Kaynakların ve yazarlarının tam isimleri ile baskı yer ve tarihlerini ise ayrıntılı bir biçimde bibliyografyada gösterdik.

Çalışmamızda yaptığımız karşılaştırmalar ve sentezler sonucunda, nihai bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Elde ettiğimiz bir takım sonuçları zikrederek ve bu husustaki görüşlerimizi ifade ederek tezimizi noktaladık.

III- CÂHİLİYEDE AİLE SİSTEMİ VE KADIN

Aile toplumun çekirdeğidir. Onun sağlam temeller üzerinde kurulması, toplumun da sağlam temeller üzerinde olmasını sağlar. Onun düzelmesiyle toplum da düzelir, onun bozulmasıyla toplum da bozulur.

İslâm, Cahiliye döneminde hakim olan ve dini ve sosyal yapıya aykırı olarak kabul ettiği aile yapısını, yeniden düzenlemiştir. Örneğin, kadını ve haklarını korumayı, onların aleyhinde olan şeyleri düzeltmeyi ilke edinmiş ve eşyadan da aşağı görülen kadını, “cenneti anaların ayağı altına koyarak” yüceltmıştır.

“Yuvayı dışı kuş yapar” sözünde de olduğu gibi kadın ailenin kurulmasında ve bu kurumun sağlıklı bir şekilde yürütmesinde önemlidir. Bu noktadan hareketle

İslâm'ın bu konuda getirdiği düzenlemeleri ve yeni aile anlayışını ortaya koyabilmek için Câhiliye toplumunda aile yapısını kısaca tanıtmak istiyoruz. Bu yüzden, İslâm'ın kadına verdiği önemi İslâm'dan önceki durumuyla, İslâm'dan sonraki durumunu karşılaştırarak açıklayacağız. Kadına getirdiği kolaylıkları, Mücâdele sûresinde değinilen konular dolayısıyla “evlilik ve boşanma” adı altında inceleyeceğiz.

A- Evlilik

Cahiliyedeki ailenin yapısına baktığımızda iki tip aile sistemi göze çarpmaktadır: Birincisi, soy birliğine dayanan klan ailesidir. İkincisi ise, tabi ailedir ki, bu evlilik yoluyla olur. Bir kişi evlenmek istediği kadını ailesinden ister. *Hıtbe* usulu evliliğin olduğu bu evlilikte, kadın ve erkeğin nesep, soy ve sosyal seviyeyi v.b dikkate alınır.¹ Bu tür evlenme şekli İslâm tarafından da devam ettirilmiştir.

Bu dönemde bazı nikah şekilleri de vardı ki, Hz. Aişe bu konuda şu bilgiyi verir: “Câhiliye döneminde dört çeşit nikah vardır:

Birincisi, kızın ailesinden istenerek, nikah neticesinde erkeğin kadına sahip olmasıdır.

İkincisi soylu bir evlat sahibi olmak için evli bir kadının uygun göreceği bir erkekle beraber olmasıdır. Hamile kalıncaya kadar o kadın kocasıyla birleşmez.

Üçüncüsü, kadının ona yakın erkekle beraber olması ve bundan bir çocuk doğurmasıdır. Bu durumda kadın beraber olduğu erkekleri çağırır ve çocuğu içlerinden birisine nisbet ederdi. Erkekler de onu kabullenmek zorunda kalırdı.

Dördüncüsü ise, fahişe bir kadının bir çok erkekle beraber olmasıdır. Bunun sonucunda doğan çocuk, bir Kâifin çağırılması ve onun yapacağı nispet sonucunda çocuğun babası tayin edilirdi. Rasulullah, birincisi olan *Hıtbe* usulü evliliğin dışında diğer evlilikleri yasaklamıştır.”²

Cahiliye döneminde başka nikah şekilleri de vardır. Bunları da kısaca tanımlayalım.

¹ İbn Habib, Ebu Ca'fer Muhammed b. Habib b. Umeyye b. Ömer el- Haşimi el-Bağdâdi, *Kitâbu'l Muhabber*, Beyrut t.y, s. 30.

² Buhârî, *Nikâh*,36; Ebu Dâvud, *Talak* 33.

Bedel nikahı: İki erkeğin karşılıklı olarak eşlerini değiştirmeleridir. Bir adam, diğer bir adama ‘eşini sen bana ver, ben de sana vereyim,’ der ve eşlerini değiştirirlerdi.³

Haden nikâhı: Hür bir kadının başka bir erkekle metres hayatı yaşamasıdır. Bu devirde hür bir kadının zinâ yapması çok ayıp sayılırdı. Bu sebeple hür kadınlar, gizli dost tutarak cinsel ilişkide bulunurlardı.⁴

Şigar nikâhı: İki erkeğin mehirsiz olarak kızlarını karşılıklı değiştirerek evlenmeleridir.⁵ Bu nikah, Câhiliye döneminde Araplar arasında, kızlarını veya kız kardeşlerini değiştirerek birinin kadınlık kıymetini ötekine mehir sayıp, ayrıca mehir vermeksizin nikahlamaktır.⁶

Makt nikahı: Bir kimsenin öldükten sonra en büyük oğlunun üvey annesi ile mehirsiz olarak evlenmesidir. Câhiliye döneminde bir kişi öldüğü zaman, en büyük oğlu üvey annesinin üzerine bir örtü atar, babasının malına sahip olduğu gibi, eşini mehirsiz olarak nikahlama veya mehrini alarak başkasına verme hakkına sahip olur; eğer büyük oğlan nikahlamaz ise diğerleri nikahlama imkanına sahip olurdu.⁷

İslâm’a baktığımızda evlenmesi yasak olan kimselerin başında anne gelmektedir. Bu üvey anne veya öz annesi olsun fark etmez. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu edepsizliktir, (Allah’ın) hışm(ı)dır ve iğrenç bir yoldur.”⁸ Ayrıca âyetin devamında evlenilmesi yasak olanlar sıralanmıştır.⁹

Mut’a nikahı: Erkeğin kadına “Senden şu kadar müddetle faydalanacağım” demesidir. Doğan çocuk kadına aittir. Muta geçici bir evlenme şekli olup, önceden tespit edilen zamana kadar bir kadınla bir erkeğin bir arada yaşamalarını sağlıyordu. Bu türlü geçici evlenmeler, bilhassa yabancı memlekette geçici olarak bulunan erkekler tarafından akt edilmekteydi. Mut’a nikâhının yapılması için aile büyüklerinin iznine gerek görülmezdi. Bu nikah kıyıldıktan sonra kadın kendi

³ Buhârî, *Nikâh*, 132.

⁴ İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askâlânî, *Fethu’l Bârî fî Şerhi Sâhihi’l-Buhârî*, Beyrut t.y, IX, 158.

⁵ Buhârî, *Nikâh* 28; Müslim, *Nikâh* 24; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 15; Tirmîzî, *Nikâh* 29; Nesâî, *Nikâh* 60-61.

⁶ es-Serahsi, Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, *Kitâbu’l Mabsût*, Beyrut ty. V, 105.

⁷ İbn Habib, *Muhabber*, s. 325-326.

⁸ Nisâ, 4/22.

⁹ Bkz. Nisâ, 4/22-23.

ailesinin içinde kalır, kocasına bir mızrakla çadır verirdi. Bu surette erkek kadının kabilesi içinde kaldıkça, onların hâlifi sayılır, evlilik bağı devam ettiği sürece bu kabile ile birlikte hareket ederdi. Kadın Mut'a nikahına son vermek istediği zaman, çadırın kapısını aksi yöne çevirir, koca bunu görünce kendi kabilesine döner giderdi. Bu nikahla geçici bir süre için evlenenler, süre bitiminde boşamaya lüzum görmeden ayrılırlardı. Bu nikah sadece şehvet duygusunu tatmin için yapıldı. Muta nikahında süre bitince kadın gidebilir, eşi onu yanında tutamazdı. Veraset hakkı da bulunmazdı.¹⁰

Hız. Peygamber döneminde de Mut'a nikâhının uygulandığını gösteren rivayetler bulunmaktadır.¹¹ Hız. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis de mut'a nikahının yasaklandığını göstermektedir. " Ey insanlar! Ben size kadınlarla mut'a nikâhı yapmanıza izin vermiştim. Şimdi Allah, onu Kıyamet gününe kadar haram etmiş bulunmaktadır. Öyleyse, kimin yanında böyle nikâhlı bir kadın varsa, artık ona yol versin. Onlara ücret olarak verdiklerinizden herhangi bir şeyi geri almayın."¹² İbnu Hacer, Mut'a nikâhının önceden mübah olduğu halde sonradan yasaklandığı kanatini taşıdığını belirtir.¹³ Mut'a nikâhı Şia'nın dışında cumhura göre icma ile batıldır.¹⁴

Câhiliyede evlilikte hususunda sıkıntı yaratan durumlardan biri de *mehir* idi. Evlenme esnasında erkek mehir adıyla belirli bir para veya mal öder, ya da ödeme borcu altına girerdi. Mehri kadının bizzat kendisine değil, ailesine verirdi. Ayrıca evlenmeyi zorlaştıracı boyutlarda mehir de istenebiliyordu. İslam hukukunda ise mehir, evlenecek kadının ailesine değil bizzat kadının kendisine verilir. Evlilikte mehir şarttır.¹⁵

Câhili adetlerin kalıntıları halen günümüzde özellikle ülkemizde kendini göstermektedir. Başlık parası adıyla alınan para ile Câhiliyedeki mehir arasında, bir fark yoktur. Zira para kadına verilmemektedir.

¹⁰ Ali Osman Ateş, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İzmir 1989, s.286-287.

¹¹ Buhâri, *Nikâh* 36; Ebu Dâvud, *Talâk* 33.

¹² Müslim, *Nikâh* 21; Buhari, *Nikâh* 31.

¹³ İbnu Hacer, *Fethu'l-Bari*, XI, 70.

¹⁴ Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (çev. Komisyon), İstanbul 1994, IX, 93.

¹⁵ Bkz. Nisâ, 4/4.

İslâm'da zîna hoş karşılanmayan, toplumu ahlâken çökerten bir olaydır. Evlilik gibi müesseseler sayesinde, insanların zinadan uzaklaşması hedeflenmiştir. Oysa ki Cahiliyede, zina ettiğini hiç çekinmeden şiirlerinde işleyen şairlerin bulunması, bazı erkeklerin iyi çocuk sahibi olmak için, hanımını zorla başka erkeklerle birlikte olması için göndermesi¹⁶ Cahiliyedeki aile anlayışını göstermektedir.

Cahiliye evlenmelerinde kadımla erkeği birbirine bağlayan nikah, hukukî veya dinî bir mahiyete haiz olmadığından, kadın ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil edilirdi. Bundan dolayı bir kadın çocuk doğurmadan önce ölürse kocası taziye edilmezdi. Çocuksuz kadın diyet vermeye mahkum olursa diyeti kocası değil, kadının mensup olduğu aile topluluğu verirdi. Araplar bu şekil bir anlayışa sahip oldukları için evlenme yolu ile ortaya çıkan akrabalığın önemi yoktu. Bu nedenle baba ölürse oğulları üvey anneleri ile evlenebilirlerdi.¹⁷

Bütün bu uygulamalardan anlıyoruz ki, o dönemde kadının insan yerine konulabilmesi için, öncelikle onun çocuk doğurması şartı getirilmiştir. Oysa ki tıp da göstermektedir ki, çocuğun olmaması, sadece kadının üzerine yüklenemez. Çünkü erkek de bu konuda sağlık bakımından rahatsızlık olabilir. Tıbbi bir araştırma olmadan, bunun doğrudan kadının rahatsızlığı olduğuna dair bir yargıda bulunmak yanlıştır.

Cahiliye dönemindeki kadının sosyal statüsünü anlayabilmemiz için o dönemde kadına verilen önemi bilmemiz gerekir. Çünkü kadının söz hakkının olması ve görüşlerine değer verilebilmesi için, onun toplumdaki konumu önemlidir.

Cahiliye döneminde genelde orta ve aşağı tabakalardaki kadının hiçbir önemi yoktu. Bu durum zaten doğuştan başlıyordu. Bir adamın erkek çocuğu dünyaya gelirse sevinir, şenlik yapar; kız çocuğu doğarsa utanır ve suç işlemiş konumuna düşerdi. Özellikle aşağı tabakalarda kadının kocası yanındaki değeri, erkeğin mülkiyetinde olan malların değerinden fazla değildi.¹⁸ Bu anlayışın sonucu da kız çocukların gömülmesi olarak kendini gösterir.

İslâm gelmeden önce kabileler arasında, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi iyilik olarak kabul edenler vardı. Bu kimseler, "Kızları gömmek, övülmüş

¹⁶ Talip Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, Sivas, 2000, s.39.

¹⁷ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1957, s.116-117.

¹⁸ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, s.121.

hasletlerdendir” demektedirler. İmam Müberred’in naklettiği bir rivayete göre, Benî Temim kabilesi, Hîre hükümdarlarına yıllık vergi ödüyorlardı. Bir yıl bu vergiyi ödemeyince Hire hükümdarı Numan, üzerlerine asker sevk ederek, bunların kadın ve kızlarını esir etti. Daha sonra Beni Temim Kabilesi, Hire hükümdarı Numan’a yalvararak, esirlerinin serbest bırakılmasını sağladılar. Fakat esirlerin içinde bulunan Kays b. Âsim et-Temimi’nin kızı orada Amr b. el-Müşahrac adlı bir kimse ile evlenerek geri dönmedi. Kays bu durumdan son derece acı duydu ve bir daha kızı olursa onu öldürmeye yemin etti ve böylece kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye âdeti ortaya çıktı.¹⁹ Kız çocukların gömülmesi hususunda bunları ilk yapanın kim olduğu hakkında çeşitli rivayetlere rastladık.

Bunlardan birisi de Müslüman olmadan önce, kendi eliyle on iki kızını diri toprağa gömmüş bulunan Kays İbnu Âsim’la ilgilidir. Müslüman olduktan sonra suçunu itirafla Hz. Peygamber’den bu günahı kurtulma çâresi olup olmadığını sormuştur.²⁰ Araplar arasında bu çirkin adeti uygulayanlardan bir diğeri de Rebiâ kabilesi olduğu kaydedilmektedir.²¹

Kaydedildiğine göre, Kebire b. Süfyan dört kız çocuğunu diri diri toprağa gömmüştü. Hz. Peygamberin anne tarafından dedesi olan Zühre b. Kilâb ise peşpeşe üç erkek çocuğunu öldürdüğü için daha sonra doğan kız çocuğunu toprağa gömmüştü. Bu da gösteriyor ki kız çocukları gömmeye çok eskilere dayanıyor.²²

Kadını doğar doğmaz sanki cinâyet suçlusu durumuna düşüren bu anlayışı Kur’an kınamıştır.²³

İslâm’dan önce kadının gerek aile içinde gerekse sosyal hayatta önem verilmeişinin o zamanın şartlarına göre bir takım nedenleri bulunmaktaydı:

Birincisi fakirlik korkusu; “*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz besliyoruz. Onları öldürmek büyük günahıdır.*”²⁴ Bugün de bu korkunun devam etmesi, bazı Câhili düşüncelerin belli bir zamanla kayıtlı olmadığını

¹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l Bâri fi Şerhi Sahihî’l Buhârî*, VII, 110.

²⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, Ankara 1995, II, 501.

²¹ Ebu’l Fadl- Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l Meânî fi Tefsiri’l- Kur’âni’l-Azîm ve’s-Sebil- Mesânî*, Beyrut ty, XXX, 52.

²² İbnul Esîr, İzzüddin Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed el Cezerî, *Üsdü’l-Gâbe Ma’rifeti’s-Sahabe*, Tah: M. İbrahim el-Bennâ, Ahmed Âşur, yy, 1970, VII, 250.

²³ Bkz. Nahl, 16/58-59.

²⁴ İsrâ, 17/31.

göstermektedir. O zamanlar bu düşünce sadece kız çocuklar için olurken günümüzde kız-erkek fark etmemektedir.

İkinci neden kabileler arasındaki sürekli savaşların olması idi. Erkek çocuklara, büyüdüklerinde savaş zamanlarında yardımcı olmalarından dolayı önem verilirdi. Oysa kız çocukları savaş zamanlarında bir işe yaramadıkları gibi korunmaları da gerekiyordu. Çünkü Arap kabileleri birbirlerine hiç haber vermeden savaş açar ve esir aldıkları kızları ya pazarlarda satar ya da cariye olarak alırdı.²⁵

Cahiliye Arap toplumunda tam bir atâerkil yapılanma hakim olup,²⁶ bir takım övgüye değer şeylerin ve erdemlerin yanında, kadın statü bakımından erkekten aşağı kabul edildiği gibi, evlenme, boşanma, miras, siyasi katılım, ekonomik konularda tasarruf yetkisi büyük ölçüde erkeklerin elinde olmuştur.²⁷ Kadının toplumdaki bu konumu bize onun aile içinde de sözünün geçer olmasının, zor durumda bırakılmasının gerekçelerini göstermektedir. Tabi ki bu ayrım kadının soylu ve zengin olmasıyla onun lehine dönebiliyordu. Mesela, Hz. Hatice gibi soylu kadınların ticari faaliyette bulundukları, eş seçiminde inisiyatifli oldukları görülmüştür.

Çok evlilik de cahili adetlerdendi. Kur'ân eş sınırlamasına gitti. Hatta âyetin devamında "... O (kadınlar) arasında da adâlet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın..."²⁸ diyerek tek eşle evliliği tavsiye etti. Çok eşle evlenme âdeti, yalnız Araplarda değil, eski toplumların bir çoğunda geçerli idi.²⁹ İslam dört eşle evlenmeye izin verse bile nikah akdi yapılırken poligam bir evliliğe razı olup olmamakta kadın, mutlak bir yetkiye sahiptir.³⁰ Kadın nikah akdi sırasında kendisinden başka birisiyle evlenmeyeceğine dair söz alırsa, bu husustaki bütün hakları kazanmış olur.

Câhiliyede bir kadın hayız gördüğü zaman, kocasının onunla aynı yatakta yatmaması, aynı evde oturmaması, ve aynı kaptan yememesi gibi durumlar, kadının uğursuz ve aldatıcı olduğuna dair rivayetler, kısır görüşlü ve yarım akıllı oldukları

²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VII, 110.

²⁶ Ali Çelik, "Asr-ı Saadet'te Halk İnançları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 1995, V, 408

²⁷ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 38.

²⁸ Nisâ, 4/3.

²⁹ Süleyman Ateş, *Gerçek Din Bu*, İstanbul, t.y, I, 48.

³⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1993, II, 667.

gerekçesiyle, onların görüşlerine muhalefet etmenin gerekliliğine olan inanç, erkekler ve kadınlar arası ilişkilerin nasıl olduğu hakkında bize fikir vermektedir.³¹

Oysa ki Kur'an-ı Kerîm, evliliği, eşlerin huzur bulduğu karşılıklı sevgi ve merhamet akdi olarak değerlendirmektedir: *"Omun âyetlerinden biri de, size nefislerinizden, kendileriyle sükûn bulacağınız eşler yaratması ve aranızda sevgi ve acıma koymasındır. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır."*³²

Evliliğin devamı ve kalıcılığı, ailenin mutluluğu, istikrarı, çocukların huzur içinde büyümeleri eşlerin birbirlerine karşı sevgisi, ancak iyi bir ailenin kurulmasıyla sağlanabilir. Bu da ancak evliliğin sağlam temeller ve prensipler üzerine bina edilmesiyle olabilir. Bu temel de din ve ahlâktır. Şayet evlilik İslâm'ın öğretileri doğrultusunda kurulacak olursa, yani kadının ve erkeğin hakları Kur'an doğrultusunda olursa, kurulacak olan aile de mükemmel olur.

Câhili adetler de kadına zarar verici hususlar İslâm'la birlikte geçerliğini yitirmiştir. Bununla birlikte geçerliliğini koruyan bazı âdetler hala günümüzde de devam etmektedir. Bu âdetlerin devamında İslâm'a göre bir sakınca görülmemiştir. Örneğin Hitbe Nikâhı, yani kızın görücü usulü ile evlenmesi bunlardan birisidir. Kızın ailesinden istenmesiyle olur. Mehir de günümüzde devam etmektedir. Çok eşle evlilik de devam etmesine rağmen, bu konudaki şartlar değişikliğe uğramış, eş sayısında sınırlamaya gidilmiştir.³³

Günümüzdeki evlilik dışı ilişkilerin Câhiliye dönemindekinden daha kötü olduğunu görebiliriz. Zira o dönemde doğan çocuğa bir şekilde sahip çıkılmaktadır. Şimdi ise bu şekilde doğan bir çocuk ya bir cami avlusuna bırakılmakta, ya da kimsesiz çocukların kaldığı yuvalarda büyümektedir. İmkanlar sınırlı olduğu için, devlet de bu tür insanlara belli bir yaşa kadar bakabilmektedir

Zamanımızda Câhiliyedekine benzer ahlâk dışı davranışlar devam ediyorsa da bu İslâm'ın onaylamadığı bir durumdur. Kur'an'da evliliğin huzuru için –özellikle kadının haklarında- dikkat edilmesi gereken hususlar gösterilmiştir.³⁴ İnananlar

³¹ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 39.

³² Rum, 30/21.

³³ Nisâ, 3-4.

³⁴ Nisâ, 419-20.

bunlara dikkat ettiği sürece evlilik hayatları düzenli olacak ve eşler arasında sevgi ve saygı devam edecektir.

B- Boşanma

Câhiliyede kadına evlilik hayatında değer verilmediği gibi onu boşamak, onu bütün haklardan mahrum etmek de çok kolaydı. Kadınlar boşandığında, onlara eziyet olsun diye bir başkalarıyla evlenmelerine engel olunurdu. Boşamanın bazı yol ve şekilleri vardı. *Zihar*'da bunlardan biriydi.

Zihâr: Bir erkeğin eşinin sırtını anasının sırtına benzetmesidir.³⁵ Câhiliye döneminde bir erkek, hanımına, "*Sen bana anamın sırtı gibisin*" derse hanımı kendisine haram olmuş sayılırdı.³⁶ Bir adam hanımından hoşlanmadığı ve onun başkasıyla evlenmesini de istemediği zaman ona zihar yapardı. Böylece kadın ne ilk kocasından başka biriyle evlenecek şekilde serbest kalırdı ne de başında kocası olurdu.³⁷

Câhiliye döneminde boşama yollarından birisi de "*îlâ*" idi. Bir kocanın eşine belli bir süre yaklaşmamaya yemin etmesine *îlâ* denilirdi. Koca, eşine yaklaşmamak üzere yemin eder, bir veya iki yıl hitamında –yaklaşmazsa– onu boşamış sayılırdı.³⁸ O dönemde kadının kocası ölse onun evlenmesi zor şartlara bağlıydı. Kocanın ölümünden sonra kadınlar, tam bir yıl matem tutar ve iddet beklerdi. İslâm bu süreyi dört ay on gün ile sınırladı.³⁹

Câhiliye devrinde, erkeğin eşini boşayıp sonra aldığı ve bunu istediği kadar yapma hakkına sahip olduğu rivayet edilir. Bu dönemde bir adam eşini sınırsız sayıda boşayıp, iddeti içinde tekrar eşine dönmekte ki amacı eşinin başkasıyla evlenmesine engel olmak idi. Aşağıda zikredeceğimiz olay da boşanma ile ilgili ayetin nûzul sebebi olarak zikredilir:

İslâm devrinde Ensar'dan bir adam karısına:

³⁵ İsfahâni, *Müfredât*, s. 328.

³⁶ et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, (ö. 310), *Taberî Tefsiri*, İhtisar ve Tahkik, Muhammed Ali es- Sâbûnî, Salih Ahmed Rıza, (çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1995, VIII,199; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa) İstanbul 1993, XIV, 7771-7772; Fahrreddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebîr*, (ter. Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, Sadık Doğru), Ankara 1995, XXI, 352.

³⁷ Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, IX, 456.

³⁸ Hayrettin Karaman, "Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu", *Bütün yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, III, 28.

³⁹ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, s. 121.

- Sana hiç yaklaşmayacağım, ama sen benden çözülüp ayrılmayacaksın, dedi.

Kadın:

- Nasıl olur bu? dedi. Adam:

- Seni boşayacağım, iddet süren sona yaklaşınca sana döneceğim, dedi.

Kadın bu durumu Allah'ın Rasulüne arzetti ve şu âyet nâzil oldu:⁴⁰

*"Boşama iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek gerekir. Onlara verdiklerinizden bir şey geri almanız, size helal değildir. Şayet erkek ve kadın, Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından korkarlarsa başka. Eğer erkek ve kadının, Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından korkarsanız, o zaman kadının (ayrılmak için) verdiği fidyeye (hakkından vazgeçmesinde) de ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, sakın bunları aşmayın. Kim(ler) Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zâlimlerdir."*⁴¹ Bu ayetin devamında ki ayetler de boşama hususunda ayrıntılı bilgi vermektedir.

Kur'an sınırsız boşamaya sınır getirmiştir. Erkek eşinden iki defa ayrılıp, dönme hakkına sahiptir, üçüncü defa vereceği karar son merhaledir. Ya iyilikle eşine döner ya da aynı şekilde ondan ayrılır. Bu âyetlerde de "maruf" (güzellikle, iyilikle) anlamına gelen kelimenin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. *Maruf* kelimesi, boşadıktan sonra kadının evlenmesine engel olmama, güzel davranıp, müsâmaha etme şeklinde yorumlanmaktadır.⁴²

Câhiliyede boşanma hakkı erkeğe aitti. Fakat bu dönemde boşama hakkı bazen kadınlara da verilebiliyordu. Medineli kadınların böyle bir hakkı elde ettiklerini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in dedesi Haşim, Medine 'de dul bir hanım olan Selma bint Amr ile, boşama hakkı Selma'nın elinde olmak şartı ile evlenmişti.⁴³

İslama göre kadın bazı durum ve şartlarda kocasından ayrılma isteğinde bulunabilir. Hem Hz. Peygamber hem de Hulefa-i Raşidin döneminde kocasından ayrılma isteğinde bulunup ayrılan kadınlar bulunduğu görülmektedir.

⁴⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, I, 173.

⁴¹ Bakara, 2/229-230, 231-232, 236, 240-241.

⁴² Ebû'l-Kasım Carûllah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an-Hakâiki't Tenzil*, Riyad t.y I, 258; Ömer Dumlu, *Kur'an'ı Kerim'de Mâruf ve Münker*, İstanbul 1994, s. 54.

⁴³ İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (Tah, Mustafa es-Sakka ve iki arkadaşı), Beyrut 1936, I, 144-145.

Hız. Peygamber, bir gün sabah namazına çıkarken Habibe bint Sehl'i görür. Habibe kocasından ayrılmak istediğini ve kocasının verdiği mihrin yanında bulunduğunu söyler. Bu konuda Habibe'nin kocasını da dinledikten sonra Hz. Peygamber, mihri kocaya geri verir ve bu eşleri ayırır. Kadın ailesine döner.⁴⁴

Câhiliye devrinde ayrılma şekillerinden birisi de *Hul'* idi. "*Hul'*" kadının bir bedel karşılığı kocasından boşanmayı sağlamasıydı. Yukarıda anlatılan olayda ki ayrılma şeklinin adı *hul'* idi. Bu devirde Âmir b. ez-Zarib kızını kardeşinin oğlu ile evlendirmiş, fakat kız kocasını istemediğini söyleyince, Âmir kızına verilen mehri iade ederek onları ayırmıştı.⁴⁵

Boşanan kadının mahrumiyeti boşanmakla daha da artmaktadır. Bu hususta da Kur'an nafaka temini için kadını koruma altına almıştır.⁴⁶

Görüldüğü gibi İslam gerek evliliğe ilk adımda, gerekse eşlerin ayrılmaya karar vermesinde kadını hep gözetmiştir. Bütün bunları Cahiliyedeki evlilik ile İslam'ın gelmesinden sonra yeni bir şekil kazanan evliliği karşılaştıracak olursak;

1- Cahiliyede kadının evleneceği kişiye seçme hakkı yoktur. İslama göre ise, kadın da eşini seçme hakkına sahiptir.

2- Cahiliyede ocuk doğurmayan kadın aileye mensup değildir. İslam da ise böyle bir durum söz konusu olamaz. Hatta ocuk sahibi olmak Allah'ın dilemesiyle olur.⁴⁷

3- Cahiliyede oğullar, babaları ölünce üvey anneleri ile evlenebilmektedir. İslam, bu yasaklanmıştır.⁴⁸

4- Cahiliyede sınırsız bir evlilik vardır. İslam, sınırsız evliliği dört eşle sınırlamış ve tek eşle evliliği tavsiye etmiştir.⁴⁹

5- Cahiliyede mehir kadına değil, ailesine verilmektedir. İslam, mehirin kadınlara verilmesini söylemiştir.⁵⁰

⁴⁴ Eb Dâvûd, *Nikâh*, II, 668.

⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bri*, IX, 346.

⁴⁶ Bkz. Talâk, 65/6, 7.

⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/40.

⁴⁸ Nisâ, 4/22.

⁴⁹ Nisâ, 4/3.

⁵⁰ Nisa, 4/4.

6- Cahiliyede zina yapmaktan ve eşlerini başka erkekle olmasına zorlamaktan çekinmiyorlardı. Oysaki İslam'a göre zina cezalandırmayı gerektiren bir davranıştır.⁵¹

7- Cahiliyede kadın suçlu ve günahkardı ve bu suçluluğu doğuştan geliyordu. İslam' göre günah, bülüğ çağına erdikten sonra, -kişinin yanlış olduğunu bildiği halde- bilinçli olarak yaptığı davranışları sonucu olmaktadır.

8- Cahiliyede ataerkil bir yapılanma söz konusuydu. İslam'da ise kadın- erkek eşittir.

Boşanmada;

1- Cahiliyede sınırsız bir şekilde boşanabiliyor ve tekrar geri dönüyordu. İslam buna sınır getirmiştir. İslam'a göre erkek eşinden iki defa ayrılıp, dönme hakkına sahiptir, üçüncü defa vereceği karar son merhaleidir.

2- Cahiliyede boşama hakkı tamamen erkeğe aitti. İstisna olarak kadın da boşayabildiğini gösteren örnekler vardır. İslam'a göre kadın da boşanma isteğinde bulunabilir.

3- Cahiliyede boşanan kadına nafaka temin edilmiyordu. İslam, boşanan kadınlara nafaka teminini şart koştu.⁵²

4- Zihar yolu ile boşanılan kadın, ne kocalarıyla evli kalıyor ne de bir başkasıyla evlenebiliyordu. İslâm ziharı geçersiz saydı ve onun yalan olduğunu söyledi.⁵³

İslam'ın getirdiği öğretilerin temelinde aileye yeni bir şekil vermek vardır. İslam'a göre kadın ailede en önemli şahsiyetlerden biridir. Bu yüzden İslâm kız çocuklarının gömülmesini yasakladı. Kız çocukların gömülmesi demek neslin yok olması ve gelecek olan ailelerin kurulmaması demektir. Her şeyden önce İslâm kadının da insan olduğunu hatırlattı. Elbette kadına verilen haklar bahsettiğimiz konularla sınırlı değildir. Ancak biz konumuz olan Mücâdele sûresinin işlediği konular doğrultusunda bu kadarını anlatmakla yetindik. Ayrıca surede Hz. Peygamberin bütün insanların sorunlarıyla ilgili olduğu ve onların sorunlarına

⁵¹ Nur, 23/2.

⁵² Bakara, 2/241; Talak, 65/6-7.

⁵³ Mücâdele, 58/2.

çözümler getirmek için gayret sarf ettiği görülmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber'in insanlarla olan ilişkilerinden bahsetmeden geçemeyeceğiz.

IV- HZ. PEYGAMBER'İN İNSANLARLA OLAN İLİŞKİ BİÇİMİ

Hiz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de "en güzel örnek"⁵⁴ olarak nitelenmiştir. Kusursuz yaratılışı İslâm'ın şahsında getirdiği üstün ahlâk ilkeleriyle birleşince benzersiz kişiliğini oluşturmuştur. Böyle bir kişiliğe sahip kişinin, insanlarla ilişkileri de kusursuz olacaktır. Bu kişiliği sayesinde insanlar arasında sevilmiştir. İslâm'ın yayılmasında insanların ona karşı duydukları sevginin ve saygının etkisi büyüktür. Hz. Peygamber'in hayatından bazı kesitler alıp onlara baktığımızda bu daha iyi anlaşılacaktır. Anlatacağımız bu örnekler de bize onun sosyal ilişkilerdeki genel tutumunu göstermektedir.

A- Hz. Peygamber'in Sosyal İlişkilerdeki Genel Tutumu

Hiz. Peygamber'in insanlar arasında sevilip, sözünün dinlenmesinde onun insana verdiği değer önemlidir. Bu hususta Hz. Peygamber'in sosyal yaşamdaki davranışları insanlığa örnek olması bakımından önemlidir.

Hiz. Peygamber, insanları kırıp gücendirmekten çok sakınırdı. Onları incitecek her davranıştan uzak dururdu. Kimseye hakaret etmez, kimseyi kötülemezdi. Ebu Said el-Hudri diyor ki: "Allah Resûlü, haya cihetiyle köşesinde oturan genç bir kız kadar mahcup ve utangaçtı. Hayasından dolayı kimseye hoşlanmayacağı bir şey söylemez ve yapmazdı; eğer gerekiyorsa o işi başkasına bırakırdı."⁵⁵

Hiz. Peygamber, beşeri ilişkilerde insanların akıl ve kültür seviyelerine çok dikkat ederdi. o, "insanlara akıllarının alacağı kadar konuşulmasını, insanlara derecelerine göre muâmele edilmesini"⁵⁶ söylemiştir.

İnsanlarla olan ilişkilerinde o, tebliğci oluşunun gereği olarak, eğiticilik ve öğreticilik vasfını ön planda tutmuş ve hep doğruları gösterip anlatmıştır. Ancak gördüğü hataları düzeltirken karşısındakini mahcup etmemeğe büyük özen

⁵⁴ Ahzâb, 33/21.

⁵⁵ Müslim, *Fedâil*, 67.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 23.

göstermiştir. Hz. Peygamber'in buna dair örnek davranışlarından birini Rafi b. Amr el-Gıfari şöyle anlatıyor: "Çocukluğumda hurma ağacını taşlamıştım. Beni Resulullah'a götürdüler. Buyurdular ki: "Hurmayı niçin taşıdın ey oğulcuğum?" Ben, "karnım açtı, yemek için" deyince O: "Yavrum, (bir daha acıkırsan) hurmayı taşıma, altına düşenlerden ye" buyurdu. Sonra da başımı okşadı ve, "Allah'ım! (bu yavrunun) karnını doyur" diye benim için dua etti."⁵⁷

Onun insani ilişkilere riayeti, onlar arasında ayırım yapmadan herkesle ilgilendiği, dertlerine ortak olup, gerektiğinde yardımlarına koştuğu, İslam öncesi devrede bile bu hasletleri benliğinde yaşattığı, o zamanın bütün insanları tarafından bilinmekteydi.⁵⁸

O, peygamber olmadan ve Kur'an ile henüz tanışmadan önce de en güzel ahlâkı yaşıyordu. Bu dönemde herkes O'nun iyi bir insan olduğuna inanmakta ve kendisine Muhammedü'l-Emin ünvanını vererek itibar ve iltifat etmekteydi. Bu bağlamda ilk vahyin gelişi sırasında korkup eve geldiğinde Hz. Hatice'nin söylediği teselli cümleleri arasında bu hususa ayrıca yer verilir: "Allah'a yemin ederim ki, O, seni hiçbir vakit mahzun etmez; çünkü sen akrabalarını gözetirsin. İşini görmekten aciz olanların sıkıntılarını çekersin. Yoksula verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırırın. Misafiri ağırlar, hak yolunda çıkan engellerde (halka) yardımcı olursun."⁵⁹

Rasûlullah, halk yığınları arasına girip karışırdı. Halkın arasındaki en mütevâzi kimseler bile onunla görüşmek üzere kolaylıkla yanına çıkabilirlerdi. Şehrin cadde, mahalle ve çarşılarında, ülkenin herhangi bir insanı gibi yürür dolaşırdı.⁶⁰

Hz. Peygamber, inananlar için bütün fedakârlıklara katlanabilecek derecede büyük merhamet ve derin duygularla donatılmıştır. Nitekim bir âyette bu durum şöyle dile getirilmiştir: "*Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir, size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkâtlidir, merhametlidir.*"⁶¹

⁵⁷ İbn Mâce, *Ticâret*, 67; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 85.

⁵⁸ Mücteba Uğur, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 164.

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 249.

⁶⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1077.

⁶¹ Tevbe, 9/128.

Buna dair bir örnek de Taif'te Hz. Peygamber'in yaşadığıdır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, eşi Hz. Hatice ve amcası Ebu Talib'i kaybedince bunaldı ve az da olsa sıkıntılarını dağıtmak ümidiyle Tâif'e gitti. Ancak burada taşlanma gibi çok kaba bir harekete maruz kaldı. Bu acı olay dolayısıyla Cebrâil gelmiş ve eğer Resûlullah isterse, Allah'ın Mekke çevresindeki iki dağı Tâif zalimlerinin üzerine yığacağını ve bu suretle onları mahv-ü perişan edeceğini haber vermişti. Hz. Peygamber bunu öğrenince Hz. Nuh gibi "*Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden tek kişi bırakma.*"⁶² diyebilirdi. Aslında uğradığı hakaret karşısında bunu demeye hakkı da vardı. Ancak O, bunu istemedi ve sahip olduğu güzel ahlâkın gereğini yaptı. Rahmet peygamberi, şefkât ve merhametinin ulaşılmazlığını bir daha kanıtlarcasına, sadece, "*Ey Allah'ım! Sen milletimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar*" niyâzında bulundu.⁶³

Hz. Peygamber'in mütevâzi davranışları da dikkat çekiciydi. İbn Amir diyor ki: "*Hac mevsiminde ak bir deve üzerinde herkes arasında, kimseyi sağa sola itip kakmadan, Hz. Peygamber'i sıradan insanlar gibi cemreler atarken gördüm. Çullu merkebine biner, merkebinin terikisine adam alırdı. Hastaları ziyaret eder, cenâzelere katılır, kölelerin bile davetlerine icabet ederdi. Çocuklar topluluğuna uğrar ve onlara selam verirdi.*"⁶⁴

Hz. Peygamber, insanları birleştirmeye çağırırdı. Onlar arasında fark gözetmezdi. Ayrıca bütün beşeri ilişkilerinde kardeşliği, sevgi ve saygıyı esas alırdı. O'nun bu konudaki tavsiyelerinden biri şudur: "*Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz.*"⁶⁵

Kendileri de bir cemaate vardığında boş bulduğu yere otururdu. Meclisinde bulunanlardan birini diğerlerine üstün tutmazdı. Ancak, Hz. Peygamber, devlet başkanı sıfatıyla diplomatik nezâkete önem verir ve bu bağlamda kabile reislerine, birilerini temsilen gelen elçilere iltifat eder ve itibar gösterirdi. Kendi elçilerine de aynı nezâketin gösterilmesini bekler ve isterdi. Enes bin Mâlik buna dair şu olayı

⁶² Nuh, 71/26.

⁶³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 116/117.

⁶⁴ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmid-Dîn*, (ter. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul 1974, II, 896.

⁶⁵ Buhârî, *Edeb*, 57-62.

anlatmaktadır: “Bir gün Araplar’ın meşhurlarından olan Hatem el-Tâî’nin oğlu Adiy Medine’ye geldi. Hz. Peygamber O’nu evine davet etti. Hizmetçi kız minder getirdi ve Adiy’de onun üstüne oturdu. Kendileri ise yere oturdular.”⁶⁶

Rasûlullah, çevresindeki insanlar hastalandığı zaman, fakir zengin, hizmetçi-efendi, sâde vatandaş- itibârlı zümre ayırımı yapmadan; onları arar sorar, ziyaret eder ve onların gönüllerini alırdı. Şayet gitme imkanı bulamazsa, o zamanda hal ve hatırlarını sordurur, böylece onların maddi ve manevi dertlerine ortak olmaya çalışırdı.⁶⁷

O’nun insanlarla olan ilişkilerinde, insanların hatalarını yüzlerine vurmaması da insanlık için örnek olan vasıflarındandır. O, gördüğü hataları düzeltmek için, “Bazıları neden şöyle yapıyor” derdi.⁶⁸

Toplum hayatının gereği olarak, çevresini oluşturanlara karşı güler yüzlü davranırdı. Ayırım yapmaksızın bütün akrabalarına ve bütün sahabilere karşı güler yüzle ve gayet nazik olurdu. Kaba ve hoyrat değildi. Şu âyet de onun bu özelliklerine işâret ederler: “Allah’ın rahmetinden dolayı sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi.”⁶⁹

Hız. Muhammed, elbette beşeri his ve davranışlara sahipti. Fakat O’nun bu his ve davranışları çok medenî, ahlâkî ve insanî idi. Meselâ biriyle konuştuğunda ona yüzünü döner ve öyle konuşurdu. Bir şeyi gösterdiğinde de aynı şekilde yapardı. Hoşuna gitmeyen bir şey görünce yüzünü çevirir, ya da gözünü yumardı. Hoşuna giden bir şeyle karşılaştığında da gülümserdi. Yapılan kabalıkları görmezlikten gelir ve onu hoş görürdü. Kimsenin sözünü kesmez, konuşanın konuşmasını sonuna kadar dinlerdi.⁷⁰ Kendisi rahatsız bile olsa bunu çevresini rahatsız etmemek için kimseye sezdirmezdi.⁷¹

⁶⁶ Nedvî, Ebû’l-Hasan Ali el-Hasenî, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Cidde 1979, s. 315; Ayrıca bkz.

Mustafa Türkgülü, *Peygamberimizi Tanıyalım*, Ankara 2002, s. 66.

⁶⁷ Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, İstanbul 1997, s. 407.

⁶⁸ Buhârî, *Edeb*, 6.

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁷⁰ Türkgülü, *Peygamberimizi Tanıyalım*, S.63.

⁷¹ İbrahim Bayraktar, *Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber*, İzmir, 1994, s.38.

Rasulullah bu derece hassas bir insandı onun görevini başarıya ulaştırmasında, sabır ve tahammül, tevazu, insan ilişkilerine riâyet, dürüstlük ve ahde vefa ön plandaydı.

Pek çok üstün insani hasletlere sahip olması onun peygamberlik görevini başarıya ulaştırma da önemli ölçüde yardımcı olmuştur. O, şahsiyetini yoğuran bu hasletleri, toplum liderinde bulunması gereken kimi üstün yetenekleriyle birleştiren Kur'an'ı Kerim'in deyişiyle "güzel bir örnek" haline gelmiştir. Tüm insanlık için en güzel örnek olan benzersiz şahsiyet, peygamberlik görevini başarıyla tamamlamıştır. Sonunda Cahiliye vahşetini yumuşatarak çevresini oluşturan mü'minleri, sınırlarını çizdiği ideal toplumun fertleri haline getirmiştir.

Hiz. Muhammed'in bu üstün özellikleri sıralamakla bitmez. Ali Yardım, "Peygamberimizin Şemâili" adlı kitabının önsözünde kitabını yirmi iki yılda tamamladığını söylüyor. Onu anlatmak için ne zaman yeterli ne de kağıtlar yeterlidir. Biz konunun anlaşıldığını ümit ederek Rasulullah'ın kadınlara verdiği önemi anlatan örnekleri göstermek istiyoruz. Zira tezimizin ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere Mücadele sûresinde peygamber-kadın ilişkilerine dair önemli ifadeler vardır. Hatta bir kadının Peygamberle tartışması sureye ad olmuştur. Onu temsilen kadın haklarını koruyucu âyetler inmiştir.

B-Hiz. Peygamber'in Kadına Önem Vermesi

Hiz. Peygamber'in insanlarla olan ilişkisini açıklarken, onun herkese eşit ve adil davrandığını vurgulamıştık. Ona göre insanlar eşitti. Kadın-erkek, hür-köle, zengin- fakir fark etmezdi. Cahiliyede önemsenmeyen kadını O, hak ettiği konuma taşıma mücadelesi vermişti. Aşağıda buna dair örnekleri de vererek konuyu izah etmeye çalışacağız.

İslâm'ın kadına bakışı hakkındaki ilk dikkat çeken husus, ona tam bir kişilik sağlamış olması gelmektedir.⁷² Bu kişiliğin verdiği güçle kadın hür irâdesini kullanarak istediğini yapar ve yaptıklarının iyiliği de kötülüğü de kendisine aittir.

Hiz. Peygamber dönemine ait verileri etraflı bir şekilde inceledikten sonra kadının hayatın içinde erkekle yan yana olduğu anlaşılacaktır. O, toplumda kadının ezilmesine, horlanmasına karşı çıkmış, haklarının elinden alınmasına engel olmuştur.

⁷² Fazlur Rahman, *İslâm*, (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), İstanbul 1981, s. 46.

Kadınlar, Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren Hz. Peygamber'e destek ve yardımcı olmuşlardır.

Örneklerden hareketle özel konular bağlamında konuya eğildiğimizde Rasulullah döneminde kadının da sözünün dinlenmiş, görüşüne saygı gösterilmiş olduğunu görürüz. Örneğin, Hz. Peygamber'e mescidine bir minber yaptırma fikrini bir kadın teklif eder ve kabul edilir. Bunun üzerine kadının isteği ile kölesi mescide bir minber yapar.⁷³

Hz. Muhammed döneminde kadınların serbestçe fikirlerini açıklamalarında ondan gördükleri desteğin önemli bir katkısı olmuştur. Hz. Ömer, kızı Hafsa'nın evinde Habeşistân'a hicret edip Hayber savaşı sırasında Medine'ye gelen Esma bint Umeyy ile karşılaşır. Sohbet sırasında Hz. Ömer, Esma'ya onlardan önce Medine'ye hicret ettiklerini söyleyerek övünmek ister. Esma buna kızar ve Hz. Ömer'in bu düşüncesinin yanlış olduğunu söyler. Olayı öğrenen Hz. Peygamber, "Sizin iki hicretiniz var" diyerek Esma'yı destekler.⁷⁴

Görüldüğü gibi o dönemde kadınların şahsiyetlerinin şuurunda oldukları, düşüncelerini açıkça söyleyebildikleri ve bazı konularda erkeklerle aynı haklara sahip olduklarını bildikleri anlaşılmaktadır.

İslâm Tarihi ile ilgili kaynaklar, kadınların İslâm'ın yayılması için tebliğ faaliyetlerinde bulunduklarını kaydetmektedir. Bu devirde kadınların ibâdet hayatında da aynı zeminlerde yer aldıklarını kaydetmektedir. Hz. Peygamber zamanında ashabın kadın-erkek birlikte mescide giderek Hz. Peygamber'in arkasında namaz kıldıkları, cemaatle namaza devam ettikleri, O'nun kadınların mescidlere gitmekten men edilmemesini buyurdıkları hadislerden anlaşılmaktadır.⁷⁵ Kadınlar sadece vakit, Cuma, Bayram namazlarına gitmekle kalmamışlar, erkeklerle beraber Hz. Peygamber'in konuşmalarını da dinlemişlerdir.⁷⁶

Bu dönemde kadınların cenaze törenlerine katıldıkları da kaydedilmektedir. Cenâze yıkamada, cenâze namazında ve cenâzenin definde kadınlar da yer almışlardır. Örneğin kaynakların verdiği bilgilere göre, Hz. Aişe'nin cenazesine

⁷³ Buhârî, *Salât*, 64.

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 547-548; Rıza Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, IV, 327.

⁷⁵ Buhârî, *Vudû* 43; *Nikâh*, 116; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 39.

⁷⁶ Tirmîzî, *Salât*, 267.

kadınlar da katılmış ve mezarlığa kadar gitmişlerdir. Hz. Peygamber'in ve amcası Hz. Abbas'ın cenaze namazını kadınlar da kılmışlardır.⁷⁷

O aynı zamanda onlarla istişare bile yapmıştır. Anlatacağımız örnek onun kadınlarla istişare yaptığını göstermektedir. Olay Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin tavsiyesine uymasıyla ilgilidir. Rivayete göre hicretin altıncı yılında, müslümanlar başlarında Rasululah olduğu halde, Umre yapmak maksadıyla Mekke'ye doğru yola çıkarlar. Ancak Mekkeli müşrikler, ziyarete müsaade etmezler. Fakat müslümanlarla aralarında Hudeybiye sulh anlaşması yapılır. Anlaşma tamamlandıktan sonra, Hz. Peygamber yanındakilere: "Kalkın kurbanlarınızı kesin, ihramdan çıkın, başlarınızı tıraş edin" emrini verir. Ne var ki Kâbe'yi tavaf için gelmiş bulunan Ashab, sulh anlaşmasının muhtevassından memnun olmadığı için tavaf yapmadan Umre ile tıraş olmak, kurban kesmek gibi diğer menâsiki de yapmaktan imtinâ ederler. Rasululah emri üç kere tekrar ederler. Ashab yine de şaşkın şaşkın bakınmakla mukaabelede bulunurlar. Rasulallah son derece öfkeli bir halde, çadırına eşi Ümmü Seleme'nin yanına girerler. Aralarında şu konuşma geçer: "Neyin var Rasulallah?" "Hayret ey Ümmü Seleme! Ben insanlara ısrarla "Kurbanlarınızı kesin, tıraş olun, ihramdan çıkın" diye emrettim, hiç kimse bu çağrıma cevap vermedi. Emrimi işittikleri halde sadece yüzüme bakıyorlar." "Ey Peygamber, sen kalk kurbanlığa git ve kes. Onlar mutlaka sana uyacaklar ve kurbanlarını keseceklerdir." Bu tavsiye üzerine Rasulallah gider ve kurbanlık devesini keser. Aynen Ümmü Seleme'nin dediği gibi onu gören ashâbı teker teker kalkıp kurbanlarını keserler.⁷⁸

Kadınların hassas olduğunu incitilmemesi gerektiğini ifade eden şu hadis de Hz. Peygamber'in kadına verdiği önemi gösterir. "Enceşe isimli sahabe deveyi sürüp de üzerindeki kadınlar sarsılınca, o, kadını (kristal) cam bardaklara benzeterek nâzik davranılmasını istemiştir."⁷⁹

Ayrıca o, kadınları korumak için köle olan kadınları da hürriyetlerine kavuşturmuştur. Rasulallah'ın, esir kadınlardan olan Safiyye ve Meymune'yi

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 289-290; İbn Hişâm, *es-Sire*, IV, 314. Ayrıca bkz. Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s. 28.

⁷⁸ Buhârî, *Şurût*, 15; Muhammed B. Ömer el-Vâkidi, (ö. 207/822), *Kitabu'l Megâzi*, Tah: Dr. Masrden Jones, Beyrut 1965-6, II, 163.

⁷⁹ Müslim, *Fedâil*, 70-73.

hürriyete kavuşturup, onlarla evlendiği bilinmektedir.⁸⁰ Bu konuda O: “Kim cariyesini hürriyete kavuşturup, onunla evlenirse, ona iki ecir vardır”⁸¹ diye buyurmaktadır.

Kız çocuklarına da ayrı bir itina gösterir idi. Hatta büyük kızı Zeynep’ten doğma Uame’yi taşıyarak namaz kılardı. Doğrulduğu zaman onu kucaklar, secdeye gittiğinde ise yere koyardı.⁸² Onun bu hareketiyle vurgulamak istediği önemli bir şey vardı ki, o da, Câhiliye döneminin çirkinliklerinden olup kadına saygısızlığı ifade eden kız çocuklarını sevmeme ve onları kucaklayıp taşımama adetini yıkmak istemesidir.

Hız. Peygamber’in kadın hakkında uygulamalarından olan en güzel örneklerden birisi de kadının eğitimine önem vermesidir. Onun kadın erkek ayırımı yapmadan toplu eğitim yaptığı, eğitimlerde kadınlara ayrıca zaman ayırdığı nakledilmektedir. Resulullah’ın sağlığında mescide gelen kadınlar, erkek saflarının arkasında yer almaktaydılar. O bazen sadece kadınlara hitab ederdi. Nitekim Ensâr’a mensup hanımlar, çekinmeden her konuda kendisine soru sormaktaydılar. Onların ilim öğrenme konusundaki tutumları Hız. Muhammed tarafından takdir edilmiştir.⁸³

Onun zamanında kadınlar, haklarını çekinmeden ondan talep edebiliyorlardı. Bunun en güzel örneği de bizzat Rasulullah’ın kendi ailesi içinde yaşanmıştır. İlk müslümanlardan olan ve Hız. Peygamberle evli bulunan Ümmü Seleme’nin kocasına: “Ey Allah’ın Rasülü, neden her konuda erkekler anılıyor, biz anılmıyoruz?” dediği ve bunun üzerine erkeklerin kadınlarla beraber anıldığı el-*Ahzâb* sûresinin 35. ayetinin nâzil olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁴ Ele aldığımız surede de bunun bir benzer örneği yaşanmıştır. Buna göre Havle bint Salebe de Hız. Peygamber ile yaşadığı haksızlık hususunda tartışmaya girmiş, bu tartışmanın sonucunda da Mücadele sûresinin ilk âyetleri inmiştir.

⁸⁰ İbn Sad, *et-Tabakât*, VIII, 117, 121.

⁸¹ Müslim, *Nikâh*, 14.

⁸² Müslim, *Mesâcid*, 41.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 148. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza savaşı, “Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı”, IV, 275-280.

⁸⁴ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, IV, 301; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul t.y, VI, 313; Savaş, “Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı”, IV, 230.

Rasulullah'ın kadına verdiği önemi en güzel anlatan ifadelerden biri de Vedâ Hutbesinden aldığımız şu satırlardır: “Ey insanlar! Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Çünkü siz onları, ancak Allah'ın emâneti olarak aldınız ve kendileriyle evlenmeyi de Allah'ın kelimesi, emir ve müsaadesiyle helal ediniz. Ey insanlar, şüphe yok ki, sizin kadınlarımız üzerinizde hakkı olduğu gibi, onların da sizin üzerinizde hakkı vardır. Kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü onlar yanınızda emanettirler, kendileri için bir şeye malik değildirler.”⁸⁵

Hz. Peygamber'in de işaret ettiği gibi kadın emânettir. Bu emânete en güzel sahip çıkan da yine o olmuştur. Kadına saygı, sevgi ve değer verme onunla başlamıştır. Üzülerek söylemeliyiz ki, İslâm toplumlarında kadına karşı bir çok olumsuz tutum sergilenmektedir. Bu tarihin bir çok döneminde olduğu gibi günümüzde de böyledir. Şüphesiz bunları İslâm'a ve Peygamber'e mal etmek haksızlık olur. Esasında bu yanlış tutum ve uygulamalar eşitlikçi ve özgürlükçü peygamber uygulamalarının çok ötesinde ki yanlış telakkilerden ve kültürel anlayışlardan kaynaklanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in kadınlar hakkındaki uygulamalara ters düşmektedir. Ona göre bütün insanlar gibi, kadın da önemlidir ve toplumdaki hak ettiği yeri ve rolü almalıdır.

Böylece özellikle aile ve kadın bağlamında İslâm öncesi ve İslâmi dönem arasındaki farklılıkları, yenilenme ve değişmeyi az da olsa göstermiş olduk. Şüphesiz bu konu bu kadarla izah edilecek kadar basit ve kısa değildir. Ancak biz sadece konunun genel çerçevesini vererek sonraki bölümlere bir hazırlık yapmayı istedik. Bundan sonraki bölümler, burada işaret ettiğimiz genel toplumsal yapıya dair özel örnekler olup, İslâmi bir toplumun kurulması aşamasındaki problemleri ve onların çözümlerini güzel bir şekilde anlatmaktadır.

⁸⁵ M. Asım Köksal, *Hiz. Muhammed ve İslâmiyet*, İstanbul 1980, XI, 258-260.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜCÂDELE SURESİNİN GENEL TANITIMI

Bu bölümde Kur'an'ı Kerim'in tertib sırasına göre 58. sırada yer alan ve toplam yirmi iki yirmi âyetten müteşekkil Mücâdele suresini genel hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız. Bu sure, âyet sayısı ve hacmi bakımından az veya kısa gibi gözüke de içerdiği konular bakımından oldukça zengin bir suredir. Bu nedenle surede yer alan ana konuları daha iyi tahlil edebilmemiz için, öncelikle Mücâdele sûresinin isminden başlamak üzere, nüzul ortamını ve nüzulüne neden olan olayları ayrıntılı bir şekilde ele almamız gerekir.

I- İSMİ

Sûrenin ismi *Mücâdele*dir. Buda “münâkaşa ve mübalağa tarzı ile karşıya söz hakkı tanıyarak tartışmak” demektir. *Cidâl*'ın aslı olan ‘güreş etmek’ manasından gelmektedir. Yani bir kimsenin mücadele ile yere düşmesidir. Bu kelimenin aslı, ‘ipi sıkı bir şekilde büktüm’ anlamına gelen “*cedeltü'l-hable*” ifadesinden türemedir. Birbiri ile münakaşa eden kişilerden her biri diğerini fikrinden vaz geçirmek için, iplik bükerek gibi çevirmeye çalışmadır.”⁸⁶ Yine bu kelime “münakaşa etmek ve karşısındakini yenmeye çalışmak ve bir meseleyi çözmek, karara bağlamak için karşılıklı görüşmek,”⁸⁷ veya “bir konu üzerinde tartışmak, çekişmek, mantık yolu ile tartışarak konuşmak,”⁸⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Bu sureye, “*Kad Semi Allâhu ve Sûre-î zihâr*”⁸⁹ da denilmiştir. Mücâdele kelimesinde ki *dal* harfinin esresiyle *el-Mücâdile* ism-i fâil, müfret müennes olup “*kocası hakkında seninle tartışan ...*”⁹⁰ ayetinde ifade edildiği üzere “mücâdele eden kadın” demektir. *Dâl* harfinin fethasıyla *el-Mücâdele* ise, bunun masdarıdır. Bu kelime, gerek kadının, mücâdelesine ve gerekse sûrenin diğer âyetlerinde zikredilen kâfirler ve münafıklarla

⁸⁶ er-Rağıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an* (tahkik: Nedim Maraşlı), s. 87.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut t.y, XI, 105.

⁸⁸ Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul t.y, I, 164; Ziya Bilgiç *114 Sûre İsimleri ve Anlamları*, İstanbul t.t.y, s. 172; Huseyn Muhammed Mahluf, *Kelîmâtü'l Kur'an*, Kâhire 1956, s. 331.

⁸⁹ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzul*, Konya t.y, XII, 98.

⁹⁰ Mücâdele, 58/1.

olan mücâdele mânâlarına da uygun düşmektedir. “Mücadele esasen çekişmek, yani iki tarafın kendi davasını ispat etmek için tekrar tekrar soru ve cevap ile birbirlerine karşılık vermesi, şiddetli tartışma ve münakaşaya girmesi demektir.”⁹¹ Rivayetlere göre de bu sûre adını, bir kadının, kocasının ziharda bulunması üzerine Rasulullah’a şikayet edişini ve bir çözüm bulması için onunla tartışmaya girişini anlatan “*tucâdiluke*” ibaresinden almıştır.⁹²

Mücâdele kelimesi her ne kadar tartışmak, kavga etmek mânâsına gelse de, kanâtimizce buradaki anlamı bir yakarış, yalvarış, derdine çare için bir çözüm yolu bulmasını istemedir. Üslup sert gibi görünse de, gerek kadının Hz. Peygamber’e soru şekli, gerekse Hz. Peygamber’in ona verdiği cevapda bir katılık yoktur. Kadının buradaki mücadelesi bir ricadır. Zira Hz. Peygamber hiçbir zaman insanlarla ağız kavgasına girmezdi. Ayrıca birbirlerine söz hakkı tanıyarak tartışmışlardır.

Burada bir hak arama söz konusudur, ama bu hak arama da bir kavga, kendisini haklı Hz. Peygamber’in haksız olduğunu gösteren bir tartışma değildir. O zaman var olan geleneksel bir anlayışın, ortadan kalkması için yardım istemedir. Her ne kadar olay bireysel gözükse de kadın, bu âdetin tamamen ortadan kalmasını istemektedir. Çünkü bu konuda Rasulullah’a vahiy inmesini beklemektedir. Dolayısıyla kadının tavrı bir başvurudur. Zaten “*Tucâdiluke*” ibaresinin anlamı da; “başvuruda bulunan kadın” demektir.⁹³ Şu halde sûrenin ismi Peygamberle bir kadının tartışmasından hareketle Mücâdele ismini almıştır.

II- NÜZUL ORTAMI VE SEBEBİ

Mücâdele sûresinin indiği zamanı tespit sadedinde bize ulaşan bilgiler kesin bir kanaate ulaşmamıza yardımcı olmamaktadır. Ancak gerek bu bilgiler ve gerekse bizim değerlendirmemiz sonucu bir kanaate ulaşabiliriz. Bunun için önce rivayetlere bir bakmamız gerekir.

⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII,448.

⁹² Ebû Davûd, *Talâk*,17.

⁹³ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesâjı*, (çev. Cahid Koytak, Ahmed Ertürk), İstanbul 1996, III, 119.

A-Surenin Mekki mi Medeni mi Olduğu

Sûrenin tamamı Medenidir.⁹⁴ Bir kısmının Mekki bir kısmının Medeni olduğu da söylenmiştir. Ata b. Ebî Rabah'tan ilk on âyetinin Medin'de, geri kalanların ise Mekke'de indiğine dair rivayet vardır. Ancak Kâdi Beydâvi bunun aksini, yani ilk on âyetinin Mekki, diğer âyetlerinin Medeni olduğunu kaydetmektedir.⁹⁵

Araştırmamızda bu surenin tamamının Mekki olduğunu söyleyenlere de rastladık.⁹⁶ Ancak bu görüşü kabul etmek pek mümkün görünmemektedir. Rivayetlerden vardığımız sonuca dayanarak bu surenin Medeni olduğu kanısına varmış bulunuyoruz. Ayrıca bunu surenin içeriği de desteklemektedir. Çünkü içerdiği konuların bir çoğu Medine dönemine has nitelikler taşımaktadır.

Bir surenin Mekki mi Medeni mi olduğunu anlamamıza yardımcı olan başka unsurlar da vardır. Tefsir usulü kaynaklarında bahsedildiği kadarıyla bunlardan bazıları şunlardır: Ayetlerin veya surenin “*Ya eyyühellezine âmenü*” ifadesi ile başlaması, cihad hükümlerini bildiren ayetler, münafıklardan bahseden ayetler, ayetlerin mekanı, hicreti dikkate alması, aile ve cemiyet içindeki durum ve vazifelerden bahsetmesi o surenin veya ayetlerin Medeni⁹⁷ olduğunu göstermektedir.

Medeni âyetlere baktığımızda inanç ve ahlâk ilkelerinin yanında ictimâî nizâmla, hukukla ve siyâsetle alakalı ifadelerin yer aldığını görürüz. Çünkü Medine döneminde İslam toplumu, devlet örgütlenmesini tamamlamıştır. Dolayısıyla medeni hukuk, özel hukuk, kamu hukuku, ceza hukuku, milletler arası hukuk konularında Allah'ın beyan ve tayinleri söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Medeni ayetler hem metin olarak uzundurlar, hem de daha müşahhas toplumsal konuları ele aldıkları için edebi anlatım yerine, yalın ve doğrudan anlatım biçimine sahiptirler.⁹⁸

Mücadele suresi incelendiğinde de bu sayılan özellikler görülecektir. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere, biz de konuları bu başlıklar altında

⁹⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, V, 2445; Ebu'l Leys Semerkandî, *Tefsiru'l Kur'an*, (sadeleştiren: Mehmed Karadeniz), İstanbul 1996, VI,159; Celâlüddin el-Mahallî ve Celâlüddin es-Suyûtî, *Tefsiru'l Celâleyn*, İstanbul t.y, s. 211.

⁹⁵ Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, el-Kurtubî, *el-Câmiuli-Ahkâmi'l-Kur'an* (çev. M.Beşir Eryarsoy), İstanbul 2003, XVII,123; Ebu'l Fidâ İsmail İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7768; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII,447.

⁹⁶ Abdul Fettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzul*, (çev. Salih Akdemir), Ankara 1995, s. 405.

⁹⁷ Celâlüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1987, s. 25-30; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara 1991, s. 59-62; Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul 1981, 84.

⁹⁸ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, İstanbul 1988, s. 39.

inceledik. Zira surenin indiği dönemde Medine’de kurulmakta olan yeni İslam toplumunun, her türlü durumlarına çareler aranmaktadır.

Âyetlerin sebep-i nüzüllerini incelerken de sûrenin Medeni oluşunun delillerini gördük. Sûrede bazı âyetler, olayların savaşa izin verildiği dönemde geçtiğini göstermektedir. Silahlı mücadele dönemi de Medine dönemine rastlamaktadır. Çünkü Mekke döneminde azınlık halinde olan müslümanların savaşıması çok zordur. Oysa Medine döneminde müslümanlar sayıca çoğalmışlar ve güç elde etmişlerdir. Mekke döneminde işkence gören müslümanlar Medine döneminde savaşa izin verildiğinde savaşarak hakkını elde etmektedir.

Bu dönem münâfıkların ortaya çıkmaya başladığı, müslümanların zaferinden rahatsız olan Yahudilerin bu başarıyı istemediklerini ve bunu açıkça sergilemeye başladıklarının görüldüğü dönemdir. Surede ki bazı âyetlerle ilgili hususlar bunu destekleyici niteliktedir. Örneğin fısıldaşmayı yasaklayan⁹⁹ âyetin nüzul sebebi şöyledir: Bu âyet Yahudilerle münafıklar hakkındadır. Mü’minler de şöyle diyordu: Bunlara bizim kardeşlerimiz ve yakın akrabalarımız olan Muhacir ve Ensardan bazılarının öldürüldüklerine yahut başlarına gelen bir musibet veya bozgunlarına dair bir haber ulaşmış olmalıdır.¹⁰⁰

Yahudilerin fısıldaşmalarını savaşta ölen müslümanlar hakkında olabileceği düşüncesi savaş dönemi olduğunun göstergesidir. Ayrıca meclislerde gelene yer açılmasını söyleyen âyetin¹⁰¹ nüzul sebebinin de Bedir savaşında savaşan Ensar ve Muhâcirlerin meclise gelmesiyle Hz. Peygamber’in onlara yer verilmesini istemiştir.¹⁰² Yine kafirlerin dost edinilmemesi ile ilgili âyet¹⁰³ de o an ki durumun savaş hali olduğunu göstermektedir. Örneğin, Mus’ab, kardeşi Ubeyd b. Umeyr’i Uhud savaşında katleder. Hz. Ömer dayısı el-Âs b. Hişam b. el Muğire’yi Bedir savaşında katleder. Hz Ali, Hamza, Ubeyd b. Haris yine Bedir savaşında Rabiâ’nın oğlu Utbe ve Şeybe’yi ve Velid b. Utbe’yi katlederler.¹⁰⁴

⁹⁹ Mücâdele, 58/8.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, XVII, 154.

¹⁰¹ Mücâdele, 58/11.

¹⁰² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 462; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul t.y, IX, 320.

¹⁰³ Mücâdele, 58/22.

¹⁰⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Ruhü'l Beyân Tefsîri*, (çev. Komisyon), İstanbul 1995, VIII, 553-554; Ebu'l A'la el-Mevdûdi, *Tefhimu'l Kur'an*, (çev. Ahmed Asrar), İstanbul 1997, VI, 354.

Münâfiklarla ilgili ayetlerin¹⁰⁵ sûrede geçmesi de sûrenin Medeni olduğunu gösterir. Çünkü münâfiklar Medine döneminde ortaya çıkmaya başlamışlardır.¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in Medine'de kazandığı siyasi nüfuz ve kurduğu siyasi hakimiyet karşısında kendilerinin güçsüz olmasından dolayı doğrudan Hz. Peygamber'e karşı gelmeleri sonucunda böyle bir grup çıkmıştır. Bütün bu saydıklarımızdan hareketle surenin Medeni olduğu kanısına varmış bulunuyoruz.

B- Sebeb-i Nûzul

Ayetlerin iniş sebebine gelince; bu konuda da çeşitli rivayetler vardır. Her şeyden önce surenin bütünü için tek bir iniş sebebinden bahsedilemez. Konuların farklılığı da bunu gösterir. Bu yüzden konuyla ilgili rivayetleri ayrı ayrı ele almamız gerekmektedir. Öncelikle sureye ad olan âyetlerin inmesinin sebeplerini ele alacağız. *"Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü işitti. Allah, ikinizin birbirinizle konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, görendir".*¹⁰⁷

Ayette bahis konusu olan kadın, Ensâr'dan Evs İbnu Sâmit'in zevcesi Havle Bintu Salebe'dir. Havle'nin eşi Evs, yaşlanmış ve asabileşmişti. Evs'in eşi kendisinden bir şey istemiş o da parlayıp, *"Sen bana anamın sırtı gibisin, (haramsın)"* demişti.¹⁰⁸ Evs'in yaptığı bu işe zihâr denirdi. Bunu söyleyen kocaya hanımı haram olur, eşiyle cinsel ilişkiye giremezdi. Bu hadise, İslam'ın tebliğ edilmeye başlamasından sonra Hz. Peygamber'e şikayet edilen ilk zihar hadisesi idi.

Rivâyetlerin anlattığına göre Evs söylediğine çabuk pişman olmuş, kadını kendine çağırarak, ancak kadın imtina ederek: "Ruhumu kudret elinde tutan Rabbime kasem olsun, sen o sözü ettikten sonra Hz. Peygamber hükmünü verinceye kadar sen benim yanıma gelemezsin. Git, Rasulullah'a danış" demişti. Adam;

"Ben utanırım, Rasulullah'a bunu soramam" deyince, kadın:

"Öyle ise ben sorarım" deyip Hz. Peygamber'e giderek şöyle konuştu:

¹⁰⁵ Mücâdele, 58/14-19.

¹⁰⁶ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul- t.y, XV, 334; Canan, *Kütüb-i Sitte*, III, 522.

¹⁰⁷ Mücâdele, 58/1.

¹⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 423.

“Ey Allah’ın Resûlü, Evs ile evlendiğimizde gençtim, câziptim, ama şimdi yaşıml ilerledi, bir çok çocuğum oldu, şimdi beni anası gibi kıldı, kimsesiz bırakıverdi, eğer bana bir ruhsat bulur da beni yine onunla birleştirirsen söyle o vahyi Ey Allah’ın Resûlü!” Hz. Peygamber;

“Ben bu hususta şimdiye kadar Allah’tan vahiy almadım, benim kanatime göre boşsun!” şeklinde cevap verdi. Kadın:

“Vallahi talak zikretmedi!” dedi. Kadın tekrar tekrar gelerek:

“Kurbanın olayım, nazar buyur Ey Allah’ın Resûlü!” diye ısrar etti. Hz. Peygamber’in cevabı değişmeyince kadın Allah’a yönelerek:

“Allah’ım yalnızlığımın şiddetinden ve bana zor gelecek olan ayrılımanın acısından sana şikayet ederim. Küçük çocuklarım var, onları ona bırakırsam zâyi olacaklar!” diyordu. Oradan ayrılmadan, yukarıdaki âyet ve devamı nâzil oldu.¹⁰⁹

Sert kişiliği ile tanınan ve kadınlara da sert çıktığı tarih kitaplarında kayıtlı olan Hz. Ömer’in bile, bu kadın karşısında durup, onu itina ile dinlediğini anlatan rivayetler vardır. Şöyle ki, Hz. Ömer, bir takım kişilerle beraber giderken bu kadın, Ömer’in durmasını istedi. Hz. Ömer durdu, ona yaklaştı ve elini onun omuzuna koyup onu i’tina ile dinledi. O da söyleyeceklerini söyledi, çekildi gitti. Birisi Hz. Ömer’e hitaben: “Ey Ömer! Şu kocakarının karşısında Kureys’in erkeklerini beklettin.” dedi. Ömer o kimseye: “O kadın kim biliyor musun?” buyurdu. “Hayır” dedi. “Bu o kadındır ki, Allah Teâla yedi semânın üstünde onun şikayetini dinledi. Bu Havle binti Sa’lebe’dir. Vallahi geceye kadar gitmese idi, o sözünü bitirmeden ondan ayrılmazdım” buyurdu.¹¹⁰

Olayın kahramanı kadının kimliği konusunda farklı isimler zikredilmektedir. Bu kişinin isminin Duleyc kızı Havle olduğu da söylenmektedir. Rivayetlere göre, ona kocası zihar yaptı. O da Hz. Peygamber’e gelerek bunun hakkında soru sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Sen haram oldun” dedi. Kadın: “Muhtaçlığımı Allah’a şikayet ediyorum,” dedi. Tekrar edince Hz. Peygamber yine: “Ona haram oldun” dedi. Yine kadın: “Muhtaçlığımı Allah’a şikayet ediyorum,” dedi. Hz. Aişe o sırada Hz. Peygamber’in başının sağ tarafını yıkıyordu. Sonra diğer yanına geçti ve

¹⁰⁹ Buhârî, *Tevhîd* 9; Nesâî, *Talak* 33; İbn Mâce, *Talak* 25.

¹¹⁰ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nûzul*, XII, 102.

bu sırada vahiy nazil oldu. Kadın sözlerini tekrar etmek isteyince, Hz. Âişe: “Sus, işte vahiy indi,” dedi.¹¹¹

Seleme bin Sahr Beyâzî de ismi zikredilen kişilerden biridir. Kendisi şehvete mağlup oluyor ve aşırı derecede cinsel istek duyuyordu. Ramazan ayı geldiğinde, oruçlu iken kendine hakim olamayarak eşiyle yatabileceği ihtimalini göz önünde tutarak Ramazanın sonuna kadar zihar etti, yani karısından ayrıldı. Ancak sözünde duramadı ve karısıyla yatıverdi. Sonra Resulullah’a gitti ve utana sıkıla olayı anlattı.¹¹²

Bu olaya konu olan kişinin Huveylid kızı olduğu da söylenmiştir. Kimisi de: O es-Samitin kızıdır demiştir. Bazıları da: O Abdullah b. Ubey’in bir cariyesi idi¹¹³ demiştir. Yine bu kişinin Beyada oğullarından Selman bin Sahr el-Ensari olduğu da anlatılmaktadır. O Ramazan ayı çıkıncaya kadar karısını kendisine annesinin sırtı gibi kılmış idi ve Ramazanın yarısı geçince de geceleyin ona yaklaştı. Bunun üzerine Resulullah’a gelerek durumu anlattı.¹¹⁴

Rivâyetler içinde en ilginç olanı da bu âyetin nûzulünde herhangi bir isim vermeden olayın anlatılmasıdır ki o da şöyledir: Bir adam karısıyla zihâr yaptı ve keffaretini ödemedi cinsel ilişkide bulundu ve Hz. Peygamber’den fetva istedi.¹¹⁵

Görüldüğü gibi kimisi bu kadını adının Havle, kocasının da Evs b. Samit olduğunu, kimisi onun Ensari, kimisi de Duleyc’in kızı olduğunu söylemiştir. Bunlardan başka isimler verenler de vardır.

Her ne kadar farklı isimler zikredilse de bu kadının isminin Havle binti Salebe, kocasını adının da Evs bin Samit olduğu konusunda ittifak vardır. Kur’an’ın getirmek istediği çözüm ve mesajın hedefi bakımından olaya yaklaştığımızda burada zikredilen şahsın kim olduğu da o kadar önemli değildir. Zira amaç kişi ve farklı olayların anlatılması değil, neticede vurgulanmak istenen şeydir. Söylenen sözler, ismi geçen kişiler farklı olabilir. Çünkü zihar bir kişinin ya da birkaç kişinin yaptığı şey değildi. Cahiliyede ve İslam’ın ilk zamanlarında bir çok kişi bunu yapıyordu. Neticede bir kadın bu hususta hakkını aramış ve kendisiyle birlikte bütün kadınlar

¹¹¹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 126.

¹¹² Ebu'l A'lâ el-Mevdûdi, *Tefhimu'l Kur'an*, VI, 324-325.

¹¹³ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 126.

¹¹⁴ Tirmizi, *Talâk* 20.

¹¹⁵ Nesâî, *Talâk*, 133.

bu davayı kazanmıştı. Cahiliyede örf olarak yerleşmiş olan zihar, kadınları zor durumda bırakıyordu ve bu durumun şartlarının değişmesiyle toplum yeni bir şekil aldı.

Ayetlerdeki keffâret konusuna gelince şu rivayetler karşımıza çıkar: Rasulullah Havle bint Salebe'ye: "O kocana söyle de bir köle âzâd etsin" buyurdu. O da: "Ey Allah'ın Rasulü, vallahi onun yanında âzâd edeceği hiçbir köle yoktur" dedi. Rasulullah: "O halde ardı ardına iki ay oruç tutmasını söyle" buyurdu. O da dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, vallahi o, oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlı bir kimsedir." Rasulullah: "o halde altmış fakiri doyursun" buyurdu: O da: "Ey Allah'ın Resulü, vallahi onun yanında yedireceği hiçbir şeyi yoktur" dedi. Bunun üzerine Rasulullah'ın yardımı ile fakirleri doyurur.¹¹⁶

Sûrenin geri kalan kısmında, bazı âyetler hakkında da nûzul sebebini bildiren rivâyetler vardır. Onları da sırayla göstermeye çalışacağız.

*"Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmedin mi? Üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi gizli konuşsa mutlaka altıncıları O'dur. Bunda az da, bundan çok da olsalar, nerede bulunsalar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü, onlara yaptıklarını haber verir. Çünkü Allah, her şeyi bilendir."*¹¹⁷

Rabia b. Amr ile biraderi Habib b. Amr, bir de Safvân b. Ümeyye bir gün tenhada buluşmuşlardı. Birisi, "Allah bizim söylediklerimizi bilir mi dersiniz?" diye sormuş. İçlerinden biri, "Bazısını bilir, bazısını bilmez" demişti. Üçüncü şahıs da, "Bazısını bilirse hepsini bilir." demiş. İşte söz konusu âyetin inişine bu olay sebep olmuştur.¹¹⁸

"Görmedin mi şu adamları ki gizli gizli konuşmaktan men edildikleri halde yine o men edildikleri işe dönüyorlar; günah, düşmanlık, Elçiye isyan hususunda gizli gizli konuşuyorlar. Sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selâmlamadığı bir tarzda selâmlıyorlar ve kendi içlerinde de: "Bu dediğimizden ötürü Allah bize azap etse ya"

¹¹⁶ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, XIV, 7770.

¹¹⁷ Mûcâdele 58/7.

¹¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 459; Bursevî, *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, VIII, 532.

diyorlar. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir, ne kötü gidilecek yerdir orası!”¹¹⁹

Bu âyetin iniş sebebi de şudur: Rasûlullah ile Yahûdiler arasında bir sözleşme vardı. Peygamber’in ashâbından bir kişi onların yanına uğradığı zaman, kendi aralarında oturup fısıldaşıyor ve gizlice konuşuyorlardı. Öyle ki müslümanlar onların kendilerini öldürmek için gizlice planlar kurduklarını sanıyorlardı. Müslümanlar bunu görünce onlardan korkuyorlar ve onların güzergahından geçen yolunu terk ediyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Yahûdileri gizlice konuşmaktan nehyetti. Onlar ise bundan vazgeçmeyip yine gizlice fısıldaşmalara devam ettiler. Bunun üzerine Allah bu âyeti inzâl etti.¹²⁰

Âyette geçen selâmlama şekline gelince, onunla ilgili rivayet şöyledir: “Yahudilerden bir grup Resulullah’ın yanına girerek “*es-Sâmu aleyk*” dediler. Rasulullah da “*ve aleyküm!*” diyerek mukâbelede bulundu.” Hz. Aişe diyor ki: “Ben, ölüm de lânet de sizin üzerinize olsun!” dedim. Bunun üzerine Rasûlullah: “Ey Aişe! Allah, her işte yumuşak davranılmasını sever” deyince Âişe: “Onların ne söylediklerini işitmedin mi?” dedi. Hz. Peygamber: “Ben de *aleyküm* (size) diyerek mukâbele ettim ya!” buyurdu.¹²¹

Yine bu âyet hakkında bir başka rivayete göre, “Yahudiler, Hz. Peygamber’e sövmek kastıyla “ölüm üzerine olsun” derler, sonra da kendi kendilerine “Allah, bu söylediğimizden ötürü bize niçin azâp etmiyor” derlerdi. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.¹²²

“Ey inananlar, size: “*Meclislerde yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size: “Kalkın” denildiği zaman da, kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır.*”¹²³ ayetinin nûzul sebebine dair kaynaklarda yer alan rivayetler şöyledir:

¹¹⁹ Mücâdele, 58/8.

¹²⁰ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an’ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7779; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l Kur’an*, XVII, 154.

¹²¹ Nesâî, *Tefsîr*, 591; Tirmizî, *İstizân ve Adâb*, 12 hadis no: 2843.

¹²² Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed en- Nisâbü’rî el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nûzul*, (çev. Necati Tetik, Necdet Çağıl), Erzurum 1995, s. 479; Abdülfettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nûzul*, s. 407.

¹²³ Mücâdele, 58/11.

“Hz. Peygamber, Cuma günü Suffa’da bulunurdu. Orası gayet dardı. Rasûlullah, Muhâcir ve Ensar’dan, Bedir savaşına katılmış olanlara daha bir öncelik verirdi. Binâenaleyh, Bedir ehlinden bir cemaat gelip, meclisin en ön safına geçtiler. Derken, Hz. Peygamber’in tam karşısına geçip, onun kendilerine yer açtırmasını beklediler. Hz. Peygamber, onları böyle tam karşısına dikilmeye sevk eden şeyi anladı da, bu ona ağır geldi. Etrafında bulunan ve Bedir’e katılmamış olan kimselere, “Ey, falan kalk; ey falanca kalk...” dedi ve önünde dikili bulunan kimseler sayısınca adam kaldırdı. Bu davranış kaldırılanların gücüne gitti; bunun onların hoşuna gitmeyişi, yüzlerinden okunuyordu. Münafıklar da bunu dillerine doladılar ve “Allah’a and olsun ki Peygamber bunlara âdil davranmadı. Çünkü bir grup önceden gelip, yerlerini aldılar ve Peygamber’e yakın olmak istediler. O da onları oradan kaldırıp, onların yerine uzakta kalmış olanları oturttu” dediler. Bunun üzerine Cuma günü bu âyet nazil oldu.¹²⁴

*“Ey inananlar, siz Elçi ile gizli konuşacağınız zaman bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”*¹²⁵

Bu âyet zenginler hakkında indi, çünkü onlar sıkça uğruyor ve cemaatlerde fukaralara galebe çalıyorlardı, öyle ki Hz. Peygamber onların oturmalarının ve hususi görüşmelerinin uzamasından rahatsız olmaya başlamıştı. Sadaka ile emredildikleri vakit hususi müracaattan vaz geçtiler. Çünkü fakirler sadaka verecek bir şey bulamadılar, zenginler ve varlık sahipleri de cimrileştiler. Bu durum Ashab-ı Kiram üzerine epeyce bir sıkıntı ve getirmişti ki ruhsat ifade eden bu âyet nâzil oldu. Böylece Hz. Peygamber’e hususi müracaat ihtiyacı duyan fakirlere de tekrar yol açılmış oldu.¹²⁶

*“Allah’ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar.”*¹²⁷

Bu âyet, münâfik olan Abdullah b. Nebtel hakkında inmiştir. Bu adam Peygamber’in meclisine iştirak eder, O’nun sözünü Yahudilere ulaştırırdı. Rivâyet

¹²⁴ Vâhidî, *Esbâb-ı Nûzul*, s. 414; Râzi, *Tefsir-i Kebîr*, XXI, 379-380; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, (çev. Bekir Karlıhağa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüller), İstanbul 1991, IX, 575;

¹²⁵ Mücâdele, 58/12.

¹²⁶ Vâhidî, *Esbâb-ı Nûzul*, s. 481; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 430; Râzi, *Tefsir-i Kebîr*, XXI, 383.

¹²⁷ Mücâdele, 58/14.

olunur ki; Hz. Peygamber, odalarından birinde oturuyordu ve yanında da birkaç sahâbi vardı. Rasûlullah, “şimdi yanınıza şeytan gözlü birisi gelecek” dedi. Derken gök gözlü birisi çıktı geldi. Rasûlullah ona: “Sen ve arkadaşların bana niye sövüyorsunuz?” buyurdu. O da, öyle bir şey yapmadığına yemin etti ve Hz. Peygamber’e “bırak beni de gideyim arkadaşlarımı da getireyim” dedi. Gitti, arkadaşlarını çağırdı ve geldi. Onlar da yemin ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet indi.¹²⁸

*“Allah’a ve âhiret gününe inanan bir milletin babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah’a ve Elçisine düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsin. Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan cennetler sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O’dan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’ın hizbidir. Muhakkak ki başarıya ulaşacak olanlar, Allah’ın hizbidir.”*¹²⁹

Bu âyet, Ebu Ubeyde Âmir ibn Abdullah ibn Mücerrah’ın Bedir günü babasını öldürmesi üzerine nâzil olmuştur. Bu sebeple Hattâb oğlu Ömer kendisinden sonra halifelğe altı kişinin seçilmesini aday gösterdiğinde; “eğer Ebu Ubeyde yaşasaydı, onu halef tayin ederdim,” demiştir. Denildi ki “Babaları da olsa” kavli babasını öldürdüğü gün Ebu Ubeyde hakkında nâzil olmuştur. “Oğulları” kavli de Bedir günü oğlu Abdurrahmân’ı öldürmek istediğinde Ebubekir es-Sıddık hakkında nâzil olmuştur. “Kardeşleri” kavli ise, o gün kardeşi Ubeyd ibn Umeyr’i öldürmesi üzerine Mus’ab ibn Umeyr hakkında nâzil olmuştur.¹³⁰

Bir başka rivâyette şöyledir: Ebu Kuhâfe (Ebu Bekr’in babası) Hz. Peygamber’e küfretti. Bunun üzerine Ebu Bekir kendisine şiddetli bir tokat indirince Ebu Kuhafe yere düştü. Bu haber Resûlullah’a ulaştırılınca, O Ebu Bekr’e dedi ki: “Sen bunu cidden yaptın mı?” O da: “Evet” dedi. Resûlullah: “Ona karşı haddi aşma” buyurdu. Ebu Bekr de dedi ki: “Vallahi, kılıç yanımda olsaydı, elbette onu öldürürdüm.” Bunun üzerine bu ayet indi. Yine burdaki şahsiyetlerden Bedir günü

¹²⁸ Vâhidî, *Esbâb-ı Nûzul*, s. 482; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 431; Razî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 387; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l Kur’ân*, XVII, 172; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 471.

¹²⁹ Mûcâdele, 58/22.

¹³⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, VIII, 222; İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân Tefsiri*, XIV, 7793; Razî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 392; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l Kur’ân*, XVII, 177; Mevduûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, VI, 354-355.

dayısı As b. Hişam b. Muğire'yi öldüren Ali, Hamza ve Ubeyde de bu âyetin inmesine sebep olan şahsiyetler olarak zikredilir.¹³¹ Ayrıca Mekke'nin fethi için hazırlık yapıldığı sırada, Mekkelilere mektup yazıp gönderen Hatib bin Ebi Beltea hakkında da nâzil olduğu da rivâyet edilmiştir.¹³²

Sebeb-i nûzulleri olmayan âyetlerin sebeb-i nûzulleri verilen âyetlerle bağlantılı olduğunu düşünüyoruz. Örneğin, zıhar ile ilgili âyetleri zikrettikten sonra, devamında gelen ayetlerde, “*Allah ve Rasulüne karşı gelenler nasıl alçaltıldı ise öyle alçaltılacaklar...*” diyerek, zıhar konusundaki uyarılara karşı gelinmemesi için tembihde bulunur. Yine gizli konuşmakla ilgili ayetlerden sonra, devamında gelen âyetle gizli konuşmaların mü'minleri üzeceğini söyler. Bu tür hareketlerde genelde toplum içinde yapıldığı için, bir sonraki âyetlerde de meclislerde takınılması gereken tavırlardan bahseder. Dostlukta öncelik kimlerin olması gerektiği konusunda da öncelikle münâfiklardan, inananlara verdiği zararlardan bahseder ve sonuçta da Allah düşmanlarının kendi babaları, oğulları dahi olsa dost olamayacağını söyler.

Kur'ân-ı Kerim, geçmişle, geleceğe yönelik mesajlar sunmasıyla evrenseldir. Zira bu surede ayetlerin inmesine sebep olan olayların benzerleri, zamanımızda da kişiler farklı, konular farklı gibi gözükse de içerik olarak aynı olaylar zaman zaman devam etmektedir. Son peygamber ve son kitap geldiğine göre, tekrar günümüzde yaşanan olaylara ait vahiylerin inmesi beklenemez. Geçmişteki olayları gelecekteki olaylara da ışık tutulması ile Kur'an evrenselliğini korumaya devam etmektedir.

Tefekkür, tezekkür, tedebbür Kur'ân'ın tam merkezindedir. Kur'ân bu kavramlarla insanı düşünmeye sevk eder. Burada geçen olayları bizler de tekrar tekrar tefekkür ettiğimiz zaman, almamız gereken dersleri alacak, dünyadaki hayatımız daha mutlu ve dengeli olacak, insanlar arası ilişkilerimiz daha sağlam temeller üzerine kurulacaktır.

¹³¹ Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzul*, 483; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 432-433.

¹³² Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzul*, XII, 136.

III- LAFİZ VE MÂNÂ YAPISI

Sûre de geçen bazı kelimelerin âyette kastedilmek istenen mânâsını anlayabilmemiz için sözlük mânâlarını bilmemiz gerekir. Bu amaçla sûredeki bazı kelimeleri, bir çok anlamıyla birlikte verilerek, âyette kast ettiği mânâyı bulmaya gayret ettik., Aşağıda daha çok kelimelerin sözlük anlamları ile kullanımları üzerinde duracağız. Kelimelerin sûre içindeki anlamları hakkında ikinci bölümde konuları incelerken biraz daha açıklamalar yapacağız. Surede geçen bu kelimeleri seçerken özellikle inceleyeceğimiz konularla bağlantılı olmasına dikkat ettik. Şimdi bu kelimelerin anlamlarıyla ilgili açıklamalara bakalım:

Zihâr: “Sırt manasına gelen “*zahr*” kelimesinden türemiştir. *Muzâhereten* ve *zihârenden* alınmıştır. *Yuzâhirune* diye de okunur. Aslı *yetezahherunedir.*”¹³³ “Cemisi *zuhûr*dur. Üstünde manasına geldiği gibi, binek hayvanı” manasına da gelir. Ayrıca galip gelmek manalarına da gelir. Diğer bir anlamı da “birbirlerine arka çıkmaktır.”¹³⁴

Kelimelerin lügat anlamları bu çerçevededir. Kur’an’ın konu edindiği ve o dönemin insanlarınca uygulanan zihar olayının adı da bu kelimenin anlamına dayanmaktadır. Şöyle ki; zihar, “Bir erkeğin eşinin sırtını anasının sırtına benzetmesidir.”¹³⁵ Yani “arka, sırt eğin” gibi manaları bulunmaktadır.¹³⁶ Suredeki mânâsı; eşini kendisine haram kılmak için, onun sırtını annesinin sırtına benzetmesidir. Bu kelime de “*zahr*: sırt” lafzının konu edilmesi, binmek anlamından kinâyedir. Ademoğullarının kadınlarının ise sırtına değil, karnına çıkılır. Ancak burada kinaye yoluyla karnı yerine sırtı söz konusu edilmiştir. Çünkü Âdemoğullarından olmayan varlıkların sırtına binilir. Bundan dolayı sırt binmekten kinâyedir. Örneğin: “Hanımından indi” ifadesi, onu boşadı anlamında olup, sırtına binilen şeyin üzerinden inmişcesine bu ifâde kullanılır.¹³⁷

Şekvâ: “Şikâyet, kişinin halini ortaya koyması” demektir. Şikayet manasına gelen “*şekva*” kelimesinin aslı “*şekve*” yi açmak ve içinde olanları ortaya koymak.

¹³³ İbn Manzûr *Lisânul-Arab*, Beyrut, t.y, IV, 428

¹³⁴ İsfahâni, *Müfredat*, s.328.

¹³⁵ İsfahâni, *Müfredat*, s. 328.

¹³⁶ Sami, *Kâmûs-i Türki*, II, 164.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l Kur'ân*, XVII, 128.

“Şekve” ise, “içine su konulan küçük kap” demektir. Aslında burada istiâre yapılmaktadır. Tıpkı bir kimse birisine kalbinde olanları açtığı zaman istiâre yoluyla bunu ifade ederken söylemiş olduğu “ona kalbimi açtım, dağarcığımda ne varsa silkeledim” cümlesinde olduğu gibi.¹³⁸ Surede kadının sorununu Hz. Peygamber’e söylemesi kast edilmektedir.

Tehâvür: “Karşılıklı konuşmak. Kelime dönmek anlamına gelen “havr” kökünden türemedir”. Ayet metninde bu ifadenin kullanılmış olması, Resullah’ın kadının kocasına haram olduğu hükmünü tekrar tekrar dönüp vermesinden ve Havle’nin de aynı şekilde helâl olmasını talep etmesindendir.¹³⁹

Zürr: “Yalan” demektir. “Yalana zûr denilmesi, yalanın hakikat dışı olduğundan ve hakikatten ve gerçekten başka bir şeye meyletmiş olmasındandır.” Yani maksadından saptığı için yalana *zürr* denilmiştir.¹⁴⁰ Suredeki anlamı ise; zihar yapan, karısını annesi gibi saydığından dolayı, Allah’ın bunu yalan saymasıdır.

Muhaddeh: “Şiddetli çatışma ve çekişmedir.” “Demir anlamına gelen *hadid* kelimesinden türemedir. İki şey arasındaki engel şeydir. Karşılıklı mâni olanlar” manasına gelmektedir. İster hakiki mânâ olsun isterse, demirle yapılan mücâdeleye benzetilerek, şiddetli çatışma ve çekişme anlamında olsun, “demirle, kılıçla, silahla karşılık verme” anlamındadır. “İki şeyi karışmaktan alıkoyan engel” mânâsına da gelmektedir.¹⁴¹ Ayrıca “ceza gerektiren bir suç işleyen kimseye, kendisinin o suçu tekrar işlemesine engel olmak için olan uygulamadır.”¹⁴² Bir başka anlamı da “sınır yarışına kalkışmak, sınırlarda düşmanlık ve muhâlefet etmek”¹⁴³ demektir. Ayrıca “hadlerde ve hükümlerde muhâlefet ve düşmanlıktır.”¹⁴⁴

Keht: “Şiddetle ve küçük düşürerek reddetmek ve kovmak, birisini yere sermek, rezil rûsvay etmek, kovmak, düşmanı kini ile birlikte savuşturmak ve alçaltmak”,¹⁴⁵ “Zillate düşürmek, ezmek, hor ve zelil kılmak, hakaret etmek, küçük düşürmek,

¹³⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 273.

¹³⁹ Bursevî, *Muhtasâr Ruhû'l Beyân Tefsiri*, VIII, 517.

¹⁴⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 222.

¹⁴¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 108.

¹⁴² Samî, *Kâmus-i Türkî*, I, 458.

¹⁴³ Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 150.

¹⁴⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, VI, 348.

¹⁴⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 437.

lânetlemek, bir yerden süpürmek, itip kakmak, kovmak ve rezil etmek”¹⁴⁶ gibi mânâlara gelmektedir.

Tefessuh: “Mekanda, rızıkta genişlik olabileceği gibi, gönül huzuru anlamına olmak üzere kalpte genişliktir.”¹⁴⁷ Suredeki manası mekanda genişlik sağlamak, yer vermektir.

İsfâk: “Sevilmeyen ve hoşla gitmeyen bir şeyden korkmak.”¹⁴⁸ Sûrede sadaka vermekten hoşlanmamak, cimrilik yapmak mânâsındadır.

Cümne (cem’i. el-cünen): “Bir şeyin duyularla anlaşılmasının üzerini örtmektir. Gece karanlığın yeryüzünü örtmesi, kaplamasıdır. Yani insanlar duyularıyla bunu hissedemezler. Çünkü yalan, yeminle saklandığı zaman, insanlar bunu duyularıyla bilemez. Tıpkı meleklerin ve cinlerin duyularla görülemeyeceği gibi.”¹⁴⁹ “Zırhlara ve silah nevinden koruyan her şeye verilen isimdir.”¹⁵⁰ “Seni koruyan her şey senin kalkandır.”¹⁵¹ Âsım Efendi’nin ifadesiyle (“Cim” in zammıyla), bir nesneyi “setr ve hikaye eden şeye” denir.¹⁵² Surede de yalan yeminlerini kalkan yaparak arkasına saklanmaları kastedilmiştir.

Necvâ: “Bir şeyin ayrılmasıdır. Bir kimse diğerinden ayrıldı gibi. Yüksek yer mânâsında gelir. İnsanın çevresine göre yüksekliğiyle diğerlerinden ayrılan yerde yalnız kalmasıdır. İçinden bir şeyler geçiren kimse, sanki onlara başkası erişemesin ve bilemesin diye insanlardan uzakta yeryüzünün yüksek tepesinde gibidir. Fısıltı mânâsına da gelmektedir. Kötü şeyleri, yani dedikoduyu yaymaktır.”¹⁵³ “Karşılıklı olarak fısıldaşmaktır. *Necveden* türemiş olup, necve de, yüksek olan ve göze çarpan şey anlamındadır. Başkasının duymasından uzak olduğu zaman bir sır olduğu için, tıpkı yüksekçe bir yer gibi olur. Yahut çevredekilerin işitmesinden kurtulmak istediklerinde bazı kişilerin kendi aralarında gizli konuşmalarına necvâ” denir.¹⁵⁴

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II, 76.

¹⁴⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 393.

¹⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’an*, XVII, 171.

¹⁴⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s.96.

¹⁵⁰ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Ârûs*, Mısır, 1306, IX, s. 164.

¹⁵¹ Halil b. Ahmed el Ferâhidî, *Kitabu’l-Ayn*, (thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es- Sâmirâî), Beyrut 1988, VI, 22.

¹⁵² Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul 1992, III, 611.

¹⁵³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 504.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 304.

Sûrede geçen bu kelimeler, uyarı-ikaz, tehdit, kınama, müjde, azarlama ve teşvik gibi bir takım mesajlar içermektedir. Örneğin, Hz. Peygamber'le gizli konuşmadan önce sadaka vermekten korkmalarını içeren âyetle o kimseleri nâzik ve kibar bir şekilde azarlıyor. Zihar hususundaki âyetle de, Arapları kınıyor ve zihar hususundaki âdetleri ayıplıyor. Yine günah ve düşmanlık husunda gizli konuşan münafıkları da kınıyor. Meclislerde yer açılmasını istediği âyetle de eğitim amacının yanında insanlara sevgi ve muhabbetin artması için yer açılması hususunda teşvik ediyor. Allah'a ve Peygamber'e karşı gelinmemesi hususunda da sûrede bu hususa iki yerde -beşinci ve yirminci âyetlerde- tekrar tekrar değinerek uyarıda bulunuyor. İnanıçsız kişilerin sonlarını da cehennemi hatırlatarak tehdit ediyor. Münafıkların yalanı kalkan edinmeleri konusunda da onlara hatırlatma da bulunarak, yalanları yüzlerine vuruluyor. Her ne kadar âyetler kınama, uyarı, tehdit gibi üzücü ifadelerle başlasa da, sonunda "Peygamber'in galip geleceğini ve inananların cennete gireceğini" anlatan müjdeli haberlerle bitiyor.

IV- MÜCÂDELE SURESİNİN MUHTEVÂSİ VE KUR'ÂN'IN GENEL MUHTEVÂSİ İÇİNDEKİ YERİ

İncelemekte olduğumuz sûre, her ne kadar bir kaç konuya yer verse de bir bütün olarak değerlendirildiğinde daha genel gâye ve hedeflere yöneldiği görülecektir. Bu bağlamda olmak üzere bazı açıklamalar yapmamız uygun olacaktır.

Bu sûrede Medine İslâm toplumunun hayatında gerçekleşen olaylarla karşılaşacağız. Sûre insanlık tarihinin eşsiz olan bu dönemine ilişkin hayret verici bir tablo ile başlıyor. Bu dönem yüceler aleminin yeryüzü ile somut ve doğrudan temasa geçtiği insanlardan oluşan bir topluluğun günlük hayatına açıkça katkıda bulunduğu bir zaman dilimidir. Bu zaman diliminde olan topluluk, henüz yetişmekte olan, eğitilip güçlendirilen, üstün görevi yerine getirmesi hatta bu evrenin işleyişinde ve düzeninde kendisine düşen evrensel görevi yapması için hazırlanan, müslümanlardır. Bu topluluğun üstlendiği görev, gerçekten geniş çaplı bir görevdir. Bu görev öncelikle söz konusu topluluğun gönüllerinde, iç dünyalarında hayata ilişkin kapsamlı ve eksiksiz yeni bir düşüncenin oluşturulması ve bu düşüncenin ilkelerine bağlı pratik bir hayatın ortaya konması ile başlamaktadır. Ardından bu topluluk,

insanlığa yeni bir düşüncenin ilkelerine dayalı insanca bir hayat ortamı hazırlamak için onu bütün dünyaya yaymaya çalışacaktır.¹⁵⁵

Sûre, yeryüzünde İslâm'ın gerçeklerini yayarak hâkim kılmak için terbiye edilip, bu faaliyetlere hazırlanan Medine İslam toplumunun yetiştirme safhalarından birini ele almaktadır. Müslümanların bizzat kendileriyle alâkalı olan bir takım meselelerine çözümler getiren sure, onları İslâm ahlâkıyla ahlâklanma ve onun hükümlerine tam manasıyla teslim olma konusunda titiz davranmalarını istemektedir.

Bu cümleden olmak üzere Câhiliye Araplarında yaygın olan zihâr âdeti yerilmekte ve buna ait hüküm belirtilmektedir. Müslüman bir kadının şikayeti ve bu husustaki tartışması anlatılmış, günah ve düşmanlıkla dolu gizli bir komplo peşinde olan topluluk yerilerek, müslümanların böylesi gayri ahlâkî davranışlardan uzak durmaları istenmiş ve bu konuda örnek alacakları davranış öğretilmiştir.¹⁵⁶

Yine bu surede özellikle henüz yetismekte olan müslüman toplumu Allah'ın nasıl koruduğunu, nasıl üzerinde titreyerek onu meydana getirdiğini, kendi metodu ile eğittiğini ve kendisini gözettiğini hissettirdiğini ortaya koyan gayet etkili bir sahnede görüyoruz. Allah bu topluluğun vicdanına, Allah'ın en özlü özelliklerinde, en küçük işlerine varıncaya kadar her işinde, en gizli-kapalı iç alemlerinde onunla birlikte olduğuna ilişkin dipdiri bir bilinç yerleştiriyor. Düşmanların her türlü tuzaklarından kendisini koruduğunu, onu himayesi, sancağının ve gölgesinin altına aldığı belirtiyor. Âhlakını, alışkanlıklarını ve geleneklerini, Allah'ın himayesine giren ve O'na bağlanan, yeryüzünde onun taraftarları olan O'nun sancağını yükselten bir topluluğa yaraşacak bir şekilde eğitiyor.¹⁵⁷

Ayrıca surede Allah ve Peygamberinin tebliğine karşı olumsuz tavır alanların, mutlaka yeryüzünde kısıkrarak yakalanacakları ve mağlup edilecekleri ahirette ise aşağılayıcı bir azaba uğrayacakları özellikle pekiştiriliyor. Münafıkların gizli toplantılar yapması konu ediliyor. Bu kimselerin yapmacık saygı izhâr etmelerine dikkat çekiliyor. Bu şekilde müslümanlara tuzak planlayanların Allah tarafından hesaba çekileceği haber veriliyor. Günaha, düşmanlık ve peygambere karşı gelmeye

¹⁵⁵ Açıklamalar için bkz. Kutub, *Fî Zilâli'l- Kur'an*, IX, 561.

¹⁵⁶ İzzet Derveze, *et-Tefsirü'l Hadîs*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul 1997, VI, 389.

¹⁵⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l- Kur'an*, IX, 562.

ilişkin fısıldaşmalar yasaklanırken, iyilik ve takva hususunda gizli konuşulabileceği söyleniyor.

Toplantı yerlerinde insanlara takımları gereken hoşgörü ve itaat adabı öğretiliyor. İlmin ve alimin üstünlüğüne dikkat çekiliyor.

Yâhudilerle dostluk kuran, onlarla birlikte komplolar hazırlayan ve bu komplolarını yalanla Hz. Peygamber'e ve mü'minlere yemin ederek kamufle etmeye çalışan münâfiklardan söz ediliyor. Onları âhirette de yalancılar ve yeminciler olarak tasvir ediyor. Bu yeminler ve yalanlarla karşı karşıya geldikleri zaman Allah'ın azabından korunmak istediklerini belirtiyor. Nitekim onlar dünyada da bu yalanlar ve yeminlerle Hz. Peygamberin ve mü'minlerin öfkesinden korunmuşlardı! Bununla beraber Allah'a ve Peygamberine karşı gelenlerin Allah tarafından zillete mahkum edileceklerini ve onların ziyana uğrayanların da kendileri olduğu kesin vurgu ile belirtiyor. Allah'ın ve Peygamberinin üstünlüğünü ve galibiyetini yasalaştırdığını da ifade ediyor. Böylece onların konumları aşağılanmış oluyor. Allah düşmanları onların en yakınları bile olsa Allah'a olan imân ve bağlılıklarının, sevgi ve saygılarının hep ön planda yer alacağı çok açık bir anlatımla belirtiliyor.

Sûrenin Kur'an'ın genel muhtevâsı içindeki yerine gelince, bunu açıklayabilmemiz için, öncelikle Kur'an'ın muhtevâsının ne olduğunu tespit etmemiz gerekir. Kur'an, Allah ile insanlar arası, insanlar ile insanlar arası ilişkiler yürütülürken mü'min bir toplumda bir ferdin uyması gereken davranış kuralları hakkında çok geniş bir muhtevaya sahiptir. Bu bağlamda Mekke dönemindeki muhteva ile Medine dönemindeki muhteva arasında fark vardır. İman, inanç ve bireysel ahlâk konuları Mekke'de ağırlıkta iken Medine'de ibadetler ve sosyal, ahlâk, toplumsal teşkilatlanma, siyasal davranışlardaki ana ilkeler vs. ön plana çıkmaktadır. Bu minval üzere hareket ettiğimizde surenin nerede yer aldığını tespit etmemiz kolay olacaktır.

Surenin Medenî olduğunu söylemiş ve bunun delillerini göstermiştik. Suredeki konuları incelediğimizde de surenin ahlâkî, sosyal ve siyasal konulara yer verdiğini gördük. Bu yüzden surede toplumsal konular ağırlıktadır. Fakat surede inanç ile ilgili konular da yer almaktadır. Çünkü necvâ ile ilgili ayetlerin anlatımı hala

Allah'ın varlığından şüphe eden kimselerin olduğunu göstermektedir. Buna rağmen surenin genelinde toplumsal, siyasal, ahlak konuları ön plandadır.

V- KONUSU AÇISINDAN DİĞER SÛRELERLE MÛNÂSEBETİ

Kur'ân'ın parçaları yerine göre birbirini tamamlayan, yerine göre birbirini açıklayan nitelikleriyle ayrılmaz bir bütün oluştururlar. Çünkü bir yerde kapalı olan ifâde ve başka bir yerde muhtasar olarak verilen fikir, diğer tarafta tafsîlâtı; bir yerde mutlak olan, başka bir yerde kayıtlanmış; bir yerde genel ifâdeli bir husus, diğer yerde tahsis edilmiş şekliyle geçebilir. Buna ilâveten, aynı kökten türeyen kelimeler, değişik ortamlarda farklı anlamlar kazandığı gibi kök itibariyle büsbütün farklı olan kelimeler birçok yerde aynı anlamı vurgulayabilmektedir.¹⁵⁸ Mûcâdele suresi de Kur'ân bütünlüğü içinde değerlendirildiği zaman, görülecektir ki bir çok sure ile benzerlik arz eden yönleri vardır.

Münâfıklara yapılan hamlede kullanılan bazı ifâdeler bir önceki sûre olan Hadîd sûresindeki ifâdelerle benzeşmektedir. Bu açıdan, bu benzerlik Mûcâdele suresinin nûzul sırasının bu şekilde doğru olduğuna delil sayılabilir. Kaldı ki Münâfıkûn suresinden önce gelen Nûr suresinde de aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla Nûr sûresindeki mûnâsebete dayanarak bu kanaâte varılabilir. Müfessirlerin çoğu, sûrenin bazı âyetlerinde sözü edilen kimselerin Yahudilerin ve münâfıkların ileri gelenleri olduğu görüşündedir. Ayetlerin içerdiği anlam da bu görüşü destekliyor. Aynı şekilde bir çok müfessirin naklettiği rivâyet, Yahudilerin günah ve düşmanlık kokan gizli toplantılar düzenlediğini ortaya koyuyor. Ahzâb suresindeki bazı âyetlerin anlattığı gibi Medine'de kalan Beni Kureyzâ Yahudilerinin Hendek vak'ası'nın hemen ardından cezalandırılmaları, bu sûredeki bir kısım ayetlerin Ahzâb sûresinden önce olduğunu ya da en azından Ahzâb sûresinde Kureyzânın cezalandırılmasına işâret eden kısımdan önce indiğini gösteriyor.

Bu sûre ile Ahzâb sûresi arasında ortak sayılabilecek bir mevzu daha vardır. O da Câhiliye adetlerinden birisi olan zihâr'dır. Ahzâb sûresinin girişinde bu âdet yerilmiş, bununla birlikte Câhiliye âdetleri ile muamele etmekte kötü görülmüştür.

¹⁵⁸ Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1992, s. 20-22.

Daha sonra bu tip bir uygulama kaldırılarak zihârın yerine hüküm getiriliyor. Nitekim bu sûrede de zihârın rededilmesi, akabindeki hüküm ise ikinci adım olarak görülebilir. İşte böylece, Ahzap suresinde geçen ziharla ilgili bölümün bu suredeki ilgili bölümden önce geldiği ortaya çıkmış oluyor.¹⁵⁹

Zaman ve ortam uygun hale geldiğinde yapılacak icraatler de daha kolay ve kabule şayan olacaktır. Nitekim zihârda böyle olmuş ve Ahzâb sûresinde yerilen zihâr, Mücâdele sûresinde tamamen kaldırılmıştır.

Bir yerde mutlak olarak geçen hüküm başka surede tafsilatlandırıp, olaya açıklık getirilerek sonuca bağlanmıştır. Kur'an'ı Kerim'i incelediğimizde göreceğiz ki, Mücadele suresinde giriş niteliğinde bir çok konu başka surelerde daha geniş bir şekilde açıklanarak, olay derinlemesine incelenmiştir. Nitekim bu durumu aşağıda bir önceki ve bir sonraki sûre ile olan münâsebetlerinde de göstermeye çalışacağız. Kur'an'ın bu şekilde oluşumu da onun yirmi üç senede parça parça inmesinin sonuçlarıdır. Allah, ortama uygun ayetler indirerek, insanların zorda kaldığı her konuda rahata kavuşmalarını sağlamıştır. Allah'ın olaylara müdahalesi de bir hamlede değil, tedricen olmuştur. Nitekim her şeyi en iyi bilen Allah'tır.

A- Bir Önceki Sûre ile Münasebeti

“Biten sûrenin sonu başlayan sûrenin başına en bedîi bir şekilde bağlanır, aralarında münâsebet vardır. Birbirine en muhkem şekilde rabt olunmuştur. Ayetler ve sureler birbiri ardı sıra öyle sağlam bir şekilde, bedîi bir tarzda sıralanmıştır ki onları asla yerinden oynatmaya gelmez. Surelerin tertibinde uzunluk kısalık gözetildiği gibi mevzu itibariyle de birbirine kenetlenmişlerdir. Ayetlerin kelimelerin hatta harflerin ve hareketlerin tertibi en bedîi bir şekildedir, yüksek âhenk verir. Bu tertib ancak, ilmi her şeyi muhit olan Allah'ın eseridir. Buna beşer fikri muhâlefet edemez. İnsanların mahsulü olan şeylerde böyle yüksek ahenk görülemez. Kur'an hiçbir kaideye tabi değildir. Her şeyin üstündedir. Kur'an'ın sahası, ufukların maverasından, sonsuz mavi göklerin ötesinden her şeyin üstünden gelen ve daima

¹⁵⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l- Hadîs*, VI,6048.

üstün kalan bir sahadır. Allah kelimidir. Hangi ayetine baksan yüksek bir i'cazın, cazibeli bir âhengin seyrine dahi yorsun ve hayran kalyorsun.”¹⁶⁰

Gerek surelerin ve gerekse sûreye ait âyetlerin tertibinin Hz. Peygamber tarafından yapıldığını düşünüyörüz. Çünkü bunun yapılabilmeksinin ancak vahiyile olabileceğı kanaatindeyiz. Başka türlü sü olamaz. Aralarındaki münasebet ve âlâkayı Allah bilir ve gösterebilir. Bu yüzden Kur’ân’a baktığımızda sûreler ve âyetler arasında uyum vardır.

İşte Kur’ânın âyetlerinin mânâlarındaki bütünlük bizi böyle düşünmeye sevk ediyor. Özellikle önceden söylediğı halde başka bir sûrede tekrar o konuya değinmesi bu söylediklerimizi destekler niteliktedir.

Bu yüzden sûrenin önceki sûre ile sonraki sûreler arasında uyum var diyoruz. Ayrıca önceki ayette söylediğı fakat sebebini açıklamadığı bir hususu diğör bir surede tafsilatlandırması da bunun göstergesi olabilir. Bu bağlamda Mücâdele suresi de içerdığı konular itibariyle kendinden önce gelen sûre ve kendisinden sonraki sûre ile de bağlantılıdır.

Hadîd sûresi “Allah büyük lütuf sahibidir” diye son bulmuş, Mücâdele sûresi de önce Allah’ın bir kadın hakkında ortaya çıkan faziletinin beyânı ile başlamış, sonra Allah ve Rasulü ile yarışa kalkışan kâfir ve münâfıklara hadlerini bildirmiş ve daha sonra da mü’minler müjde ile son bulmuştur. Böylece denilebilir ki, bu sûrenin evvela kadın ve aile hukunun düzenlenmesine dâir hükümlerle başlaması, hem dinden kast edilen adâletin uygulanması için önce en zayıfların şikayetlerini dinleyip insaf ve merhamet dairesinde haklarının mümkün olduğu kadar yerine getirilmesinin lüzumuna, hem de düşmanlarla çarpışmadan evvel dahili işlerin düzenlenmesinin gerekli olduğuna bir tenbih gibidir.¹⁶¹

Allah Mücadele suresinde, Hadid suresindeki lütfunun ne olduğuna bu şekilde açıklık getirir Gerek toplumda gerek aile içinde zor durumda bırakılan kadın, Allah’ın lütfuyla, hak ettiğı yere gelir. Yine Hadîd suresindeki münâfıkların durumunu anlatan şu âyet: “O gün münâfık erkekler ve münâfık kadınlar o iman edenlere şöyle diyeceklerdir: “Bize bakın da sizin nurunuzdan alalım?” Onlara:

¹⁶⁰ Osman Keskiöğlü, *Nüzülünden Günümüze Kur’ân Bilgileri*, Ankara 1995, s. 108-109.

¹⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 448.

“*arkanıza dönün de nur arayın!*” denilir. Aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet, dışında da azap vardır.”¹⁶² Müslümanlara uyarı niteliğindedir ve Mücâdele sûresindeki münâfıklarla ilgili âyet de adeta “şayet sen onları dost edinirsen, Hadîd suresinde anlatılan münâfıkların durumuna düşersin” demek istercesine inananları ikaz ederek, onları dost edinmemeleri gerektiği söylenmiştir. Bu konu yani münâfıkların kimseye dost olmadıkları Mücâdele suresinden sonra gelen Haşr sûresinde daha da netleşir. Bu nedenle bir sonraki sure ile münâsebetini de göstermek istiyoruz.

B- Bir Sonraki Sûre İle Münâsebeti

Mücâdele sûresinden sonraki sûre Haşr sûresidir ve bu surede Mücâdele suresi gibi Medenidir. Haşr suresi de içerdği konu itibariyle aynen Mücâdele suresinde olduğu gibi, münâfıkların kimseye dost olamayacaklarını olay-sonuç itibariyle göstermiştir.

Mücâdele sûresinde münâfıkların kimsenin dostu olmadığı söylenmiştir. Haşr suresinde de bunu açıkça gördük. Ayette bu şöyle anlatılmaktadır: “*Münâfıkların, kitap ehlinden inkar eden dostlarına “Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız. Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz.” dediklerini görmedin mi? Allah, onların yalancı olduklarına şahidlik eder*”¹⁶³

Bu ayet ile ilgili olay şöyledir: “Kitap ehlinden Beni Nadir yahudilerinin yurtlarından çıkarılıp sürülmesi olayıdır. Hz. Peygamber Medine’ye geldiği zaman Nadiroğullarıyla, kendisinin ne lehinde, ne de aleyhinde bulunmamaları hakkında bir anlaşma yapmıştı. Bedir savaşında müslümanlar galip gelince yahudiler: “Bu, Tevrat’ta kendisine zafer va’d edilen peygamberdir, bunun bayrağı döndürülmez” dediler. Fakat Uhud savaşında müslümanlar yenilince şüpheyne düştüler ve anlaşmalarını bozdular ve Hz. Peygamber’e bir suikaste bulundular. Bunların lideri olan Ka’b b. Eşref, kırk süvari ile Mekke’ye gidip, müslümanların aleyhine Ebu Süfyan ile ittifak yaptı. Cebrâil bunu Rasûlullah’a vahiy ile haber verdi. Hz.

¹⁶² Hadîd, 57/13.

¹⁶³ Haşr, 59/11.

Peygamber de Kab'ın süt kardeşi Muhammed bin Mesleme'yi emretti, o da gitti Ka'b'ı öldürdü. Bundan sonra Hz. Peygamber bir piyade ile gitti ve Nadiroğulları'nın mahallesini kuşattı. Onlara yurtlarını bırakıp gitmelerini emretti. O sırada Ka'b için matem tutuyorlardı. Bizi bırak da felaketimize ağlayalım diye on gün mühlet istediler. İstedikleri bu süre kendilerine verildi, fakat onlar bu süre içinde harp hazırlıklarına koyuldular. Abdullah b. Übey gibi münafıklar da beriden gizlice haber göndererek, çıkmayın, çarpışın, çarpışırsanız biz de size yardım ederiz, çıkarılırsanız beraber çıkarız diye teşvik ettiler. Bu süre içinde Yahudiler Hz. Peygamber'e konuşma teklifinde bulunarak iki defa su-i kast tertip ettiler. Aralarından bir kadın, müslüman olan kardeşiyle haber yollayıp durumu Hz. Peygamber'e bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'de kuşatmayı sıklaştırdı. Nihayet kalplerine korku düştü ve münâfıkların yardımından da ümitlerini kestiler.”¹⁶⁴

Maksadımız Haşr sûresinin nûzul sebebini anlatmak değildi. Aksine bu sûrede de münâfıkların döneçliğini göstermek ve Mücâdele sûresinde geçen şu âyet; *“Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Bilerk yalan yere yemin ediyorlar.”* ile bağlantısını anlatmak idi. Münafıklar burda da yapacaklarını yapmışlar ve kimseye dost olmadıklarını göstermişlerdir. Münafıklar, etrafa fitne ve fesat yayarak, ortamı yaşanılmaz hale getirirler. Gayeleri kimseye yardım etmek değil, kargaşa ortamı yaratarak, insanlar arasında bozgunculuk yapmaktır. Nitekim burada da öyle olmuştur.

Bu sûrenin aynı zamanda Mücâdele suresinde geçen şu ayet ile de yakın bir bağlantısı bulunmaktadır: *“Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin, babaları oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resulü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin?”* Mücâdele sûresinde ki âyetlerin nûzul sebebine baktığımızda, Allah ve Peygamber'in dinine karşı olan hiç kimsenin akraba olsa önemli olmadığını görürüz. Bu sebeple baba oğlu, oğul babayı İslâm için feda eder. Önemli olan akrabalık bağı değil, din kardeşliğidir. Burada da aynı şeyler yaşanmıştır. Ka'b'ın süt kardeşi Ka'b'ı öldürmüştür. Bu yönden de bu sûrenin Mücâdele sûresi ile uyumlu olduğunu düşünüyoruz.

¹⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII,476.

Sûreler arasındaki uyumu sağlayan esaslardan biri de aynı konu etrafında olmalarıdır. Birinin sadece değindiği bir konuyu diğer bir sure tafsilatlandırmıştır. Yani sûrelerin vermek istediği mesaj aynı temelde buluşmaktadır. Sûreler tafsilatlı incelendiğinde daha fazla benzerliklerin bulunabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar bütün konuları aynı olmasa da ortak bazı noktalarının olması önemlidir. Özellikle toplum açısından, ya da fert bazında öncelikli konuların ağırlıklı olarak önceki ve sonraki surelerle bağlantılı olarak tekrar tekrar dillendirilmesi dikkat çekicidir. Gaye bu konuların önemli olması olsa bile, sureler arası bütünlük açısından da ayrıcalıklıdır. Bu yönden gösterebildiğimiz hususlarda sureler arası konular uyumludur.

Böylece bu bölüm için tahsis etmiş olduğumuz, sûrenin bütünü ve muhtevâsını genel tanıma kısmının sonucuna gelmiş bulunuyoruz. Bir sonraki bölüm bu kısımda kısaca değindiğimiz konuların tek tek ele alınarak incelendiği bölüm olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MÜNÂSEBETLER BAKIMINDAN MÜCÂDELE SURESİNİN ANA KONULARI

Bu bölümde çalışmamızın ikinci ana kısmını ele alacağız. Burada, daha önce de işaret ettiğimiz gibi Mücâdele suresinde yer alan ana konuları sırasıyla inceleyeceğiz. Birinci Bölüm'de de ifade ettiğimiz gibi inceleme altına aldığımız sûre, indiği nüzul döneminin genel ve özel karakterini yansıtmaktadır. Genel karakteri olarak yeni müslüman olmuş bir toplumun İslâm'ı yaşama biçimi olarak benimsemesi ve teâmüllerini pratize etmesinin yansımaları açıkça gözlenmektedir. Özel karakter olarak da ayetlerde dillendirilen somut olaylara çözüm getirme veya yol gösterme şeklinde surede açıkça yer almıştır. Tezimizin bundan önceki bölümlerinde (Girişte ve Birinci Bölüm'de) Mücâdele sûresine konu olan olayların yaşandığı ortamı incelemiştik. Burada ise somut olaylara konu olan ayetleri tasnif ederek daha özele ineceğiz. Biz, bunları, sûrenin ana konuları olarak görmekteyiz. Dolayısıyla olay-ayet (ya da olgu-nass) ilişkisini esas alarak nüzul ortamı bağlamında tahlil etmeye çalışacağız. Surede konuların diziliş sırasını takib edeceğimiz için önce sûrenin en dikkat çeken ve ilk konusu olan zihâr konusu ile başlamamız gerekir.

I-ZİHÂR OLAYI

Mücâdele sûrenin adını almasına sebep olan olay bu âyetlerde dile getirilmiştir. Ayrıca zihâr'ın ne mânâyâ geldiğini de bu âyetler göstermektedir. Bu hususlar sûrenin birinci ve ikinci ayetlerinde şu ifadelerle anlatılmaktadır:

Allah kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü işitti. Çünkü Allah işitendir, görendir. Sizden kadınlara zihar yapanlar (sen bana anamın sırtı gibisin diyenler), bilmelidirler ki o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Onlar çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Bununla beraber Allah affedicidir, bağışlayıcıdır.

Ayetlerde anlatılan konu kısaca şöyledir. Câhiliye döneminde bir erkek, hanımına, “*Sen bana anamın sırtı gibisin*” derse hanımı kendisine haram olmuş sayılırdı.¹⁶⁵ Fakat ondan boşanmış da olmaz yani ortada kalırdı. Ona ne helal sayılırdı ki, aralarında evlilik ilişkileri devam etsin, ne de boşanmış olurdu ki, kendisine başka bir yol arasın. İşte bu da Cahiliye döneminde kadının karşılaştığı büyük zorluklardan biriydi.¹⁶⁶

Zihâr olayını tafsılatlı bir şekilde anlatabilmemiz için her şeyden önce zihâr kelimesinin anlamını ortaya koymamız gerekir. Birinci bölümde bu kelimenin anlamını vermiştik. Fakat surenin bu olay üzerinde ısrarla durması ve hatta adının da bu ilk ayetlerden gelmesi dolayısıyla, bu kelimeyi geniş manasını tekrar ederek olaya netlik kazandırmak istiyoruz.

Zihâr; Bir erkeğin eşinin sırtını anasının sırtına benzetmesidir.¹⁶⁷ Yani arka, sırt eğin gibi manaları bulunmaktadır.¹⁶⁸ Sırt, arka kelimesi (*zahr*)nden alınmış bir masdardır.¹⁶⁹ Bir sırtın diğer bir sırta benzetilmesidir. Yani helal olan bir sırtı, haram olan bir sırta benzetmektir.¹⁷⁰ Sözlük olarak, “iki şeyi birbirine tıpatıp denk getirmek” mânâsıdır. Örneğin, elbisenin asdarına tıpatıp uygun gelmesi gibi.¹⁷¹

Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir. Birincisi Ahzâb sûresinde; “*Allah bir adam için içinde iki kalp yapmamıştır. Kendilerinden zihar yaptığınız eşlerinizi analarınız kılmamıştır. Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır. Bunlar sizin ağızlarınıza gelen sözlerinizdir. Allah gerçeği söyler ve O, doğru yola iletir.*”¹⁷²

Yukarıdaki âyet nasıl ki eşler, analar gibi olamuyorsa, evlatlıkların da kişinin öz oğlu olamayacağını, bu sözlerin ikisinin de birer yalandan başka bir şey olmadığını söylüyor.

¹⁶⁵ Taberî, *Taberî Tefsîri*, VIII,199; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7771-7772; Razi, *Tefsiri Kebir*, XXI, 352.

¹⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IX,565.

¹⁶⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 328.

¹⁶⁸ Sami, *Kâmûs-i Türki*, II, 164.

¹⁶⁹ Zuhayli, *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*, IX,456.

¹⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*, XVII, 128.

¹⁷¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XII, 6048.

¹⁷² Ahzâb, 33/4.

İkincisi de incelemekte olduğumuz sûrede geçmektedir. Suredeki bu konuyla ilgili ayetleri incelediğimizde; “*Kocası hakkında seninle tartışan*” ifadesinde geçen “*tucâdile*” (tartışma) kelimesi, “münakaşa etme ve karşısındakini yenmeye çalışma ve bir meseleyi çözmek, karara bağlamak için karşılıklı görüşmek” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin aslı, “ipi sıkı bir şekilde büktüm” anlamına gelen “*cedeltül-hable*” ifadesinden türemedir. Birbiri ile münâkaşa eden kişilerden her biri diğerini fikrinden vaz geçirmek için, iplik bükerek gibi çevirmeye çalışmaktadır. Münakaşa ve mübalağa tarzı ile karşıya söz hakkı tanıyarak tartışmak.¹⁷³ Münakaşa etme ve karşısındakini yenmeye çalışma ve bir meseleyi çözmek, karara bağlamak için karşılıklı görüşme.¹⁷⁴ Bir konu üzerinde tartışma, çekişme, mantık yolu ile tartışarak konuşmadır.¹⁷⁵ Burada da Hz. Peygamber ile Havle bint Salabe’nin birbirlerine söz hakkı vererek konuşmaları söz konusudur. Buradaki tartışma, saygı çerçevesindedir. Kelimenin sözlük manası da bunu açıkça göstermektedir. Zaten Hz. Peygamber karşısında kaba bir davranış beklenemez.

Bu âyetin kim hakkında indiğini, nûzul ortamını anlatırken ayrıntılı bir şekilde göstermiştik. Bu sözü söyleyen erkek; Evs bin Samit eşi ise Havle binti Sa’lebe idi. Olayı tekrar hatırlayacak olursak; Havle, “Ey Allah’ın Rasulü, kocam bana anamın arkası gibisin,” dedi. Hz. Peygamber “Onun sana haram olduğunu sanıyorum” dedi. Havle de: “Ey Allah’ın elçisi! Anam-babam sana fedâ olsun. Demek işim zanna kaldı” diye sitem ederek¹⁷⁶ Hz. Peygamber’le tartıştı. Yani kadının Hz. Peygamberle mücâdelesinin sebebi eşinin ona zıhar yapması idi. Âyetin devamında “*Ve Allah’a şikayette bulunan*” kısmına gelince, burada şikayette bulunan kadındır. O, sıkıntıdan kurtulmak için Allah’a yalvarmaktadır. Şikayetini de şöyle dile getirmektedir: “İhtiyacımı içimden geçenleri Allah’a arz ediyorum... Benim küçük çocuklarım var. Eşimle uzun bir ömür birlikte geçirdim ve ona karnımda ne varsa sallayıp silkeledim.”¹⁷⁷ der.

Havle bu cümlesi ile kocasıyla beraber uzun seneler geçirdiğini ve çocuk doğuramayacak yaşa geldiğini ifade etmektedir. Ve bu şikâyetini tekrar ettiği her

¹⁷³ İsfahânî, *Müfredat*, s. 87.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 105.

¹⁷⁵ Sami, *Kâmûs-i Türkî*, I, 164.

¹⁷⁶ Semerkandi, *Tefsîru'l Kur'ân*, VI, 159.

¹⁷⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 423-424; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 351.

defasında insanların âdeti olduğu üzere arş katından ilahi bir emrin indirilmesini isteyerek başını semaya çevirir ve şöyle dua eder: “Allah’ım peygamberinin lisanı üzere vahiy indir.” Havle, Hz. Peygamber ile tartışırken ve şikâyetini Allah’a arz ederken, nihâyet Cebrâil zikrettiğimiz âyetleri, Havle’nin duasının kabûlü mahiyetinde olmak üzere indirdi. Böylece Havle, zihar meselesinin aydınlığa kavuşmasına sebep olmuş oldu.¹⁷⁸

“Allah sizin konuşmanızı işitir (es-semi’)” ayetindeki. “es-semi” kelimesinin anlamı hakkında Hakim Ebu Abdullah da şöyle bir açıklama yapar: “O mahlukatın kulaklarıyla idrak ettiği sesleri, kulağı olmaksızın idrâk edendir.” Bu da seslerin O’nun için gizli ve saklı olmadığı anlamına gelir. Eğer kulak (kendisinde) terkip edilmiş bulunan duyma niteliğine sahip değil ise -bu duyu organına sahip olmayan sağır kimseler gibi- o vakit sesleri idrâk etme kabiliyetine sahip olamaz.¹⁷⁹

Semî ve *Basir* kelimelerinin her ikisi de, mübalağa ifade eden kalıplardandır. Yani, Allah, işitilen ve görülen şeyleri çok iyi bilir.¹⁸⁰ Allah’ın işitmesini, konuşanları duyması şeklinde yorumlayabildiğimiz gibi, O’nun işitmesini, içimizden geçirdiğimiz şeyleri de duyması şeklinde de yorumlayabiliriz. Çünkü saklanan ve aşıkâr olan hiçbir şey ona gizli kalmaz. O’nun işitmesini ve görmesini insan aklının idrak etmesi zordur. Zira insanda -sesleri işitmede, eşyaları görmede vs.- bir sınır var iken O’nun görme ve işitmesinde hiçbir şekilde sınır yoktur.

Dolayısıyla burada bahsedilen kadının şikâyetinde olduğu gibi kendisine halini arz edenin sesini duyması ve ona cevap vermesi de imkansız değildir. Aynı zamanda şu demektir ki, bir kimsenin yaratıklardan ümidi kesilir ve derdinin çözümü için Rabbinden başka hiçbir kimse kalmaz, duasında ve şikâyetinde samimi olursa Allah ona yeter. Onu işitir ve duasını kabul eder. Bir kimse ne kadar zayıf olursa yani alçak gönüllü olursa, Allah ona daha latif olur.¹⁸¹

Hiz. Peygamber’in âyetler inmeden önce kendi ictihâdı ve uygulamayı esas alarak zihârı geçerli saymasından hareketle, örf ve âdetleri kaldıracak herhangi bir âyet inmediği zaman, onların geçerliklerini kabul ettiğini anlıyoruz. Nitekim zihâr

¹⁷⁸ Bursevî, *Muhtasâr Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, VIII, 516-17.

¹⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l Kur'ân*, XVII, 127.

¹⁸⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, VI, 349.

¹⁸¹ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l- Beyân Tefsiri*, VIII, 518.

hakkında, herhangi bir ayet nâzil olmadığı için, Hz. Peygamber'in de örf ve âdetlere uyarak kadına "eşine haram olmuşsun" demiştir.

Neticede zihâr İslâm'dan önce Arapların âdetlerine göre, bir haramlık ifade ediyordu ve bunu ortadan kaldıracak herhangi bir çözüm yolu da yoktu. Kur'ân genelde kadınları zor durumda bırakan bu sözün, İslâm'a hiç de uygun olmadığını, çirkin ve yalan bir ifade olduğunu söylemiştir. Şayet bu söz söylenecek olursa, cezasına katlanması gerekmektedir. İslâm'da zihârla ilgili ayrıntılı olarak da açıklamalar işte bu ayetlerin nüzulünden sonra olmuştur. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bunları açıklayıcı mâhiyetteki ayetleri göreceğiz.

A- İslâm'ın Zihar Olgusu Karşısındaki Tutumu

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla zihârın İslâm'dan önce Arapların âdet edindikleri bir yemin türü olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ziharla ilgili olarak Kur'an'ın ilk telakkisi budur. "Bu demektir ki, câhilin biri kendi karısını annesine benzetiyor ise, onun bu davranışıyla ne karısı, onun annesi olur ne de bir anaya mahsus "hürmet" (haramlık) kazanır. Bir anne, evladını doğurmuştur ve bu nedenle ebedi bir hürmete layıktır. Şimdi, kendisini doğurmayan biri ona anne derse, sadece onun demesiyle anne olamaz. İslâm bu hususu dillendirmekle Câhiliye'de zihâr yapan bir kocanın, eşiyle olan evlilik bağlarının kesildiği ve annesi gibi haram hale geldiğini ön gören uygulamayı ortadan kaldırmış oldu."¹⁸²

İslam, zihâr adetini; yalan, günah ve kadın gönlünü kıran, hukunu zayi eden bir olgu olarak tarif eder. Yalan ile birlikte çirkin sıfatını da vererek, "o çirkin bir sözdür", çünkü zihâr anasının veya mahreminin (kendisine nikahı haram olan yakınının) bir uzvunun adını saygısızca ağzına almak demektir. Ayrıca Allah'ın helal kıldığını haram kılmaktır. Öyle ki erkeğin ağzından çıkan bu çirkin söz, kadının hayız zamanındaki eziyete benzer bir haramlık ifade eder.¹⁸³ Yani ziharın İslam'daki hükmü kesinlikle onun haram olmasıdır.¹⁸⁴

Şu dört şey de onun haram kılındığını gösterir. Birincisi, "*Onlar, onların anaları değildir.*" âyetidir. Çünkü bu, zihar yapanı yalanlamaktadır. İkincisi, Allah

¹⁸² Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, VI, 322

¹⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 453.

¹⁸⁴ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX, 459.

zihara “çirkindir” demiştir. Üçüncüsü onu yalan diye isimlendirmiştir. Dördüncüsü “şüphesiz Allah çok affeden, çok bağışlayandır” ayetidir. Çünkü af ve bağışlama, ancak bir günahattan dolayı olur.¹⁸⁵

Ziharın haram sayılabılmesinde de bir takım şartlar gerekmektedir: Bu konuda asıl olan zihar sırasında, “sen bana anamın sırtı gibisin...” denilmesidir. Bu durumda, ya “zahr” ve “ana” lafzı birlikte zikredilir, yahut da “zahr” lafzı olmaksızın, “ana” lafzı zikredilir yahut “ana” lafzı olmaksızın “zahr” lafzı zikredilir, yahut da bunlardan hiç birisi zikredilmez. Eğer bu iki lafız birlikte zikredilirse, bu zihar ittifakla geçerlidir. Yine bu adam bu söz ile hanımının kendisine tıpkı anasının sırtının başkasına helal olması gibi (nikahının) olduğunun kast etmiş olabilir. Fakat bu ihtimal, bir adamın, karısına “sen boşsun” deyip de, sonra da, “Bu sözle, onun, falanca şahıs cihetinden boş olduğunu haber vermeyi murat ettim ...” demesi gibidir.

“Ana” lafzının zikredilip, “sırt” lafzının zikredilmemesi, yani “sen ban anamın ayağı, eli veya karnı gibisin...” yahut “sen bana, anamın gözü gibisin veya anamın ruhu gibisin...” vb. şekillerde yapılan zihara gelince; Eğer böyle söyleyen bununla ziharı murat etmiş ise, bu zihar olmaz. Kişi hanımını bakması haram olan bir uzva benzetmesi gerekir. Şayet “ana” ve “zahr” zikredilmeden yapılan zihara gelince; bir kişinin hanımına “sen bana, kız kardeşimin karnı gibisin” demesi halinde de zihâr sayılmaz.¹⁸⁶

Razî'nin de işaret ettiği gibi “ana, zahr” kelimelerini kullanmadığı veya onlar yerine başka kelimeler kullandığı zaman her ne kadar zihâr sayılmaz denilse bile, kanatimizce önemli olan niyettir. Bu konuda Hz. Peygamber'in bizzat şahid olduğu olaylar da bulunmaktadır: Resulullah, eşine “bacım” diyen bir erkeğin sözünü işittiğinde: “Senin bacım o mu?” diye sormuştur. Böylece onun sözünü inkar etmiş, ancak açık bir şekilde böyle demesine binâen karısını ona haram kılmamıştır. Zirâ adamın kasdı bu değildir. Bunu kasdetmiş olsaydı, mutlaka karısı kendine haram olurdu. Zira bacı, hala, teyze ve benzeri diğer mahremlerle ana arasında bir fark yoktur.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Sâbûnî, *Safvetü't Tefsîr*, VI, 350.

¹⁸⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 353-354.

¹⁸⁷ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7774.

Zihar konusu insanın ağır bir şekilde cezalandırılmasını gerektiren bir hareket olduğu halde, İslam, evvela ziharla ilgili Câhiliyede geçerli olan uygulamayı ortadan kaldırıp, aile hayatının onurunu kurtardı ve daha sonra bunu söyleyenler için mümkün olduğu kadar hafif ceza belirledi. Ceza da bir şiddet uygulaması veya hapis şeklinde değil, sadece birkaç ibadet ve hayır işler şeklindedir.

İslam'da bazı suç ve günahlar için birer keffâret olarak belirlenen ibadetler, insanları zora sokmak amaçlı değildir. Bu keffâretler, hayır, iyilik ve ibadet suretiyle, insanlığın faydalanacağı tarzdadır. Bundan sonra ki âyet ile eşine geri dönebilmesi için yapması gereken hususlardan söz edeceğiz. Çünkü bir kolaylık dini olan İslâm¹⁸⁸ her konuda bir çıkış yolu gösterir. Bu sayede insanların huzurlu ve mutlu bir yaşam içinde olmalarını sağlar.

Bütün bu izlenimlerin sonunda zihârın bir boşama olmadığına karar verdik. Çünkü zihâr yapan erkeğin eşinin kendisine haram olması ebedi değildir. Ayette söylenen keffâreti yerine getirdiği zaman haramlık ortadan kalkmaktadır. Zaten âyetin devamında zihârın yalan bir söz olduğunu söylemesi zihârın boşama olmadığına kanıttır. Fakat bu sözleri söyleyenlerin, bu sözlerini tekrar söylememeleri için alınmış bir önlemdir.

Her ne kadar zihârla ilgili fıkhi açıklamaları versek de, önemli olan zihârın câhili bir âdet olması, İslâm dinince kınanması, ve İslâm'ın bu örfü yok etmesidir. Müslümanlar bu hususta şiddetle uyarılmakta ve iman ettikten sonra Câhiliye adetlerini devam ettirmenin, Allah'ın kesin yasaklarla koyduğu çizginin ötesine geçmek için inatlaşmanın ve bunun sonucunda da ilâhi bir cezalandırmanın olması kaçınılmaz olacağı vurgulanmaktadır.

Kişinin Allah'ın çizdiği sınırların dışına çıkmaya çalışması, İslam'ı kabul etmiş bir kişinin prensipleriyle çatışan bir durumdur. Dolayısıyla zihar ve buna benzer şeylerin İslâm dininin getirdiği öğretiler açısından hiçbir geçerlilikleri artık kalmamıştır. Zaten bunun sonucunda da bu cahili adetleri yapmada hala İslami prensipleri görmezlikten gelerek, bu yollara sapan kişilere, bir takım cezaların uygulanması da, her isteyen istediği gibi dinin kurallarıyla oynamayı adet haline getirmemesi gerektiğini gösterir.

¹⁸⁸ Bakara, 2/185.

Bu olayın üzücü tarafı ise Allah'ın bu konu üzerinde ısrarla durması, onu kınaması, cezalar getirmesine rağmen, hala günümüzde buna benzer sözlerin sarf edilmesidir. Hz. Peygamber zamanında bir kadın bu hususta hakkını ararken, zamanımızdaki kadınların bunu görmezlikten gelmesi, daha doğrusu, eşinin bu tarzda söylediği sözle kendisinin eşine haram olduğunun farkında bile olmamasıdır. Medya aracılığıyla eşinin kendisini dövdüğünü, maddi geçimini sağlamadığını, her türlü işkenceye maruz kaldığını söylerken, “eşim beni kendisine haram etti” gibi dini bir takım kavramları kullanarak şikayet ettiğine hiç rastlamadık. Acaba zihâr günümüzde, Câhiliye'deki gibi kullanılmamakta mı? Burada ‘hayır’ cevabını vermek durumundayız. Zirâ bizzat bu sözleri söyleyen kişileri çevremizde görmekteyiz. Fakat bu sözleri söyleyenler, bununla eşini kendisine haram ettiğini, eşinin de kocasına haram olduğunun farkında değillerdir. İşin garip yanı da şudur ki, bu sözleri sarfedenlere, “sen eşine haram oldun” denildiği zaman bunu kabul etmemesidir. Bu da göstermektedir ki, halkımız, dinin öğretilerinden habersiz yaşamaktadırlar.

Kanaatimizce zihâr kelimesinin anlamı olan “sen bana anamın sırtı gibisin” sözü Türkçe konuşulanlar için, yani bu kelimeyi bu şekilde veya buna benzer şekilde söyleyenler için de geçerlidir. Örneğin “anam avradım olsun” sözü bunlardan biridir. Çünkü bu konu, zamanımızda ahkâmdan ziyade ahlâki bir sorun haline gelmiştir. Fıkıh kitaplarında hala eski tarz açıklamaların devam etmesi, bu hususa yeni yorumların getirilmemesi de halkımızın bu konuda cahil kalmalarına neden olmaktadır. Bundan dolayı bu konuda fıkhi açıklamalar yapılırken konu daha güncel bir şekilde ele alınmalıdır. Örneğin; halkımız arasında söylenen küfür nitelikli kelimelerin dini yönden sebep olduğu sakıncalar olabilir. Bu sayede insanların ahlâki yönden de olgunlaşmaları sağlanmış olur.

B- Zihâr Keffareti

Kur'an onaylamadığı bir davranışı yasak kapsamına almış ise onun işlenmesi durumunda çıkış yollarını da göstermiştir. Zihâr keffâretinde de bu durum söz konusudur. Önce zihâr hatasını işleyene çıkış yolunu gösteren âyetlere bakalım:

*Kadınlarına zihâr edip sonra söylediklerine dönenler, karılarına temaslarından önce bir köleyi hürriyetlerine kavuşturmalıdırlar. Size öğütlenen budur. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır. Buna imkân bulamayan, temaslarından önce aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurmalıdır. Allah'a ve elçisine inanmanız (onların sözlerini doğrulamanız) için bu hükümler konmuştur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır (bu sınırları tanımayan) kafirler için acı bir azap vardır.*¹⁸⁹

İslâm, eşlerine zihâr yapıp, sonra da söylediklerine pişman olan kişilerin bu davranışlarının tekrar etmemesi için önlemler almıştır. İnsanların Câhiliyenin âdeti olan bu davranışları terk etmelerini, onları caydırarak sağlamak istemiştir. Âyetlerde sıralanan keffâretlerden maksat da budur. Adeta insanlara, “eşlerinizle kavga edecekseniz ölçülü bir şekilde olun, sınırı aşmayın, boşanacaksanız da medenice, edepli bir şekilde boşanın” demek istemektedir. “Bir erkeğin eşini illâ ki annesine, kız kardeşine benzetmesi gerekmez. Bu söz, ayrıca anneye de, kız kardeşe de hakarettir ve bu yönüyle de utanç vericidir” demek istemektedir.

Ayrıca keffâretten kasıt; “Ziharın İslâm öncesi dönemde olduğu gibi bir boşama olarak görülmeyle, sadece keffâretle telafi edilmesi gereken haksız bir fiil olarak değerlendirilecektir.”¹⁹⁰

Zihar yemin keffâretine benzer. Nasıl ki yemin keffâreti ettiği yemine muhalefet etme niyetiyle lâzım geliyor ise ziharda da bu durum aynıdır. Zihar da keffâret yemin keffâretidir, diğer yeminlerde olduğu gibi bozmadan bozulmaz, ziharda da bozma hanımına dönmekle olur.¹⁹¹

Bu konudaki âyetlere gelince; “Kadınlara zihar edip sonra söylediklerine dönenler...” şeklindedir. Burada dönmekten kasıt, hanımına zihar yaptıktan sonra da sözünden dönüp hanımıyla evliliğini devam ettirmek istemesi, zihar yaptığı karısını nikahı altında tutması ve ondan ayrılmak istememesi, ya da zihar yaptıktan sonra karısını boşayabileceği kadar yanında bulundurduğu halde onu boşamamasıdır.¹⁹²

¹⁸⁹ Mücâdele, 58/3-4.

¹⁹⁰ Esed, *Kur'an Mesâjı*, III, 121.

¹⁹¹ Zuhayli, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, IX, 72.

¹⁹² Taberî, *Taberî Tefsiri*, VIII,205; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, XIV,7774.

Yine bu “dönmek” konusunda farklı görüşler vardır: Bunun zihar lafzını kocanın ikinci kez eşine söylemesidir. Ayrıca, bununla kocanın eşiyle cinsel ilişkiye girmesidir ki, keffareti ödemedikçe eşiyle cinsel ilişkiye girmesi onun için helal olmaz.¹⁹³

Kanaatimize göre, buradaki “dönmek” ten kastın, tekrar eşiyle “cima yapmak” istemesidir ki âyetin devamından bu rahatça anlaşılmaktadır. “Eşleriyle temas etmezden evvel” ifadesi gereğince zihar yapan kocanın keffarete bulunmadan, hanımı ile ilişki kurması caiz değildir. Eğer keffareten evvel hanımıyla ilişki kuracak olursa günah işlemiş olur, bununla birlikte keffareti düşmez.¹⁹⁴

Ayette yapılması istenen keffaretin niteliğine gelince, ilk olarak “köle azad etmesini” ister. Ardından diğerleri gelir. Bundan sonraki başlıklarda köle azad etmenin nedenini ve önemini, daha sonrada keffaretin diğer şekillerini açıklayacağız.

1- Köle Azad Etmek

İslâm, insanları Allah’ın kulu olarak kabul eder. Kulluk, ancak fazilet, şeref ve liyâkat ile, haseb ve nesebi içine alan bir şahsiyetle elde edilir. Kölelik ise, bazı insanların bazı insanlardan güçlü olduklarını kabul ettirmesiyle hukuki bakımdan esir muamelesine tabi tutulmasıdır. İnsanlar arasında mücadele var oldukça kölelik varlığını koruyacaktır. İktisadî ve siyasi üstünlüğü elde edenler kendilerinden daha güçsüz ve zayıf olanları hizmet veya esaret bağları ile kendilerine bağlayacaktır.

Toplumların bu yapısını değiştirmek mümkün olmadığına göre, insanların ferdi hak ve hürriyetlerini kısıtlayan bu durumlarda; mevcut olan müesseseleri düzenleyeci ve bu insanlar arasındaki ayrımları ortadan kaldırıcı statülere ihtiyaç vardır. Nitekim İslâm dini Allah’ın kulu olmaları bakımından hür olanla köle olan arasında her hangi bir ayırım gözetmemiştir.¹⁹⁵

¹⁹³ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an’ı Kerîm Tefsiri*, XIV, 7774-7775; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l Kur’an*, XVII, 138.

¹⁹⁴ Kurtubî *el-Câmiu li Ahkâmi’l Kur’an*, XVII, 142, Sâbûnî, *Safvetüt Tefâsir*, VI, 350.

¹⁹⁵ Mehmet Şeker, *İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1997, s. 121-122.

Kur'an'ın indiği dönemde bütün toplumlarda; dine dayalı hukuklarda da kölelik yasal bir kurum idi. Bu konuda İslam'ın getirdiği, kölelik kaynaklarını sınırlamak ve hürriyetlerine kavuşma yolunu yasallaştırmaktan başkası değildi.¹⁹⁶

Kur'an'ı Kerim, vahiy sürecinde mevcut kölelerin özgürlüğe kavuşturulmasını ibadetin araçlarından birisi saymış ve bazı günahların bağışlanması için de önce köle azâdını şart koşturmuştur. Yani köle azâd etmenin yollarından birisi keffâret için köle azâdıdır. Köle azâdı başlıca şu alanlarda aranmıştır:

a- Ettiği yeminden dönmek isteyen, eğer imkanı varsa köleyi özgürlüğüne kavuşturacaktır.¹⁹⁷

b- Hata ile adam öldüren de, bunun sorumluluğundan kurtulmak için köle azad edecektir.¹⁹⁸

c- Zihar yapıp da sonra da sözlerini geri alarak pişman olan eşlerin cinsi münâsebetten önce köle azâd etmeleridir.

İslâm köleliği kaldırmak için bunlarla kalmamış, daha başka fırsatları da değerlendirmiştir. Zekat verilecek sekiz sınıftan biri de özgürlüğünü isteyen kölelerdir.¹⁹⁹ Hatta Kur'an'da köle azad etmenin en iyi sadaka olduğu belirtilir²⁰⁰ ve ayrıca köle azad etmeyi iyilik olarak sayar.²⁰¹ Uygulamaya baktığımızda da bunun öncelikle peygamber tarafından yerine getirildiğini görüyoruz. Çünkü o, sahip olduğu bütün erkek köleleri azat etmiştir.²⁰² Hz. Peygamber, güneş ve ay tutulmaları sırasında köle azad edilmesini tavsiye etmiştir.²⁰³ Dikkatimizi çeken bir husus da, bir kölenin kendi kendini azâd edebilmesiydi. Şöyle ki, bir köle kendi azâd bedelini efendisine ödeyip, kendi kendisini azad edebilmesi kâideleştirilmiştir.²⁰⁴

Kur'an, hukukî sahada kölelik müessesini kabul etmektedir. Başka seçenek de mümkün değildi, çünkü kölelik toplumun bünyesinde iyice kökleşmişti. Onun bir gecede tamamiyle ortadan kaldırılması, çözümü mutlak surette imkansız olan bir

¹⁹⁶ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İstanbul 1999, s.189.

¹⁹⁷ Mâide, 5/89.

¹⁹⁸ Nisa, 4/92.

¹⁹⁹ Ateş, *Gerçek Din Bu* 2, s.232.

²⁰⁰ Beled, 90/11-13.

²⁰¹ Bakara, 2/177.

²⁰² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 694.

²⁰³ Buhârî, İtk, 49 no:3,4.

²⁰⁴ Nûr, 24/33.

takım sorunların doğmasına yol açmış olabilirdi. Sadece bir hayalci böylesine farazi bir ifade de bulunabilir. Fakat aynı zamanda köleleri azâd etmek ve köleliğin ortadan kalkmasını sağlayacak bir ortamı yaratmak için her türlü hukikî ve ahlâkî çaba gösterilmiştir.

Köleliğin bir çok sebepleri ve süreçleri vardır. Fakat biz konumuz gereği bunun ayrıntılarına girmek yerine, İslâm'ın köleliği kaldırmak için ne gibi çareler sunduğunu göstermek istedik. Gerek Hz. Peygamber'in davranışlarında, gerekse Kur'an'ı Kerim'in açıklamalarında bunu açıkça gördük. Kur'an bu konu üzerinde o kadar hassas davranmıştır ki, köle azâd etmeye yanaşmayanları da kınamıştır.²⁰⁵

Allah'ın nazarında eşit olan insanları, toplumdaki farklılıklara göre hür-köle diye ayırmak doğru değildir. İslâm toplumun içerisinde yanlışlıkları nesh etmek için, bize gönderdiği bir çok hükümlerde olduğu gibi, işlediğimiz surede de yine sosyal açıdan düzenlemeye gitti. Bu adalet insanlara o kadar yansıdı ki, ezilen, horlanan bir çok, köle din olarak İslâm'ı seçti. Bilal, kadınlardan Ummu Ubeyys, Zü'n-Nîre, Nehdiye ve Lubeyne²⁰⁶ bunlardan bazılarıdır.

İslâm bakımından kölelik ne bir cezalandırma yolu ve çaresi, ve ne de bir takım iktisâdî gayelerle kendisinde istifade sağlanan bir savaş ganimetidir, kölelik müessesinin, esas itibariyle yegane sebebi vücudu insani duygulara dayanan, acizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir "ıslah evi" gibi bir şey olmasıdır. Bu durumdakilerin halleri düzeltilir, fikri ve maddi alanlarda kendilerini geliştirip ıslah edebilmeleri için her çeşit imkan kendilerine sağlanır.²⁰⁷

Kölelik, kalıcı bir nitelik değildir. Bir çok yolla, köle, hürriyetine kavuşma imkanına sahiptir. Şu veya bu yolla köle, hürriyetine kavuştuktan sonra diğer hür insanlardan hiçbir farkı kalmaz. Bizzat Hz. Peygamber tarafından bu konudaki uygulamalar, sonraki dönem müslümanları için örnek olmuştur. Hz. Peygamber döneminde azatlı bir köle olan Bilal, müezzinlik görevine getirilmiş, Peygamber'in azatlısı olan Üsame, orduların baş komutanlığına getirilmiştir. Aynı orduda sahabenin ileri gelenlerinden bir çok komutan, Üsame'nin komutasında yapılan

²⁰⁵ Beled , 90/11-13.

²⁰⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 692.

²⁰⁷ Akyüz, Engin, "Asr-ı Saadette Kölelik ve Cariyelik" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 499.

savaşta görev almıştır. Hindistan'daki ilk İslam devletinin kurucusu Kutbuddin, azatlı bir köle idi. Gazneli Mahmud'un babası da yine bir köle idi.²⁰⁸ Görüldüğü gibi köleler özlük haklarına kavuştuktan sonra, diğer hür insanlar gibi, yüksek kademelere gelmişlerdir.

İslâmiyet'teki, sadece Allah'ın rızası, hiçbir maddi ve hissi menfaat gözetmeden, sadece manevi derecenin yükselmesi için, bir fazilet olarak köle azat etme uygulamasının, müşrik Araplardaki uygulamanın devamı olduğu söylenebilir. Bu tabii bir olaydır. İslamiyet gerek Cahiliyet, gerekse Hristiyanlık ve Yahudiliğin kötü ve bozulmuş olan gelenek ve dini inançlarını düzeltmiş, hakkında bilgi olmayan konularda da yeni prensipler getirmiştir.²⁰⁹

Surede keffâret olarak köle azad edilmesi istenmiştir. Çünkü ayette geçen “*rakabe*” esasen “boyun kökü” demek ise de, mecazi anlamda insan için özellikle hür olmayan insan için kullanılmaktadır. Yani büyük veya küçük, erkek veya dişi bir kul azat edip hürriyete kavuşturmak keffâret olarak vaciptir. Buna göre “Allah'ın yanında o çirkin sözü söylemek kadının şerefini ve varlığını yok etmek manasına gelmesi itibarıyla, bir insanı hata sonucu öldürmek fiili kadar büyük bir günahıdır. Böyle olduğu için zihar, ancak ona benzer bir keffâretle affedilebilir. Hem bu köle azat etmeyi kadınla cinsel ilişkiye girmeden yapmak gerekir. Bu kayıt, ziharın haram olduğuna işaret yoluyla anlatmış olmaktadır.

Zihâr, kocanın eşine el sürmesine mâni bir günah olduğundan, zihârdan dönmek isteyen kocanın temizlenmesi için köle azâd etmesi gerekir. Köle azâdında önce bu muâmele gerçekleşirse haram işlemiş ve günaha girmiş olurlar.”²¹⁰

Böylece zihâr yapmanın ne derece büyük bir günah olduğu anlaşılır. Çünkü bir insana karşı bir insanın serbest bırakılması şartı getirilmiştir. Hem kadın hürriyetine kavuşur, hem de başka bir insan onunla birlikte bu haktan faydalanmış olur. Bu da göstermektedir ki insanlığın tamamını eşit kabul eden ve sun'î imtiyaz ve ayrıcalıkların kökünü tamamen kurutan, yalnız İslam'dır.²¹¹

²⁰⁸ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s.192.

²⁰⁹ Akyüz, Engin, “Asr-ı Saadette Kölelik ve Cariyelik” *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, I, 505.

²¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 454.

²¹¹ Sadık Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul 1995, s.254.

2-Oruç Tutmak

İslam, kolaylık dinidir. Bir kimse köle azad etme imkanı bulamazsa, bu takdirde aralıksız iki ay oruç tutarak, bu keffareti yerine getirmiş olur. Keffaretler için oruç tutulmasını istemesi de bu kolaylıklardan biridir.

Bu ayette oruç tutulmasını istenmesinde bir eşleştirme söz konusudur. Zihar olayının sebebi nûzûllerini anlattığımızda Evs'in oruçlu iken eşine yaklaşmamaya yemin ettiğini, fakat yine de sabredemediğini bu yüzden de keffâret gerektiğini görmüştük. Bu tür bir şart getirilmek suretiyle bir nevi cezalandırma ve insanları eğitime amaçlanmıştır. Çünkü oruç insanın ruhi terbiye vasıtasıdır ve en mühim erdemi de sabırdır. Ziharda da aynı hususlar vardır.

Bu yüzden aşırı şehvet arzusu ve cinsi münasebet düşkünlüğü, keffârette oruçtan fakir doyurmaya geçme hususunda bir özürdür. Ayrıca “*istitae*”, “*vûs'at*”ın *vûs'at* de *tâkâtın* üzerindedir. Binaenaleyh *istita'e* insanın, bu işi kolaylıkla yapabilmesidir. Malumdur ki, şehvet düşkünlüğü bulunan kimsede, bu anlamda bir “*istita'a*” yoktur.²¹²

Bu ayette kast edilen orucun şekline gelince; Burada “ay”dan kameri ayların kastedildiğinde ittifak vardır. Onun için ayın doğmasıyla oruçlara başlanıyorsa iki ay tamamlanmalıdır. İki aylık süre içinde bir kişi hangi sebepten olursa olsun orucunu bırakırsa, sürekliliği kesilmiş olacak ve yeniden oruç tutması gerekecektir. Özellikle zihar yaptığı karısıyla cinsel ilişkide bulunursa, oruçların sırası bozulmuş olacak ve tüm oruçları yeniden tutması gerekecektir.²¹³

Keffâret için orucun şart koşulmasında insanlar için başka faydalar da söz konusudur. Her şeyden önce, zihâr konusunda yapmasını istediği emirleri yapmak, Allah'a itaat ve ibadettir. Çünkü oruç yalnız Allah içindir. Köle azadı ve fakirleri doyurmak, diğer insanlar için olur iken, oruç hasebiyle Allah'ın rızasına nail olunur.

Kişi oruç sebebiyle, daha önceden kazandığı günahlarından ve hak ettiği Allah'ın azabından kendisini uzaklaştırır, günahlarını örtmüştür olur. Oruç büyük bir ahlâk mektebidir. Mü'min bu mektepte bir çok yönlerden eğitilir. Oruç nefse karşı savaştır. İradeyi kuvvetlendirir, gayreti biler, sabrı öğretir, zihnin berraklaşmasına,

²¹² Râzî, *Tefsîri-i Kebîr*, XXI, 367.

²¹³ Mevdudî, *Tefhîmu'l Kur'an*, VI, 339.

düşüncenin parlamasına, geçerli ve isabetli düşüncelerin ilhamına yardımcı olur. Oruçluda yine sosyal açıdan bir eğitim söz konusudur. Müslümanları birbirine bağlayan yardımlaşma ve sosyal dayanışmayı sağlar. Oruçlu kişinin açlık hissetmesi onu başkalarına iyilik yapmaya sevk eder. Dolayısıyla insanlar arasındaki sosyal bağları kuvvetlendirir.

Oruç nefisle cihattır. Oruçta nefsin ilgili bulunduğu dünya şâibeleri ile günahlarından kurtarmak, şehvet ve nefsani arzularını kırmak, onu kontrol söz konusudur.²¹⁴ Böylece zihârdaki keffâretlerin birisinin oruç tutmak olması, onun nefsâni arzularını kırmakla alakalı olduğu sonucuna ulaşmış oluyoruz.

3- Fakirleri Doyurmak

İslam, fakirliği sürekli tedavi edilmesi gereken bir problem olarak görür. Bu nedenle hatalardan dolayı emredilen mali cezalarda da fakirler gözetilmiştir.²¹⁵

Keffaret, İslam'ın hukukî olarak takdir ettiği nefsî veya mali bir ceza olduğuna göre, her hangi bir emre aykırı davranıştan dolayı kendisine böyle bir ceza yüklenen kimse, bizzat yapamayacak durumda ise, karşılığında malından veya parasından harcamada bulunur. Böylece, işlediği suçundan tevbe etmek suretiyle affını ister. Çeşitli vesilelerle, zekattan ayrı olarak, sadaka niteliğinde değişik türde, fakir, yoksul ve muhtaçlar için yardım fonları tahsis edilmek suretiyle müslüman zenginlerin bu insanlara el uzatmalarına imkan sağlayan İslamiyet, en geniş anlamıyla bir toplumu bütünüyle ilgilendiren, mafsâl kemiklerin vücudun hareketlerini sağladıkları gibi, toplumun sağlıklı bir biçimde hareketini ve huzurunu sağlayabilmek için²¹⁶ de fakirleri doyurmak gibi şartlarla bir nebzecek de olsa ihtiyaç sahiplerinin derdine derman olmak istemiştir.

Fakirler, Allah'ın iyâlidir, yani bakımı ve gözetimi altında bulunan kimselerdir. Zenginler de O'nun hazinedarlarıdır. Çünkü onların ellerinde bulunan mallar, Allah'ın hazinesinden kazamış mallardır. Bu durumda, gerçek mal sahibinin

²¹⁴ Zuhayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, III, 113.

²¹⁵ Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 260.

²¹⁶ Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s.135-136.

hazinedarlarına; “şu hazinedekinden bir kısmını iyâlimden muhtaç olanlara sarf et” denilmesi neden yadırganmaktadır.²¹⁷

Fakirleri doyurmak gibi şartların getirilmesiyle, insanlar arasında bir diyalog başlatılmış olacaktır. Fakirlik ve yoksulluk gibi toplumların en yaygın hastalıklarını tedavi etmek için, İslamiyet’in baş vurduğu bu çareler sayesinde, aynı zamanda sosyal adalet ve sosyal dayanışmayı sağlayan bir sorumlulukta yerine getirilmiş olacaktır.

İslam, toplumu, bir bütün olarak kabul eder. İnsanlar arasına sevgi, merhamet, şefkat gibi duygular yerleştirir. Toplumun bütününe dayanışma ve kaynaşma ruhunu verir. Böylece bütün insanlığın layık oldukları ölçüde yararlanmaları için tedbirler alır. Kur’an’da bu konuda yer alan ifadelerden maksat budur.

Sonuç olarak zihâr olayı ve buna mukâbil olarak keffâretin şart koşulmasındaki gereksinimleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Bu tür ağır şartları keffâret olarak sunulması, Allah’a itaat eden ve onun sınırlarını aşmayan bir toplumun oluşumu içindir. Bu vesileyle çirkin ve aynı zamanda yalan olan zihâr gibi saçmalıklara tekrar dönmemeyi sağlamak hedeflenmiştir. Zihâr, bir günahtan başka bir şey değildir. Zihârdan dolayı verilen keffâret de Allah’a itaatin tâ kendisidir.

2- Bu keffâretle köle özgürlüğüne kavuşacak, yoksullarda gözetilmiş olacak, insan nefsi de oruç sayesinde terbiye edilmiş olacak ve aşırılıkların önü bir şekilde kapatılacaktır.

3- Bu uygulanan maddi ve manevi müeyyideler sayesinde, beşeri münasebetlere, sosyal ilişkilere ve eşler arasındaki huzura doğru bir çok kapı aralanmıştır.

II- PEYGAMBER’İN TEBLİĞİ KARŞISINDA OLUMSUZ TAVIR ALANLARIN DURUMU

Mücâdele sûresinde işlenen konulardan birisi de Hz. Peygamber’in tebliği karşısında olumsuz tavır alanların durumu ile ilgilidir. Bu konuyla ilgili ayetler surenin beşinci ile altıncı ayetlerinde şöyle dile getirilmektedir:

²¹⁷ Şeker, *İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s.116.

*Allah'a ve Rasulü'ne karşı gelenler, kendilerinden önceki (isyançı)ların yıkıldıkları gibi yüzükoyun yıkılacaklardır! Biz açık açık ayetler indirdik. Kafirler için küçük düşürücü bir azâb vardır. Bir gün Allah onların hepsini diriltir de yaptıklarını kendilerine haber verir. Allah on (ların yaptıkları işler)i hep saymış (zapetmiş)tir. Onlar ise onu unutmuşlardır. Allah her şeye şâhittir*²¹⁸.

Ayette geçen “yuhâddûn” anlamı, Allah ve Peygamberi'nin karşısında, yani diğer cephede yer alanlar demektir.²¹⁹ Ayrıca, Allah'a ve Rasûlüne karşı, onların çizmiş olduğu sınırlardan başka sınırlar çizenler ve tercih edenler demektir.²²⁰ Bu tür kimselerin sonunun nasıl olacağı “kibr” kelimesinin anlamına baktığımızda anlaşılmaktadır; “Kibr” “Şiddetle ve küçük düşerek reddetme ve kovmak, birisini yere sermek, rezil rüsvey etmek, kovmak, düşmanı kini ile birlikte savuşturmak ve alçaltmaktır.”²²¹ Yani Allah'a ve Rasûlüne isyan ederek ve emirlerine karşı gelerek geçmişte çeşitli peygamberlerin ümmetleri ne gibi azap ve felâketlere uğramışlarsa, Hz. Muhammed'in daveti karşısında benzer tavırlar sergileyenler de onların akıbetleri gibi bir akıbete uğramaktan kurtulamayacaklardır. Geçmişteki ümmetler ne zaman Allah'ın emirlerine karşı gelip, kendi isteklerine göre davrandılar ise, o zaman Allah'ın fazlı ve inayetinden mahrum oldular, aynı yanlışı şimdiki insanlar da yaparsa, Allah'ın onu zillet çukuruna düşmekten kurtarmaya devam etmesi için bir sebep yoktur.²²²

Bu küçük düşürme, önceki böbürlenmenin karşılığıdır. Bütün bir insanlığın karşısında bir küçük düşmedir. Bu gerçek bir sebebi olan azap olduğu gibi onların yaptıklarının da bir açıklamasıdır. Onlar bu yaptıklarını unutmuş dahi olsalar, Allah, gizli hiçbir şeyin kendisine kapalı olmadığı ilmiyle onların tüm yaptıklarını bir bir ortaya koyacaktır.²²³

Allah ve Peygamberine iman, onların bütün buyruklarını kayıtsız şartsız kabullenmeyi gerektirir. Bir kısım buyruklara uymak, bir kısmına uymamak, bir

²¹⁸ Mücâdele, 58/5-6.

²¹⁹ Kutub, *Fî Zilâi'l-Kur'ân*, IX, 568.

²²⁰ Bursevî, *Muhtasâr Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, VIII, 530.

²²¹ İsfehânî, *Müfredât*, s. 437.

²²² Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI, 343.

²²³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâi'l-Kur'ân*, IX, 569.

kısmını kabul edip gerisini reddetmek ve inkar etmek veya beğenmemek, tümünü red veya inkar anlamına gelir. Çünkü din bütün esas ve prensipleriyle ilahidir ve mutlak teslimiyet ister; aynı zamanda hükümlerin biri diğerini tamamlayarak hepsi bir bütünlük arzeder. İnsanlığın hayrına yönelik olup mutlak saadet va'deden hükümlerin hikmet ve amacını araştırıp öğrenmek, bizi bir takım ölçüsüzlüklerden, hatalı yola girmekten ve yanlış karar vermekten korur ve iman eden kişi kendini bu çizgiye getirince, Allah ve Peygamberinin emir ve tavsiyelerinin tamamını, tereddütsüz kabullenir de uygulamaya çalışır.²²⁴ Çünkü Allah, Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'e itaati emretmiştir.²²⁵ Peygambere itaat demek, onun getirdiği emirleri kabul ve tasdik anlamındadır. Çoğu zaman Kur'an'ı Kerim'de Allah'a itaat emrini, Peygamber'e itaat takip etmektedir. Yani ikinci derecede itaat edilecek olan, Hz. Peygamberdir. Hatta Allah, Rasûlüne gösterilen itaatin kendisine yapılmış olacağını şöyle haber vermiştir: *"Kim Rasûle itaat ederse, Allah'a İtaat etmiş olur. Yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik"*²²⁶

"Karşı gelmek" kelimesinin zıddı olan "itaat" kelimesinin anlamına baktığımızda, "kişinin haddini bilmesi, dinin gösterdiği çizgi üzerinde kalmak suretiyle Allah'a karşı ahdu misakını ödemesi" olduğunu görürüz. Aslında müslüman olan her fert şuurla, zahiren olmasa bile zımnen Allah'la bir akit yapmış, Allah'ın emirlerine uymayı taahhüt etmiş demektir. Şu halde her mü'min, her müslüman kişi, bu taahhüdünü yerine getirmek suretiyle Allah'a karşı borcunu ödeyip, adaleti sağlamakla mükelleftir.²²⁷ Nitekim bir ayette şöyle buyurulmaktadır: *"Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere çağırdığı zaman, Allah ve Resulü'nün çağrısına uyun ve bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer ve siz O'nun huzurunda toplanacaksınız."*²²⁸ Burada inanalar dine ve dinin prensiplerini uygulamaya çağrılmakta ve kendilerini diri tutacak, neticede ebedi mutluluğa ulaştıracak olan Allah ve Rasûlü'nün emirlerine koşmak gerektiği belirtilmektedir.

Dünya ve âhiretteki saadet, kurtuluş ve ebedi mutluluk ancak, dinin prensiplerine sarılmakla gerçekleşir. Zaten mü'min, Allah'ın emirlerine itaat etmeyi

²²⁴ Yıdirm, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XII, 6054.

²²⁵ Nisâ, 4/69; Nûr, 24/52; Enfâl, 8/46.

²²⁶ Nisâ, 4/80.

²²⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte*, II, 277.

²²⁸ Enfâl, 8/24.

kabul etmiş demektir. Dinin hakiki mânâda tezahürü, mü'min kişiye va'd edilen, dünyevi ve uhrevi nusret, zafer, mükâafat ve nimetler hep bu "itaat" vazifesinin yerine getirilmesine bağlıdır. Allah'ın rızasına ulaşmak da ancak Peygamberine tabi olmakla mümkün olabilir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ: *(Resulüm!) de ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. De ki: Allah'a ve Rasulüne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kafirleri sevmez."*²²⁹ buyurmaktadır. Allah'a hakiki manada itaat etmeyen kimse veya cemiyet dinin va'adettiği, ne dünyevi mükâfatlara, ne de uhrevi mükâfatları beklemeye hak sahibidir.²³⁰

Hz. Peygamber'in yüce şahsına hürmet, getirdiklerini kabul ve tasdik ifade eden bu ayetleri, mü'minlerin Rasulullah'a karşı riayet edeceği âdabı öğretmekle birlikte, aynı zamanda müslümanların, idarecilere, ana-babalarına, âlimlere kısaca saygı ve hürmete layık her insana, nasıl davranılacağını göstermektedir. Yani bu ayetlerde bütün müslümanlara, Rasulullah'a ve getirdikleri emir ve buyruklarına itaat etmek olduğu gibi, bu tür kişilerin de hürmete layık oldukları sonucu çıkar. Ayrıca herkesin seviyesine göre muamele edilmelidir. Zaten saygı ve sevginin esaslarından bir tanesi de inananların küçüklere merhamet, büyüklere de itaat etmesidir. Bu hususta Hz. Peygamber, "Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize de saygı duymayan bizden değildir."²³¹ diye buyurmuştur.

Şu halde Hz. Peygamber karşı gelenlerin başına gelecekler de âyetle belirtildiği gibi, öncekilerin uğradıkları azapların benzeri olacaktır. Zira bu sınırların dışına taşan kimselerin hürriyetlerini kaybettiğini, bunun sonucu olarak da başka kültürlerin istilasına uğradıklarını, öz değerlerini kaybettiklerini, ahlâken bozulduklarını, sevgi ve dayanışmanın kalmadığını görmek çok zor olmayacaktır.

Hasılı dünya ve âhiret saadetini yakalamanın tek çaresi, insanlığa bir ilaç gibi sunulan bu ilahi öğretilere inanıp, onları uygulamak ile mümkün olacaktır.

²²⁹ Âl-i İmrân, 3/31-32.

²³⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte*, V, 62-63.

²³¹ Tirmîzî, *Birr*, 15.

III- TOPLUMSAL İLİŞKİLERDE AÇIK TAVIR SERGİLENMESİ

Toplum içinde insanların davranışlarında dikkat etmeleri gereken adâb-ı muâşeret esasları bulunmaktadır. Kur'ânı Kerim bu konuya büyük önem vermiş ve bir çok âyet onda yer almıştır. mücâdele sûresinde de bazı âyetlerde bu hususlara şu şekilde açıklamalar getirilmiştir:

*Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmedin mi? Üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi gizli konuşsa mutlaka altıncıları O' dur. Bundan az da bundan çok da olsalar, nerede bulunsalar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü, onlara yaptıklarını haber verir. Çünkü Allah, her şeyi bilendir. Görmedin mi şu adamlar ki; gizli gizli konuşmaktan mene dildikleri halde yine men edildikleri işe dönüyor ve günah, düşmanlık, Rasûl'e isyan hususunda gizli gizli konuşuyorlar. Sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamladığı tarzda selamlıyorlar ve kendi içlerinde de: "Bu dediğimizden ötürü Allah bize azab etse ya" diyorlar. Cehennnem onlara yeter. Oraya gireceklerdir. Gidilecek ne kötü bir yer orası! Ey inananlar, aranızda gizli konuştuğunuz zaman günah, düşmanlık ve Rasul'e karşı gelme hususunda konuşmayın; iyilik ve takva üzerinde konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun. "Gizli konuşma (fiskos) şeytandandır. (Şeytan insanları bu yola iletir ki) inananlar üzulsünler. Oysa o, Allah'ın izni olmadıkça inananlara hiçbir zarar veremez. Mü'minler Allah'a dayansınlar."*²³²

İnsanlar birlikte yaşadığından dolayı, Kur'ân'ı Kerim, hayatın her cephesinde, mü'minlere, özellikle toplumda takınmaları gereken tavırlara dikkat çeker. Toplumun huzuru ve mutluluğu için ve toplumun birlikteliğini korumak adına, özellikle toplum içinde gruplaşmayı engelleyen davranışları terk etmeden, toplumun birliğini istemenin bir anlamı yoktur. Toplum içinde bazı kişilerin köşelere çekilerek, diğer insanların kalbine şüphe girmesine neden olan gizli konuşmalar yapması, toplumdaki birlikteliği bozan en önemli amillerden biridir.

²³² Mücâdele, 58/7-10.

Kur'ân'ı Kerim, bir yandan ferdi, cemiyet karşısında sorumlu duruma getirirken, diğer yandan da ictimâî yapının olgunlaşmasında, insanların iyiliği uğruna çaba sarfetme, yani toplum içinde iyiliğin hakim olması ve kötülüğün önlenmesi ideâline hizmet etme sorumluluğunu toplumdaki bireylerin her birine yükler.

İnsanın vicdanının dışında bir de “cemiyet” denilen otorite vardır ve insan ona karşı hesap vermek zorundadır. Bu sorumluluk insanı, daha ihtiyatlı olmaya, insanın hareketlerini gözden geçirmesini sağlaması bakımından ahlâki hayata yardımcı olur; en azından insanlara vesvese verecek açık tavırların toplum içinde bizzat işlenmesine engel olur.

İnsanlar saygı, her şeyde dikkat ve itina, güven ve ağırbaşlılık gibi insana has davranışların, sosyal hayatın refah ve mutluluğuna katkısının sonsuz olduğu muhakkaktır. Bu yüzden dinin bu hususlara değinerek bir takım kurallar koyması ve bunlara riayet etmenin zorunlu kılmasının nedeni, toplumda huzursuzluk yaratacak her türlü durumun önünü kesmektir. Bu şekilde, birlikte ictimâî hayatta yaşamının kurallarından olan muâşeret esaslarına da riâyet edilecek olunursa, o toplumda kargaşa ve anarşiden söz etmek mümkün olmaz. Biz burada huzur ve refahı sağlayacak esasları başlıklar halinde sunmaya çalışacağız

A- Necvâ (Fiskos)nın Hoş Karşılanmaması

“Necvâ” “Bir şeyin ayrılmasıdır, ‘bir kimse diğerinden ayrıldı’ gibi. Yüksek yer manasına da gelir. İnsanın çevresine göre yüksekliğiyle diğerlerinden ayrılan yerde yalnız kalmasıdır. İçinden bir şeyler geçiren kimse, sanki onlara başkası erişemesin ve bilemesin diye insanlardan uzakta yeryüzünün yüksek tepesinde gibidir. Fısıltı manasına da gelmektedir. Kötü şeyleri, yani dedikoduyu yaymaktır”.²³³ “Karşılıklı olarak fısıldaşmaktır. Necveden türemiş olup, necve de, ‘yüksek olan ve göze çarpan şey’ anlamındadır. Başkasının duymasından uzak olduğu zaman bir sır olduğu için, tıpkı yüksekçe bir yer gibi olur. Yâhut çevredekilerin işitmesinden kurtulmak istediklerinde bazı kişilerin kendi aralarında gizli konuşmalarına necvâ denir.”²³⁴ “Necvâ kelimesini bir sıfat sayıp “fısıldaşan

²³³ İsfahânî, *Müfredât*, s.504.

²³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 304.

topluluk” diye takdir etmek de mümkündür.²³⁵ Necvâ, “üç kişinin kendi aralarında bir şeyi gizlemeleri ve bunu fısıltı halinde söylemeleridir.”²³⁶

Necvâda, birkaç kişinin toplum içinde fısıltı ile gizli konuşması, birbirlerine kaş göz işareti yapması, gibi davranışlar sergilemesi söz konusudur. Bu davranışlar da, diğer insanların içine vesvese verici niteliktedir. Şayet bu tür davranışlar, söz ve hareketler, gizlilik ifâde edecek, şüphe uyandıracak şekildeyse İslâm’da kınanmıştır. Eğer mü’minler birbirlerine bir bedendeki her bir organ gibiyse, birinin rahatsızlığı diğer bütün organları rahatsız ediyorsa²³⁷ bir mü’mini üzme de hoş bir şey değildir. İslâm ahlâkı bize bunu yasaklar.

İlk İslâm toplumunda bu tür davranışlar, ferdi olarak çıktığı halde, zamanımızda bir çok insanın bunu alışkanlık haline getirmesi, toplumdaki adâb-ı muâşeret esaslarını görmezlikten gelmesi, müslümanlar adına utanç vericidir. İslâm’ın bu emirlerden gayesi, bu tür davranışları, sıradan bir nazariye olarak ortaya koymak, tartışmalara girmek, gerçek hayattan kopuk bir felsefe yaratmak değildir.

İslâm, amelî bakımdan insanların ahlâk alanındaki ihtiyaçlarına cevap vermek, zaman içinde onları, bu alandaki kusurlarının şuuruna vardırarak ve bu kusurlarını gidermelerine imkan hazırlamak, kısaca ahlâki bir davranış olarak toplumda rahatsızlık verici bu tür tavırların düzeltilerek, hayata intikâlini sağlamaktır. Yani bu emirlerde ictimâî gayeler bulunmaktadır. Esasen ne kadar ferdi görünürse görünsün, İslâm’ın öğrettiği her davranış tarzının mutlaka umurun faydasına olan bir yönü vardır. İyi davranışlar, toplumun dengesine, huzur, refah ve saadetine katkıda bulunduğu gibi, kasıtlı olarak ya da kasıtsız yapılan kötü davranışlar da ictimâî yararlardan az çok bir şeyler götürür.

²³⁵ Râzî *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 372-373.

²³⁶ Kurtûbî, *el-Câmiu li-Âhkâmî'l Kur’ân*, XVII, 152.

²³⁷ Buhârî, *Edep*, 27.

B- Allah'ın Gizli Konuşulanları Bilmesi

Allah'ın bilgisinin sınırı yoktur. Onun bilmesi ve duyması, için insanlara mahsus olan şartların olması gerekmez. Bu esas üzerinden hareketle aşağıdaki âyeti anlamak daha kolay olacaktır.

Gökte ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmedin mi?...²³⁸ Çünkü Allah'ın bilgisi mahlukatı kuşatmıştır ve onların durumlarına muttâli olup sözlerini duyduğunu ve nerede nasıl olurlarsa olsunlar yerlerini görür.²³⁹ Burada “görme” kelimesi “bilme” manasında kullanılmıştır. Allah'ın âlim oluşunun delili, O'nun muhkem, muntazam, sapasağlam işleridir. İşleri böylesine düzgün ve sağlam olan şüphesiz alimdir. Onun âlim oluşunun delili, göklerin ve yerin hayranlık veren hadiselerinde, bitkiler ve canlıların oluşumlarında görülmekte ve anlaşılmaktadır.

Allah'ın böyle âlim olduğuna delâlet eden delil açık ve net olunca, muhakkak ki, bu ilim ve istidlâlin de, açıklık ve netlik derecelerinin en üst mertebesine ulaşmış, böylece de algılanan ve görülen bir şey gibi olmuş olması gerekir.²⁴⁰ İşte bu şekilde bir tek âyette değişik usuplar kullanılarak ilahi ilmin hakikati kalplere yerleştiriliyor. Bu değişik usuplar söz konusu gerçeği insanın kalbine daha derin biçimde yerleştiriyor. Bu üsuple kullanılarak değişik yollardan ve mesafelerden insanın kalbine ulaşıyor. Allah'ın her yerde hazır olduğu, her şeye şahid olduğunun insanın kalbine yerleştirilmesi, münâfıkları tehdit edecek âyetlerin bir girişi niteliğindedir.²⁴¹

Allah'ın gizli konuşulanları bildiğini anlatan başka âyetler de vardır. *“Bilmediler mi ki Allah, onların sırlarını ve gizli konuşmalarını bilir ve Allah, gizlileri bilendir.”²⁴²* Bunarlada kalmayıp kaplerdekini dahi bildiğini söyleyerek²⁴³ insanların korkularını daha da artırmaktadır. Diğer yandan Allah, iman ve salih amel sahiplerini mükafatlandıracağını, kötü yolda olanları da cezalandıracağını haber verir.²⁴⁴ Bu ise o kimselerin yaptığını bütün teferruâtıyla bilmekle mümkün olur.

²³⁸ Mücadele, 58/7.

²³⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, XIV, 7777.

²⁴⁰ Râzî, *Tefsir-i Kebîr*, XXI, 371-372.

²⁴¹ Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, IX, 571.

²⁴² Tevbe, 9/78

²⁴³ Mü'minün, 23/17.

²⁴⁴ Tevbe, 9/72.

O'nun bilmesini insan aklının idrak etmesi zordur. Zira O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez iken²⁴⁵ hala gizli konuşup da “Acaba Allah bu konuşmalarımızı duyar mı?” diyenlerin Allah'ın gücü ve kudretinden habersiz olduklarını söylemekten başka bir şey yoktur. Aslında bu sözler, o kimselerin ne kadar endişe içinde olduklarını da gözler önüne sermektedir.

Allah'ın konuşmaları duyduğunu gösteren başka ayetler de vardır: “Biz onların, seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında konuşurlarken de o zalimlerin: “Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!” dediklerini gayet iyi biliyoruz.”²⁴⁶ “(Firavun'un topladığı büyücüler), işlerini kendi aralarında tartıştılar ve gizli konuştular.”²⁴⁷ Nitekim bu mânada daha bir çok âyetin varlığı malumdur..²⁴⁸

Bütün bu ayetler de Allah'ın derin ilmini gösteriyor. Nerede olursa olsun, her şeyi kayıtsız şartsız bildiğini ifade ediyor. Bu âyetlerdeki ihtişam bizleri hayal bile edemeyeceğimiz âlemlere götürüyor. O'nun her tarafa uzanan, bütün zamanları saran genişlikteki, büyük küçük, gizli-açık ve bilinen-bilinmeyen her şeyi içine alan ilmini apaydınlık olarak gösteriyor.

Aslında bu bilinen bir gerçektir. Yalnız bu gerçek derin bir etki bırakabilecek biçimde güzel sözlerle ifade edilmiştir. Bu kalpleri bir keresinde ürperti ve korku ile titreten, bir keresinde ise sevgi ve dostlukla dolduran bir tablodur. İnsanın kalbini yüce dost olan Allah'ın huzurunda kendisinden geçirmektedir. Nerede üç kişi kalsa dördüncülerinin Allah olduğunu hissederler. Nerede beş kişi yalnız kalsa altıncılarının Allah olduğunu hissederler. Nerede daha çok kişi buluşsa Allah oradadır. Bu hiç bir kalbin ürpermeden ve titremeden karşılamaya güç yetirebileceği bir hal değildir. Rabbinin, dostunun huzurunda duran bir kalp yerinde durabilir mi? Bu aynı zamanda yüce ve ürpertici heybeti olan Allah'tır. Çünkü hangi kalp Allah'ın huzurunda sakin durabilir? Nerede olurlarsa olsun Allah onlarla beraberdir.²⁴⁹

Allah'ın kendisini duyduğunu hisseden mü'min davranışlarıyla kendini gösterir. Onun her şeyi ölçü ve denge içindedir. Kendisini izleyen, konuştuklarını duyan bir

²⁴⁵ En'âm, 6/59.

²⁴⁶ İsrâ, 17/47.

²⁴⁷ Tâhâ, 20/62.

²⁴⁸ Bkz. Enbiyâ, 21/3.

²⁴⁹ Kutub, *Fi Zılâli'l Kur'an*, IX, 570.

varlığı daima yanlarında hissetmesi, mü'mine bir güven ve huzur verir. Çektiği acılara sabır, aldığı mükâfatlara şükür, hep bu gözetlenmenin neticesidir. Yaraticının büyüklüğü karşısında mü'min, kendinin aciziyetini anlayarak, kibir ve hased gibi kötü uzletlere meyletmez. Bunun yanında kâfir için korku hiç bitmez. Her ne kadar inanmadığını söylese de içindeki korku onu hiç bırakmaz. Hiçbir işleri düzenli gitmez. Her ne kadar dünyada maddi yönden bir doyum yaşasalar da, aslında içlerinde hep huzursuzdurlar. Fakat kibirlerinden ödün vermedikleri için bunu açığa vurmak istemezler. Kurtuluş için hep başka yollara girerler ama bu da onları doyurmaz. Sahte gülüşleri ile yanlış yolda olmadıklarını dilleri söylese bile içlerinden, "Acaba yanlış yapan biz miyiz? Gerçekten Allah bizi duyuyor mu?" türünden soru işaretleri kafalarından hiç silinmez. İşte bu onları içten içe kemirir.

C-Kötülük Maksadıyla Kulis Faaliyetleri Yürütmek

Gizli toplantılar yapmanın İslâm dinince kınanmasının nedenleri bulunmaktadır. Bunun nedenleri âyette şöyle sıralanır. "...*Günah işlemek, düşmanlık etmek, peygambere karşı gelmek hususunda fısıltı halinde konuşuyorlar...*"

İyilik maksadıyla toplanmak, istişâreler yapmak İslâm dinine göre yasaklanmamıştır. Hatta bizzat bunları Hz. Peygamber'in kendisi yapmıştır. Her şeyde olduğu gibi burada da niyet önemlidir. Maksat günah işlemek, düşmanlık etmek ve peygamber'e karşı gelmek konusunda olan sözler gibi bu tür kulis faaliyetleri yasaklanmıştır.

Düşmanlık başkalarını ilgilendiren sözlerdir. Rasulullah'a isyan ve muhâlefet de düşmanlık tabirinin içinde yer alır. Bu kimseler bu düşmanlık üzerinde ısrar edip, birbirlerine onu tavsiye etmektedirler.²⁵⁰

İlk dönemlerde, Hz. Peygamber'in münâfıklara karşı izlediği yol onlara öğüt verme, samimi olmalarını, doğru yola gelmelerini telkin etme, Medine'de Yahudilerle birlikte ve onların yol göstermeleriyle planladıkları oyunlardan ve komplolardan sakındırma şeklindeydi. Ama onlar buna rağmen sert bir tutum sergiliyor, gizliden oyun tezgahlamaya devam ediyor, müslüman topluluğun aleyhine bir takım karanlık planlar üzerinde çalışıyor, Hz. Peygamber'in emirlerine karşı gelmek, O'nun samimi müslümanların aralarını bozarak çabalarını boşa çıkarmak

²⁵⁰ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, XIV, 7779.

için başka yollar ve yöntemler kullanmaya devam ediyorlardı.²⁵¹ İşte burda onların kompolarının nasıl açığa çıktığı gösterilmektedir. Her ne kadar bu ayetler Yahudileri tehdit niteliğinde ise de, aynı zamanda mü'minler için de bir uyarı amacı gütmektedir. Çünkü müslüman müslümana zarar vermez. Müslüman müslümanın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir. Zaten ayette “ *fısıltıların şeytandan olduğu*” da belirtilmiştir.

Bu sözler, bir müslümanın birkaç kişinin fısıldaştıklarını görerek rencide olmaması için söylenmiştir. Yani, eğer bir müslüman, birkaç kişinin araya gelerek gizlice bir şeyler konuştuklarını görünce hemen şüpheye kapılmasın ve sadece şüpheye dayanarak bir misillemeye veya karşı atakta bulunmayı planlamasın, yahut gereğinden fazla üzülsün ve paniğe kapılıp şüursuzca hareketlerde bulunmasın. Allah'ın izni olmadan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceğini anlasın. Allah istemediği sürece kimsenin, kılına dokunulmadığını farkına varsın. Bu inanç ve güven onun yüreğinde öylesine yerleşecektir ki, her türlü endişe, korku ve kuşkuyu bırakacaktır. Allah'a tevekkül eden bir mü'min ne endişe ve kuşku yüzünden rahatsız ve huzursuz olacak kadar yufka yürekli olur, ne de ahlâksız ve karakersiz insanların haksızca hareketlerine kızıp kendisi de aynı şekilde basit ve adi hareketler yapacak kadar müsamahasız ve karakersiz olur.²⁵²

İslâm, toplum binasını kurarken, insanların gönlüne sevgi tohumları ekerek başlar. Tertemiz insan sevgisini, her türlü entrikalardan uzak insani merhamet havasını yerleştirir. Vicdanlarına kardeş olduklarını hatırlatarak onları üzecek her türlü davranıştan uzaklaştırır. Bu ince duygularla kalpler yumuşayınca, müsamahalı olmağa, huzur ve barış içinde olmaya daha ziyâde yanaşırlar. Kötü amaçlı her türlü gizlilik, yok olur gider. Böylece huzur ve barışı gerçekleştirmek gayesiyle İslâm'ın va'z ettiği bu kanunlar insanlar arası kaynaşmayı devam ettirir. Bu güven, sevgi, ve bu konudaki dikkat sayesinde, hayat, kolaylık, rahatlık ve müsamâha içinde akıp gider. Bu nedenle kötülük amaçlı her türlü toplantı İslâm dinince kınanır, ondan insanları uzaklaştırmayı gaye edinir. Çünkü bir kişiyi dahi üzecek bir davranış toplumu üzer.

²⁵¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, IX, 571.

²⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI, 348.

D- İyilik Hususunda Yapılan Kulis Faaliyetleri

Gizli konuşma, kendi başına yasaklanmış ve istenmeyen bir şey olmayıp, caiz olup olmaması bu tür konuşma yapan kimselerin ahlâk ve karakteri, bunun yapıldığı şartlar ve ortam ve konuşulan konuların niteliğine bağlıdır. Bu durum âyetlerde şöyle dile getirilir:

*Ey inananlar, aranızda gizli konuştuğunuz zaman günah, düşmanlık ve Rasûl'e karşı gelme hususunda konuşmayın; iyilik ve takvâ üzerinde konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.*²⁵³

Toplumda samimiyetleri, dürüstlükleri, ahlak ve karakterlerinin temizliği iyice biliniyorsa, böyle kişilerin bir araya gelip fısıldaşmaları veya gizlice konuşmaların kötü bir amaç taşıdığı, onların kötü niyetle hareket ettikleri veya bir komplo kurdukları gibi şüpheler uyanmaz. Aynı şekilde, eğer iki üç kişi bir araya gelip her hangi bir konuda birbirleriyle müşâvere eder ve gizlice konuşurlarsa bu itiraz edilecek bir husus değildir. Yani *necva*'nın caiz olup olmaması *necvâ*'da konuşulan konulara bağlıdır. Eğer iki veya ikiden fazla kişi her hangi bir kavgayı bitirmek, birbirine hakkını verdirmek veya hayırlı bir işe katılmak için fısıldaşıyorlarsa, bu kötü şey değil, aksine sevap işidir.²⁵⁴

Bu sûrede ki bu konudaki âyet dışında da, söylediklerimizi destekleyici âyetler vardır: “Onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka, yahut iyilik, ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden (in konuşması) hariç. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa, yakında ona büyük mükâfaat vereceğiz.”²⁵⁵ Allah, Yahudi ve münâfıkları günah, düşmanlık ve Peygamber'e isyan konusunda fısıldaştıkları için kınayınca, Hz. Peygamber'in mü'min olan ashâbını onların yollarının benzeri bir yola girmekten nehyetmeyi, bunun peşinden getirdi. Ve mü'minlere, “iyiliği, yani düşmanlığın zıddı olan şey ve takvâyı, yani taatleri yapıp masiyetleri terketmek gibi, insanı gûnahtan koruyan şeyi fısıldaşm...”²⁵⁶ dedi.

²⁵³ Mûcâdele, 58/9.

²⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, VI, 347.

²⁵⁵ Nisâ, 4/114.

²⁵⁶ Râzî, *Tefsîri-i Kebir*, XXI, 377.

Kanaatimizce İslam, her ne kadar hayır amaçlı gizli konuşmaya izin verse bile, toplum içinde gizli konuşmanın karşı tarafı üzebileceği veya kuşkulandırılabileceği ihtimâlini de göz önünde bulundurmanız gerekir. Çünkü karşıdaki insan bunun iyi niyetli olduğunu bilemeyeceği için, içine şüpheler girebilir. Bu da bu kişinin diğer insanlara karşı kin ve nefret duyguları hissetmesine neden olabilir. Bu yüzden, amaç ne olursa olsun, bu tür toplantılar yapılırken çok itina gösterilmesi gerekir. Özellikle fısıltı halinde konuşmanın toplum içinde yapılması çok daha sakıncalıdır. Amaç iyi olsa bile insanların arasına her türlü nifâk tohumları girer. Bu da toplumu içten çöktürür.

E-Fiskosun Toplum Adâbına Aykırı Olması

İslâm dini günlük hayatın her safha ve bölümüyle yakından ilgilenir ve bu anlamda o, hayatla iç içedir. O bakımdan insanı medenileştirip olgunlaştırmanın bütün kurallarını kendinde taşımakta ve böylece insan hayatını en iyiye en doğruya ve en faydalıya yönlendirmektir. Şüphesiz ki bu arada toplantı ve görüşme adâbı önemli bir yer tutmakta ve toplumda huzur, güven ve kardeşlik, aynı zamanda sevgi ve saygı havası estirecek bir anlam ve hikmet yansıtmaktadır. Gerek Kur'ân'da, gerekse hadislerde bu adâba ilişkin bir çok kural açıklanmış durumdadır.

Hz. Peygamber'in kuşku uyandıracak, güveni sarsacak ve huzursuzluk yaratacak durumlarda gizli konuşmayı yasaklayan sözleri de vardır: "Üç kişi olduğunuzda iki kişi diğer arkadaşından ayrı olarak fısıldaşmasın, zira bu hareket onu üzer."²⁵⁷ Yani o kişinin kalbine üzülmeye sebep teşkil edecek düşünceler gelebilir. Bu da içinde yapılan bu gizli konuşmanın kendisinin hoşuna gitmeyecek, kendisi hakkında olduğu yahutta onların bu konuşmaya kendisini katmaya ehil görmedikleri için böyle konuştuklarını ya da buna benzer şeytanın telkin ya da nefsin vesveselerinin insanın hatırına gelmesidir. Bütün bunlar ise insanın tek başına kalmasından meydana gelir. Eğer beraberinde bir başka kişi bulunacak olursa, bunlardan yana emin olur.

Bu yüce bir ahlâk ilkesidir. Aynı zamanda her tür şüpheyi ve tereddüdü ortadan kaldırmak için alınmış ustaca bir önlemdir. Özel yahut genel bir konuda bir

²⁵⁷ Buhârî, *İsti'zân* 45; Müslim, *Selâm* 36; Ebû Dâvûd, *Edeb* 29.

sırrı veya aybı gizlemeye gelince bu konuda gizli ve kapalı olarak görüşmede bir sakınca yoktur.²⁵⁸

Bütün bu açıklamalardan şu sonuçları çıkarabiliriz:

1- İnsan daima Allah'ın gözetimi altındadır, her şeyi gören Allah, insanın davranışlarını kontrol etmektedir.

2- Toplumda kuşku uyandıracak fiskoslardan çekinmek gerekir.²⁵⁹

3- Dikkatleri çekecek, kuşku uyandıracak, şüpheleri çekecek şekilde gizli toplantılara iltifat etmeme ve yapanları uyarıp toplumun yararına değilse, uyum gerekir.

4- Din, ahlâk, iyilik ve hayır işleriyle ilgili konuları görüşmek için toplanılmalı ve bunu gizlilik derecesine vardırmamalıdır.

5- Birçok kişilerin bulunduğu toplantı yerinde iki kişinin başbaşa vererek fısıldaşmaması telkin edilmelidir.²⁶⁰

IV- ZİMMİLERİN SELÂM VERMESİ VE SELÂMLARININ ALINMASI

İslâm dininin fazlaca ehemmiyet verip üzerinde önemle durduğu ictimâî konulardan biri de selâmlaşmadır. Çünkü selâm ile, inananlar birbirlerinden emin olurlar. İçlerinde birbirlerine karşı korku olmaz. Bu aynı zamanda kişinin alçak gönüllüğünü gösteren bir tevazu halidir. Sevginin katmerleşmesini sağlayan bir vasıtaadır. Selam, mü'minin mü'mine karşı alenen yaptığı bir duadır. Nitekim âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Onların oradaki duâsı: "Allah'ım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!" (sözleridir). Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri ise "selam" dır. Onların dualarının sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."*²⁶¹ denilmektedir.

Selamın güzel manalar içerdiğini ifade eden başka tarifleri de yapılmıştır: "İçerisinde her çeşit hayır manalarını toplamış, fesad unsurlarını da tart etmiş bir

²⁵⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, IX, 574.

²⁵⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 318.

²⁶⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, XII, 6059.

²⁶¹ Yûnus, 10/10.

ism-i ilâhi, amellerin başında hayır ümidiyle zikredilir. Selâm da böyle karşılaşmalarda zikredilen bir Allah ismidir.”²⁶²

Cennet de anlatılırken orada konuşulacak sözün sadece selâm olduğu zikredilir.²⁶³ Bu da selâmın ne derece güzel anlamlar ifade ettiğini göstermektedir.

Selam tanıdık tanımadık herkese verilebilir. Çünkü insanların birbirleriyle tanışıklığı Hz Adem ile başlar, kardeşliği iman ile olur.

Rasûlullah’a İslâm’ın hangi ameli daha hayırlı? diye sorulmuştu. “Yemek yedirmen, tanıdığın tanımadığın herkese selam vermen” diye cevap verdi.²⁶⁴

Hristiyanlara ve Yahudilere önce selam verilmemesini gösteren hadisler de vardır. Örneğin, “Hristiyan ve Yahudilerle karşılaşınca önce siz selam vermeyin, (onlar size versinler, siz mukabele edin). Bir yolda onlarla karşılaşınca (kenardan geçmeleri için) yolu onlara daraltın.”²⁶⁵ Kanaatimizce İslam bu tür kişilerle direk bağı koparmıyor. Selâm verilebileceğini fakat ilk selâmın onlardan gelmesini istiyor. Aynı zamanda da, onlar selam verdiğinde aynı şekilde karşılık verin diyor. “Ehil-i Kitap size selam verince onlara “Ve aleyküm” diye cevap verin.”²⁶⁶

Her şeyden önce onların da içlerinden bazılarının bir gün müslüman olabileceğini düşünerek, selâmı öncelikle verme de bir sakınca olmayabilir.

Hız Aişe şöyle buyuruyor: “Yahudiler Rasûlullah’a geldiler ve ona “essâmü aleyküm” “ölüm üzerinize olsun” dediler. Ben de onlara “ Sizin üzerinize olsun, Allah size lanet etsin ve gazabına uğratsın.” dedim. Bunun üzerine Rasûlullah “Yavaş ol ya Aişe, yumuşak davran, sert çıkmak ve kaba konuşmaktan kaçın.” dedi. Ben de dedim ki: “Ne söylediklerini işitmedin mi?” Rasûlullah da: Sen de benim onlara karşılık verdiğimi işitmedin mi? Benim onlar hakkındaki isteğim kabul edilir. Fakat onların benim üzerindeki istekleri kabul edilemez.” dedi.²⁶⁷ Burada anlatılan olayın da incelediğimiz Mücadele suresinde geçen âyetin nûzul sebab-i olduğunu göstermiştik. Ayette şöyle denmekteydi: “....Sana geldikleri zaman seni, Allah’ın selâmlamadığı tarzda selâmlıyorlar ve kendi içlerinde de: “Bu dediğimizden ötürü

²⁶² Canan, *Kütüb-i Sitte*, X, 169.

²⁶³ Meryem, 19/62; Zümer, 39/26; Vâkıa, 56/26.

²⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 142.

²⁶⁵ Müslim, *Selâm*, 13; Tirmîzî, *İsti’zân* 12; Ebû Dâvûd, *Edeb* 149.

²⁶⁶ Buhârî, *İsti’zân* 22; Müslim, *Selâm* 6.

²⁶⁷ Müslim, *Selâm*, 11.

Allah bize azab etse ya diyorlar.”²⁶⁸ buyurulmaktadır. Her şeye rağmen Hz. Peygamber büyük sabır göstermiştir. Bu da bize örnek olması açısından önemlidir.

Olaya sert bir tutumla yaklaşmakta iyi sonuçlar vermeyebilir. Çünkü Hz. Peygamber’in metodu bu değildir. İlk yapılması gereken sabır ve yumuşak huyluluk olmalıdır. Onları yolun kenarından yürümeye zorlamak da İslam’ın hoş götüşüyle uyuzmaz. Böyle bir durum söz konusu oldu ise de ortam çok farklıdır. Savaş halinde olabilir.

Müslüman her davranışıyla örnektir. Bir çok kişi, müslümanlarda gördükleri sevgi, merhamet, anlayış, kibarlık gibi vasıfları ve İslam’ın her şeyden önce insana değer veriş, onların İslam’a girmelerine neden olmuştur. En azından bir müslüman öncelikle bu tür ahlakı ilke edinmelidir.

V- TOPLANTI ÂDÂBI

Her toplumun görgü kuralları dininden etkilendiği gibi, müslüman toplumların görgü kurallarının da İslâm dininden etkileneşmesi kaçınılmazdır. Görgü kurallarını anlatan âyet de bunlardan biridir:

*Ey inananlar size: “Meclislerde yer açın” denildiği zaman yer açın ki, Allah da size genişlik versin. Size: “kalkın” dendiği zaman da kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır.”*²⁶⁹

Toplum fertlerinin yaşayışına ve karşılıklı münâsebetlerine genel ve ortak bir tarzda hakim olan ve aksine davranışların yerine göre ayıp, terbiyesizlik ve edepsizlik sayılarak kınandığı ahlaki ve ictimai kuralların bütününe hukukta umumi âdâb denir.²⁷⁰ İnsanlar saygı, her şeyde dikkat ve itina, güven, ağırbaşlık gibi insana has davranışların, sosyal hayatın devamı için, bir takım kanunların konulduğu ve bunlara riayet etmenin zorunlu olduğu muhakkaktır.

Allah inananlara meclislerde birbirlerine karşı iyi davranmalarını emrederek buyuruyor ki: “Meclislerde yer açın denilince yer açın ki, Allah da size genişlik versin.” Burada asıl amaç yerin açılmasından önce kişinin kalbinin açılması ve geniş

²⁶⁸ Mücâdele, 58/8.

²⁶⁹ Mücâdele, 58/11.

²⁷⁰ Abdülaziz Bayındır, “Adâb”, *DİA*, İstanbul 1988, II, 334.

olmasının önemine işaret etmeliyiz. Zira kişinin kalbi geniş olduğunda kendiliğinden tolerans sahibi olur ve başkalarına yer vermeyi kolaylıkla kabullenir. Oturmakta olan kişiler, gelen kardeşlerine sevgi ve toleransla dolu olurlar. Memnuniyetle ve sevinçle onlara yerlerini verirler. İşi yöneten kişi, yerin boşaltılmasını gerektiren herhangi bir sebepten dolayı boşaltmayı istediğinde mü'minler içtenlikle, memnuniyetle ve gönül huzuruyla bu emre uymalıdır. Bununla beraber İslam'ın diğer temel ilkeleri geçerliliğini korur. Kimse kimsenin omzuna basarak ilerlemeye kalkmaz. Kimse bir başkasını kaldırıp, onun yerine kendisi oturmaz. Çünkü İslam hem toleranslı davranmayı hem de disiplinli olmayı ister. Her yerde uyulması gereken edebe riayet etmek esastır.²⁷¹

Kur'an'ın diğer ayetlerini de göz önünde bulundurarak toplantı yerinde uyulması gereken kuralları maddeler halinde belirlemeye çalışalım:

1- Selam vermek: Meclise gelen her müslümanın orada bulunanlara selam vermesi gerekir. *“Ey iman edenler, kendi evlerine evlerinizden başka evlere girerken, ehliyle ünsiyet kurmadan (kendinizi tanıtmadan) ve selâm vermeden girmeyiniz.”*²⁷²

2- Gelene ilgi göstermek: Meclise gelen kimse selâm verdiği zaman, oradakilerin de ona mukâbelede bulunmaları, selâmını en güzeli ile karşıladıktan sonra yer gösterip oturmasına yardımcı olmaları icap eder. Hatta gerekirse kalkıp kendi yerine oturması için davet etmek de bir nezaket icabıdır. Bu hususta önemli olan, lâıyk olanlara her müslümanın kendiliğinden ve içten gelerek hürmet etmesidir.²⁷³

3- Mecliste herkesin mertebesine göre oturması: Meclislerde her insanın mertebesine göre oturması, kendinden büyüğün oturacağı yere oturmaması ictimâi bir terbiyenin gereğidir.²⁷⁴

Günümüzde konferans salonlarında protokoller için ön sıraların ayrılması, bu uygulamayla benzerlik taşımaktadır. Çünkü herkesin mevkisine göre yerlere oturması da, bir görgü kuralı olarak yapılması gerektir. Öğrencinin hocanın önünde, yaşlı kimselerin arkada gençlerin önde oturması da hoş değildir. Bu saygı

²⁷¹ Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, IX, 576.

²⁷² Nûr, 24/27.

²⁷³ Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Münâsebetler*, İstanbul 1982, s.30

²⁷⁴ Duman, *Kur'an'ı Kerim'de Sosyal Münâsebetler*, s. 321.

dinin gerekleri olarak değil ama genel ahlak teamülleri olarak yapılması gerekendir. Bir otobüste de yaşlıların ayakta olması, gençlerin ise oturur halde olması da buna benzer bir ahlâk ilkesi olmalıdır. Bu nedenle âyette dile getirilen “kalkın” ifadesinin buralarda da uygulanmasında fayda mülâhaza ediyoruz.

4- Meclise gelen kişinin kendi dış görünüşüne dikkat etmesi: Nefrete sebep olacak elbise ile, kötü koku ile mecliste bulunmamak, surat ekşitmek, mecliste bulunanlara sıkıntı vermemek, yani oturanlar tarafından yer gösterilirse oraya, gösterilmez ise en geniş göreceği yere oturmak, iki kişinin arasına oturmak lazım gelir ise mutlaka onların izinlerini almak.²⁷⁵ Bir hadisde de şöyle denmektedir: “Sizden kimse, cum'a günü kardeşini kaldırıp sonra da yerine oturmasın. Lakin: “Açılın” desin.”²⁷⁶ Arkadan gelen bu hakkı alamaz. Oturanın kendi iradesi ile hürmeten veya merhameten kalkıp yer vermesi başkadır. Buradan şu sonuca ulaşabiliriz: Bu hadisin ortaya koymaya çalıştığı ahlaki davranış kuralı sırf, Cuma gününe mahsus olmayıp, bütün günler için geçerlidir. İki kişinin arasını ayırıp ortalarına oturmak da hoş görülmemiştir. Şayet onlar aralarını açar ve gel buraya otur derlerse bu, rızalarına binaen olduğu için ayıp sayılmaz.

İnsanların omuzlarına basarak önlerine geçmek de kaba davranışlardandır. Bunu yapan kişiler hakkında şiddetli va'idler vardır: “Kıyamet gününde cehennem üzerinde köprü olur ve insanlar onu çiğneyerek geçerler. Fakat ilk gelenler ön safı dolduramaz ve ilerde boşluk kalırsa o zaman sonradan gelenlerin önüne geçilebilir. Çünkü onlar fazilet mevkini terketmiş ve haklarını kaybetmişlerdir”.²⁷⁷

5- Toplantı yerinde gereğinden fazla kalmamak: Meclislerde uyulması gereken görgü kurallarından biri de zamanı iyi ayarlamaktır. Gereğinden fazla uzun oturmak adaba uygun değildir. Hz. Peygamber zamanında da ondan ashabı ayrılmak istemez, bu ise ona sıkıntı verirdi. Onun yanında uzun kalabilmek onları gururlandırır. Oysa ki insanların mevkî ve makâmının ölçüsü bilgi, inanç ve imandır. Rasulullah'ın meclisinde uzun veya kısa oturmak değildir. Eğer bir kişi Rasululullah'ın yanında uzun süre oturduysa, onun mertebesi yükseldi demek değildir. Aynı şekilde eğer bir

²⁷⁵ İ. Hakkı İzmirli, *Anglikan Kilisesine Cevap*, Ankara 1995 s. 181.

²⁷⁶ Müslim, *Selâm*, 27-30.

²⁷⁷ Gazâli, *İhyâ-u Ulûmid-Din*, I, 496-497.

kişi gerektiğinden fazla Rasullah'ın yanında kalıp, onu rahatsız ettiyse cahillik etmiş olur.²⁷⁸

Burada söylediklerimiz sırf Hz. Peygamber'e de mahsus değildir. Bu bir hoca, bir komşu veya bir arkadaş da olabilir. Çünkü saygı ve edep kavramı bütün insanlık için geçerlidir. İslam'ın temel prensiplerden biri de insanların, insanlar ile ilişkilerini düzene koymak, huzuru ve sevgiyi insanların kalbine yerleştirip, toplumların sukûnet bulacağı ortamları yaratmaktır. Bunları gerçekleştirebilmenin yollarından biri de İslam'ın öğrettiği bu edeb kurallarını dikkate alıp, hayata tatbik ile mümkün olabilir.

Ayette geçen “kalkın” kelimesi, insanlar için ayağa kalkılmamalıdır gibi tartışmalara sebep olmuştur. Bundan hareketle biz de bu konuyu da anlatmayı uygun gördük. Ayrıca ayetin devamında olan “*kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin*” ayetinde ilimin ve alimin önemine değinildiği kanısına vardık. Bu yüzden bir başlık altına bu konuya yer vermemizin uygun olacağını düşünmekteyiz.

A-Saygı İçin Ayağa Kalkmak

Gelenekler hayatımızın birer parçası olarak yüzyıllar boyunca sürüp gitmiştir. Geleneklerde İslâm'a aykırı bir durum söz konusu değilse kültürümüzün bir eseri olarak da devam etmelidir. Hatta insanlar arasında sevgiyi artırıcı nitelikte ise, teşvik bile edilmelidir. Bir mecliste oturanların dışarıdan gelen birine saygı amacıyla kalkmaları, bunlardan biridir.

Araştırmamız sırasında dışardan gelen birisi için ayağı kalkmak konusunda farklı uygulamalara yer veren rivayetlere rastladık. Ayağa kalkmanın caiz olmadığını söyleyenler, delillerini bu konuda rivayet edilen hadislerden göstermişlerdir. Şu hadis de bunlardan biridir: “Rasulullah yanımıza geldi. Bir bastona yaslanmıştı. Onu görünce hepimiz ayağı kalktık. Buyurdu ki: Acemlerin birbirini ululamak için ayağı kalktıkları gibi kakmayın.”²⁷⁹ Başka bir rivayet de şöyledir: “Hiç kimse, Râsulullah kadar sahabenin yanında sevimli değildi. Buna rağmen O'nu gördüklerinde ayağa kalkmazlardı. Çünkü O'nun bundan hoşlanmadığını bilirlerdi.”²⁸⁰ Diğer bir rivayette

²⁷⁸ Mevdûdi, *Tefhimu'l Kur'ân*, VI,349-350.

²⁷⁹ İbn Mâce, *Edeb*, 13.

²⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 152, Tirmîzî, *Edeb*, 13.

de: “Kim, insanların kendi önünden kalkıp dikilmelerinden hoşlanacak olursa olursa cehennem ateşinde yerini hazırlasın.”²⁸¹ denilmektedir.

Bu hadislerdeki olayları bütün insanlar için genellemenin yanlış olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca bu hadislerin sahihliği konusunda da şüphe vardır. Kanaatimizce Hz. Peygamber’in önünde ayağa kalkılmasını istememesinin sebebi; insanların onu ululaştırmalarını istememesidir. Ayrıca şu hadis de önceki zikrettiğimiz hadislerle çelişmektedir: “Hz. Peygamber, sahabilerine Sa’d İbn Muâz’ın önünden kalkmalarını emretti. Çünkü o, Kurayza oğullarına Peygamber tarafından hakem tayin edilmişti. Rasulullah, Muâz’ın geldiğini görünce müslümanlara: ‘Efendinize ayağa kalkın,’ demiştir.”²⁸²

Böylece saygı amacıyla ayağa kalkmak konusunda bir sakınca olmadığı kanaatine ulaşmış bulunuyoruz. Süleyman Ateş de bu konuda şöyle der: “Hz. Peygamber, bir hakem olarak gelen Sa’d’ın önünden ayağa kalkar, sahabilerini de kaldırır da, Peygamber’in kendisinin önünden ayağa kalkılmaz mı? O geldiği zaman sahabelerinin hiç deprenmedikleri, yerinden kalkmadıkları asla düşünülemez. Bu tür rivayetlerin yalan olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü büyüklerin en büyüğü olan Peygamber’in önünde kalkılmazsa onun otoritesi, saygınlığı kalmaz. O peygamber olmasının yanında devlet başkanı idi de O’nun hem manevi, hem de maddi mevkiye saygı için kalkılırdı. Sahabe’nin Hz. Peygamber’e gösterdiği saygı hiçbir devlet başkanına gösterilmemiştir. Hudeybiye’de barış anlaşması yapılırken ashâbın Peygamber’e gösterdiği saygı, Kureyş delegesini hayrette bırakmış, delege Kureyşe döndüğünde hiçbir krala öyle saygı gösterilmediğini söylemiştir. Buna binaen hocanın, yöneticinin, âmirin önünden kalkılması gerekir, otorite için gereklidir.”²⁸³

Şu da bir gerçektir ki insanların geleneğinde, bir yerden gelene saygı için kalkmak varsa ve ayağa kalkmama saygısızlık, aşağılama gibi algılanacaksa, ayağa kalmak iyidir. Çünkü bu davranış arayı düzeltir, kin ve nefreti ortadan kaldırır. Toplumumuzda da ayağa kalkmak, saygının icabı olarak kabul edilir. Evladın anne-baba için, öğrencinin öğretmeni için, işçinin patronu için, küçüğün büyüğü için, ayağa kalkmasında hiçbir art niyet aranmamalıdır.

²⁸¹ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 165.

²⁸² İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, XIV, 7783-7784.

²⁸³ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 321.

VI- İLMİN FAZİLETİ VE ÂLİMİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Toplumun sağlıklı bir şekilde oluşması ve mutlu bir hayat yaşayabilmesi için ilmin önemi günümüzde daha çok anlaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in temel konularından birisi de ilimdir. Çünkü insanı diğer canlılardan ayıran, onun bu niteliğe sahip olmasıdır. Yeryüzünde halife oluşunun temel dayanağı da budur. Sorumlu bir varlık olmasının ve dünyayı imâr etmekle görevlendirilmesinin temelinde bu özelliği yatmaktadır.²⁸⁴

Bilgi edinmek, insanın en başta gelen vazifelerden biridir. Bilgi, Allah'ın insanlara bahsetmiş olduğu nimetlerin en değerlisi olan akıl ve zekanın vazgeçilmez ihtiyacıdır. İlim, insanın şahsiyeti ile bağdaşmayan her türlü çirkinlik ve kötülüklerden korunmanın da en güvenilir yoludur.²⁸⁵ Ele aldığımız sûrede "kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin" âyeti de ilmin önemi ve alimin üstünlüğünü göstermektedir.

Kur'an'ı Kerim ilmin önemini gösterirken sadece bu ayetle sınırlı kalmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de bilmek manasına gelen 780 kelime vardır. *Tefekkuh*, *tedebbür*, *tefehüm* gibi kelimeleri de bilmek manasına gelmektedir.²⁸⁶

Kur'an'da "ilim" kökünden pek çok kelimenin gelmiş bulunmasından başka ilim ve ilim sahiplerini yücelten ve öven ayetlere yer verilmekle, dikkatler şuurlu, planlı ve sistemli bir şekilde ilme çekilmekte, ilim talebi teşvik edilmektedir. "Ey Muhammed, de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"²⁸⁷ Âyette, "ilm" in "cehl"e nisbeten üstünlüğü murad olduğuna göre, bu üstünlükte üç nokta dikkatimizi çekiyor:

1- Üstünlük mutlaktır. Yâni, bu üstünlük, dünyada mı, âhirette mi; Allah katında mı, insanlar nazarında mı üstün? Bundan kastedilen husus kayıtlanmamış, mutlak gelmiştir.

2- Bilenin, mü'min veya gayr-ı mü'min olduğu da kayıtlanmamıştır.

3- Hangi ilmi bilenler üstündür o da kesinleşmemiştir.

²⁸⁴ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 226.

²⁸⁵ Mustafa Çağrı, "Asr-ı Saadette Oluşan İslam Ahlakı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, V, 124.

²⁸⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 407.

²⁸⁷ Zümer, 39/9.

Şu halde, dünyevî işlerde de ilimce ileri olanın, diyaneti ne olursa olsun, dünyevi üstünlüğe kavuşacağı, ilahi bir kanun yani sünnetullah olarak ifade edildiği anlaşılabilir. Bu üstünlük ferdi planda olduğu gibi, ictimâî planda da câridir. Yâni ilmen üstün olan ferdler ve cemiyetler, öyle olmayan fert ve cemiyetlere üstünlük sağlarlar.²⁸⁸

Adem'i yeryüzünün halifesi olma yönüyle meleklerle üstün kılan, Allah'ın kendisine verdiği ilimdir. Adem'in bu niteliği ortaya çıktığında ise, Allah meleklerle, Adem'e secde etmelerini emretmiştir Ayrıca Kur'ân'dan inen ilk âyetlerde de insana ilim verildiğine dikkat çekilmektedir ve insana verilen nimetler sıralanırken, insanın yaratılmasının anlatılmasından hemen sonra ilmin verildiği ifade edilmektedir ki bu da ilmin önemine işâret eden ilgili âyet şöyledir:

*“Adem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklerle sunup: “Haydi doğru iseniz onların isimlerini bana söyleyin” dedi. Dediler ki: “Sen yücesin, bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensi n, hâkimsin (her şeyin içyüzünü bilen, her şeyi yerli yerince yaparsın)” (Allah) dedi ki: “Ey Adem, bunlara onların isimlerini haber ver” (Adem), bunlara onların isimlerini haber verince (Allah). “Size, Ben göklerin ve yerin gaybını bilirim, dememiş miydım?” dedi. Meleklerle. “Adem'e secde edin” demiştik, hemen secde ettiler”.*²⁸⁹

İnsan ilim ile meleklerden bile üstün olur iken, ilimden uzaklaşıp, sapıklık içine düştüğünde en güzel yaratılışına karşın, aşağıların aşağısına²⁹⁰ yani hayvanlardan daha aşağı duruma düşebilir.

İslam dini, toplum'un devamını sürdürebilmesi şartını, ilim'in devam şartına bağlamıştır. Onun ihmal edilmemesi için, cihad gibi önemli bir konuda dahi, şartlar ne olursa olsun ilmin ihmal edilmemesini söyler.

Cihad, gerçekten Kur'an açısından bir mü'mine terettüp eden en mühim meselelerden biridir. O kadar ki, cihâd ederken hayatını kaybedenlere “ölü” demeyi bile yasaklamıştır.²⁹¹ Gerek âyetlerde gerekse hadislerde bir mü'min Allah yolunda cihad etmeye olduğu kadar bir başka amele teşvik edilmemiş denilebilir. Ancak, bir

²⁸⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 408-409.

²⁸⁹ Bakara, 2/31-32.

²⁹⁰ Tîn, 95/4-5.

²⁹¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/169.

amelle meşguliyet ondan daha mühim bir başka işi ihmal ettirmemelidir. Bir âyette şöyle denilmektedir: “Müminler toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler.”²⁹²

İlim yapan kişilere cihaddan geri kalınabileceği söylenirken, bu kişilerin nafile ibadetten uzaklaşıp ilim öğrendikleri takdirde daha hayırlı olabileceğini söylenerek, ilme teşvik edilmiştir. Çünkü ibadet münferid olur iken, ilimden bir çok kişinin faydalanması söz konusudur. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle der: “Âlimin âbid karşısındaki üstünlüğü, ayın dolunay gecesi diğer yıldızlar karşısındaki üstünlüğü gibidir.”²⁹³ Başka bir hadiste: “Alimin abide olan üstünlüğü, benim sizin en aşağınıza olan üstünlüğüm gibidir.”²⁹⁴ denilmektedir

İlim öğrenirken ölen kimse şehidler makamına yakın olduğu gibi peygamberler makamına da yakın olan kimselerdendir. Nitekim bir hadiste: “Her kim İslâm’ı ihya etmek için ilim talep ederken kendisine ölüm gelirse, onunla peygamberler arasında tek bir derece vardır.”²⁹⁵ denilmektedir. Diğer bir hadiste: “Her kim bir yola girer ve o yolda ilim talep ederse, Allah onu cennet yollarından bir yola götürür, melekler de; onları yaptıklarından hoşlandıkları için ilim talep edenlerin üzerine kanat gererler. Şüphesiz göklerde ve yerde bulunan her şey, hatta sudaki balık bile âlimler istiğfar eder. Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar, ne de dirhem miras bıraktılar. Onlar ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde ilim alanlar, büyük bir pay almış olurlar.”²⁹⁶

İlmin önemini anlatan bir nükteyi de burada vermek istedik. Çünkü nükteler düşündürücü ve dikkat çekici bir uslubu kullandığından dolayı, akıllarda kalıcı olacaktır. Olay şöyledir: Birisi, bir hükümdara hizmet etmek istedi. Bunun üzerine o hükümdar o adama: “Bana hizmet edebilmen için git ilim öğren” dedi. O da ilim tahsiline başlayıp, ilmin lezzetini tadınca hükümdar ona haber yollayarak: “İlim öğrenmeyi bırak! Artık bana hizmet edebilirsin” dedi. Bunun üzerine o; “sen beni kendi hizmetine liyâkatli görmediğin zaman, ben sana hizmet etmeye ehildim; sen

²⁹² Tevbe, 9/122.

²⁹³ Ebû Dâvûd, *İlim* 1; İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

²⁹⁴ Tirmîzî, *İlim*, 19.

²⁹⁵ Dârîmi, *Mukaddime* 32.

²⁹⁶ Tirmîzî, *İlim*, 19; Nesâî, *Tahâret*, 112; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

beni kendi hizmetine ehil gördüğünde ise, ben kendimi (sana değil) Allah'a hizmet etmeye ehil gördüm; çünkü cehlimden ötürü, kapımın senin kapın olduğunu zannettim, şu anda ise, varacağım kapının Allah'ın kapısı olduğunu anladım" dedi.²⁹⁷ Bu olay da alimin üstünlüğünü gösterir.

Şu hadis de ilim sahibi kişinin diğer kimselere üstünlüğünü göstermektedir: Nafi b. Abdu'l Hâris, Ufsan'da Ömer ile karşılaşmış. -Hz. Ömer onu Mekke'ye vali olarak tayin ederdi-. Ona: Sen vadideki ahalinin başına kimi tayin ettin deyince, Nâfi: İbn Ebza'yı dedi. Ömer: İbn Ebza kim? diye sorunca, o da: Bizim azatlı kölelerimizden bir azatlı dedi. Ömer sen onlara bir azatlı köleyi mi vekil bıraktın? deyince, o şöyle dedi: Bu şahıs Allah'ın kitabını okuyan (bilen) birisidir. O feraizi de biliyor. Hz. Ömer şöyle dedi: Gerçek şu ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah bu kitap sayesinde bir takım kimseleri yükseltir ve ondan dolayı da birtakım kimseleri alçaltır."²⁹⁸

Kur'ân da yöneticilik için, ilmin önemine dikkat çekmektedir. Kur'ân'da yer alan Tâlût kıssası buna güzel bir örnektir. Allah, hükümdar olarak İsrâiloğullarına Tâlût'u gönderdiğinde onlar, zengin olmamasını gerekçe göstererek bu seçime itiraz etmişlerdi. Bunu üzerine Allah, değer yargılarını düzelterek malın bu gibi konularda hiçbir öneminin olmadığına, bilakis bilgi ve sağlığın gerekli olduğuna şu şekilde dikkat çeker: "*Peygamberleri onlara dedi ki: Allah Tâlût'u size hükümdar gönderdi. Dediler ki: "O bize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layıgız, ona bol mal verilmemiştir. Dedi: Allah onu size hükümdar seçti, onun bigisini ve sağlığını arttırdı. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah'(ın Lütü) geniştir. (O, her şeyi) bilendir.*"²⁹⁹ Ayette, hükümdarlık için ilmin gerekliliğine işaret edildiği gibi ayrıca ilmin maldan üstün olduğuna da işâret edilmektedir.

Hükümdar oldukları halde, ilim sahibi olmalarının daha önemli olduğunu da şu ayet daha iyi göstermektedir: "*And olsun biz, Davud ve Süleyman'a bir ilim verdik de onlar: "Bizi inanan kullarından bir çoğuna üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler.*"³⁰⁰

²⁹⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, II,300.

²⁹⁸ Müslim, *Müşâfirin*, 269; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16; Dârîmi, *Fedâilül Kur'ân*, 9.

²⁹⁹ Bakara, 2/247.

³⁰⁰ Neml, 27/15.

Kur'an-ı Kerim'de ilim ile ilgili âyetleri çoğaltmak mümkündür.³⁰¹ Ancak maksadın hasıl olduğu düşüncesiyle, daha fazla verilere ihtiyaç hissetmedik.

Araştırdığımız sûrede yer alan âyet³⁰² ile Allah, ilim sahiplerini herhangi bir toplantı yerinde diğerlerinden üstün kılarak, onlara saygı gösterilmesini emretmiş ve onlara yer verilmede öncelikli olmaları gerektiğini söylemiştir.

İnsanın gönlünü genişleten ve emre itaat etmesini sağlayan iman ile kalbi terbiye edip genişleten ve itaat etmesini sağlayan ilim, insanın Allah katında yüksek derecelere ulaşmasını sağlar.³⁰³

Böylece alimlerin durumlarının yüceliğini ve mertebelerinin büyüklüğü de anlaşılmış oluyor. Çünkü ilgili ayetle, sosyal ilişkilerin düzeninde, hayatın dengesinin iman ve ilimle gerçekleşebileceğine işaret edilmekte ve mü'minlerin dikkati bu iki ana faktöre çekilerek sağlam ölçü verilmektedir.

Bilerek, anlayarak, öğrenerek, kısacası ilme ve irfana sarılarak kendisini sağlam imân çizgisine getirip günlük hayatını sâlih amellerle süsleyen mü'minlerin dünyada da ahirette de derecelerini Allah yükseltir. Dünyadaki dereceleri, güzel bir hayat yaşayıp, çevrelerine huzur ve güven havası estirmeleri ve güzel örnek olmalarıdır. Ahiretteki dereceleri ise cennettir.

İlmin ve âlimlerin fazileti hakkında, hadis kitaplarında pek çok hadis mevcuttur. Bütün bunlardan anlaşılan husus ise ilmin amelden fazilet ve meziyet bakımından üstün olması ve Allah'ın yanında yüksek derecelere ulaştıran âlimlerin kendilerini ilme verip ilmiyle amel eden âlimler olmasıdır. Onun için âlimler ilimleriyle amel etmeli, müminler de alimlere hürmet ve ikramda bulunmalıdırlar.³⁰⁴

İlmi iman ve ahlâkla birleştirip salih amellerle süsleyerek insanlığın hizmetine sunan alimler bir toplumun temel taşları, kültürün öncüsü huzur ve güveni sağlamanın kaynağıdır. Onlarsız ve ilimsiz bir toplumun olması düşünülemez.

³⁰¹ Bkz. Ankebut, 29/49; Neml, 27/40; Âraf, 7/52.

³⁰² Mûcâdele, 58/11.

³⁰³ Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, IX, 576.

³⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 467.

VII- HZ. PEYGAMBER'LE ÖZEL KONUŞMA ÂDÂBI VE BU ÂDÂBIN GENELE YANSITILMASI

Kur'an'ı Kerim, insanlarla ilişkide uyulması gereken görgü kurallarından birini de aşağıdaki ayetle göstermiştir. Nitekim bu kişi Hz. Peygamber olunca, insanların buna daha da dikkat etmeleri gerekir.

*Ey inananlar, siz Elçi ile gizli konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu? Zira yapmadınız, Allah da sizi (bundan) affetti, (sadaka vermeden gizli konuşabilirsiniz). Artık namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Elçisine itâat edin. Allah yaptıklarınızı bilmektedir.*³⁰⁵

Ayetin görünüşüne bakıp içeriğini araştırmadığımız takdirde yanlış anlamaların ortaya çıkması muhtemeldir. Ayetle Hz. Peygamber ile görüşebilmeden önce sadaka verme şartı mecburmuş gibi bir anlam çıkabilir. Ayeti araştırdığımızda insanı duygulandıracak, aynı zamanda da yüzünde tebessüm belirecek ve bu yüce din sayesinde insanlar arası ilişkide huzuru yaratacak öğretileri gördük.

Hz. Peygamber zamanındaki kişiler, Rasulullah ile özel görüşüp kendi sorunlarını konuşmak, sonra da görüşünü ve direktiflerini almak, ya da onunla baş başa kalmayı bir mahâret olarak değerlendirip ona ulaşmak için birbiriyle yarışıyorlardı. Herkes Peygamber'i yalnız görmek istiyordu. Fakat onun sosyal ve cemaati ilgilendiren görevlerinin önemini güzelce takdir edemiyor, zamanının değerli olduğunu ve onunla baş başa kalmanın ancak çok önemli işlerde söz konusu olabileceğini düşünemiyorlardı. Allah onlara bu gerçekleri öğretmek amacıyla Rasulullah'la yalnız görüşmek isteyenlerin, onun cemaatin hakkı olan vaktinden bir bölümünü almak isteyenlerin bir sadaka ödemeleri gerektiğini bildirdi. Buna göre Hz. Peygamber'le baş başa kalmak, onunla özel görüşmek isteyenler bundan önce bir sadaka vereceklerdi.³⁰⁶

³⁰⁵ Mücâdele, 58/12-13.

³⁰⁶ Zemâhşerî, *Keşşâf*, III, 429-430; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 383; Kurtûbî, *el-Câmiû li Ahkâmî'l Kur'an*, XVII, 168; Kutub, *Fi Zilâli'l Kur'an*, IX, 576-577.

İnsanların Hz. Muhâmmed'le ilişkilerinden dikkatsizliklerinden dolayı uyarılmaları sadece bu ayetle sınırlı değildir. Hz. Peygamber'e düşünülmeden yapılan davranışları gösteren başka rivayetler de vardır. Örneğin o, evinde iken yapılan dikkatsizliklerde bunlardan biridir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber bir gün öğle vakti, evinde istirahat çekilmiş bulunuyordu. Temim oğullarından gelen yetmiş kişilik bir grup Hz. Peygamber'in sevgili eşlerinin odalarını teker teker dolaşarak, topluca ve yüksek sesle "Ey Muhammed dışarı çık, seninle görüşeceğiz" diyerek oda oda Rasulullah'ı aramışlardı. Vaktin uygunsuzluğu, çağırma şeklinin kabalığı ve Hz. Peygamber'in istirahatine engel olmaları gibi bir çok yönden edeb dışı bu davranış, Allah tarafından sert bir dille kınanmalarına sebep olmuştur.³⁰⁷ Bu konuda da "Şüphesiz ki, sana odaların gerisinden çağırmanın ekserisinin aklı ermiyor. Eğer onlar kaba davranmayıp sen yanlarına kendiliğinden çıkıncaya kadar beklemiş olsalardı kendileri için daha hayırlı olurdu. Allah merhamet edici ve affedicidir."³⁰⁸ denilmiştir.

Sosyal hayatta uygun olmayan bir vakitte birinin evine dalmak, izin almaya gerek duymadan içeri girmek, saatlerce birinin evinde oturup sohbet etmek, özellikle yemek vaktini gözeterek evde bekleyip yemeğine ortak olmak... gibi davranışlar medeni insanlar için oldukça kaba ve çirkindir. Bu gibi davranışlar bazen samimiyet ve teklifsizliğin ifadesi olarak nitelendirilseler de tamamen yanlış ve edeb dışı davranışlardır.

Bu tür davranışlara sahabenin bazılarında da zaman zaman rastlanıyordu. Sahabelerden bazıları özellikle yaşlı ve kimsesiz olanlar, yemek vaktini gözeterek Resulullah'ın evine geliyor, bazıları sohbet etmek üzere gelip saatlerce orada oturuyor, bazıları da davetli oldukları düğün yemeğini yedikten sonra sohbete dalıp, ev halkını huzursuz ediyorlardı. Bu davranışları sebebiyle gelen ayet sahabeyi bir konuda daha ikaz edip eğitmiştir.³⁰⁹ "Ey İman edenler, Peygamber'in evine yemek için davet edilmeksizin, vaktini de gözetmeksizin olur olmaz girmeyin. Ancak davet edildiğiniz zaman ve tam vaktinde giriniz. Yemeği yedikten sonra da sohbete dalıp

³⁰⁷ Bkz. Taberî, *Taberî Tefsiri*, V, 2279-81; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 188; Duman, "Asr-ı Saadette Adâb-ı Muâşeret" V, 264.

³⁰⁸ Hucûrât, 49/5-6.

³⁰⁹ Duman, "Asr-ı Saadette Adâb-ı Muâşeret," V, 265.

kalmadan hemen çıkıp gidiniz. Çünkü sizlerin bu davranışlarınız Peygamber'i üzüyor. O size gidin artık demekten utanıyor. Ama Allah, hakkı açıklamazdan asla utanmaz"³¹⁰ buyurmaktadır.

Bu âyet ile de Allah, ince düşünmeyen bir takım insanların samimiyet zannıyla yaptıkları şeyin ne kadar rahatsız edici bir davranış olduğunu, özellikle de Hz. Peygamber'i üzdüğünü ifade ediyor.

Evlerin korunmak, istirahat etmek, huzur ve sukûn içerisinde vakit geçirmek için olduğu aklen bilinebileceği gibi Kur'an'ı Kerim'de de sabittir.³¹¹ Binaenaleyh evinde istirahat halinde bulunan bir kimse ile görüşmek icab ediyorsa, o şahsın huzurunu kaçırmamak ve istirahatına mani olmamak da medeni her insanın düşünmesi gereken bir konudur. Bu edeb kuralı, genelde her insan için, özel olarak da saygı değer büyükler için hatırdan çıkartılmayacak güzel bir davranış biçimidir. Söz konusu şahıs, Rasulullah olunca, iş daha da ciddiyet kazanmalıdır. Çünkü Ashabı, O'nu canlarından da çok sevmektedirler. "Canım sana feda olsun Ey Rasulullah"; "Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Nebisi" gibi sözler, Hz. Peygamber'in "Ey Muaz!", "Ey Ali!" diye her çağırışında da sahabenin içtenlikle söyledikleri sözleridir.³¹²

Bu konuda müslümanları uyarıcı nitelikteki diğer bir âyette; "Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir. Herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız. Orada kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün!" denilirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha temiz bir davranıştır. Allah, yaptığınızı bilir"³¹³ buyurulmaktadır. Bu âyet de ziyaret hususunda dikkatleri çekmektedir. İzin almadan evlere girmenin ne kadar yanlış olduğu aşıkarsa, insanların her türlü ihtiyaçları ya da sıkıntıları olabileceğini göz önüne alarak, onları ziyaret esnasında da itina göstermemiz gerekiyor.

Mücâdele sûresinde geçen âyette Peygamber'le görüşmeden önce sadaka verilmesinin istenmesinin de kişi ve toplum amaçlı faydaları söz konusudur: Birincisi

³¹⁰ Ahzâb, 33/53.

³¹¹ Bkz. Nahl, 16/80.

³¹² Duman, "Asr-ı Saadette Adâb-ı Muâşeret," V, 263-264.

³¹³ Nûr, 24/27.

Hız. Peygamber sıradan bir insan değildir. Bu onunla konuşabilmenin ne kadar değerli olduğunu da göstermektedir. Bir kişi, bir şeyi güçlölkle elde ettiğı zaman, onu gözünde çok büyütür ve kıymetini daha çok bilir. Ama onu kolaylıkla elde ederse, önemsiz ve değersiz olur. İkinci husus ise bu sadakanın Peygamber'in şahsına değil umumi ihtiyaçlar ve fakirler için olmasıdır.³¹⁴

İnsanları program dahilinde ziyaret etmek, hem ziyaret eden kişi hem de ziyaret edilen kişi için iyi olacaktır. Günümüzde bu adâbları daha dikkatli yapmak için teknoloji de çok büyük kolaylıklar sağlamıştır. Nitekim saygın insanları ziyaret etmeden önce telefon ile randevu alıp, onların zamanlarını da ziyan etmemek sevgi ve saygının artmasını sağlar.

Yaşamın düzenli sürdürölmesi ve verimli bir programa göre istenilen amaca ulaşabilmesi için bu tür hususlara dikkat edilmesi her zaman için yararlı sonuçlar verebilir. Aynı dikkat herkes için göstermeliyiz. Nitekim saygılı olmadığımız sürece karşımızdaki de bize saygılı olmaz. İlişkilerde dikkat edilecek hususlara itina, samimiyeti ve dostluğu artırır. Çünkü anlayış, saygı, ölçü, itina İslam'ın anlayışdır. Kabalık, düşüncesizlik ancak cahil kimselerin yapabileceğı davranışlardır.

VIII- MÜNÂFIKLARIN TOPLUMDAKİ KONUMU VE TOPLUMA ETKİLERİ

İnsanların içyüzlerini bilmek mümkün değildir. Bu bilgi sadece Allah'a ve O'nun vahyine mazhar olmuş peygamberlere mahsustur. Diğer insanlar ise onları ancak söz ve hareketlere bakarak bir dereceye kadar tanıyabilir. Bu kadar tanıma işi bile bir takım hassas ölçölere sahip olmayı gerektirir. Örneğın altının sahtesiyle gerçeğini ancak usta bir sarraf ayırabilir.

Her topluma kolayca intibâk edip asıl mâhiyetlerini ustaca gizleyebilen münâfıkların tanınmasındaki güçlük de işte bu sahte dış benzerlikten ileri gelmektedir. İslâm toplumu içinde müslümanlara ait renk bütün renk ve şekillere bürünüp, yerine göre halis müslüman rolüne girebildikleri için, onları asli hüviyetleri ile tanımak güçleşmektedir. Münâfıkların fitne ve fesatlarının önlemeye çalışmanın tek yolu, onları iyice tanımadır.

³¹⁴ Derveze, et-Tefsiru'l Hadis, VI, 407.

Şimdi yukarıda belirttiğimiz ölçüler çerçevesinde münâfikların tanınmasına yardımcı olacak belli başlı vasıfları Mücâdele suresinde geçen âyetler ışığında ortaya koymaya çalışalım. İlgili âyetler (11-19. âyetler) şöyledir:

Allah'ın gazap ettiği bir topluluğu dost ve arkadaş edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizden, ne de diğerlerindendir. Bildikleri halde yalan yere yemin ederler. Allah onlara çetin bir azâp hazırlamıştır. Doğrusu onların yapa geldiği şey ne kötüdür. Yeminlerini siper edindiler de Allah yolundan alı koydular. Onlar için rezil ve rüsvay edici bir azâp vardır. Ne malları, ne de çocukları onları Allah'tan (O'nun hüküm ve azâbından) hiçbir şekilde kurtaramaz. Onlar cehennem ateşinin dost ve arkadaşlarıdır ve orada ebediyen kalacaklardır. Allah'ın onların hepsini diriltip kaldıracağı gün, size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin ederler ve bununla bir şey üzere bulunduklarını sanırlar. Haberiniz olsun ki, onlar elbette yalancılardan tâ kendileridir. Şeytan onlara üstünlük sağlamıştır da Allah'ı anmayı kendilerine unutturmuştur. İşte bunlar şeytanın dostları ve yandaşlarıdır. Haberiniz olsun ki, hüsrana uğrayanlar, ancak şeytanın dost ve yandaşlarıdır.

Kalplerinde hastalık bulunanlar, liderlik sevdasına kapılanlar, İslamiyet'in ilerlemesini durdurmaya güçleri yetmeyince nifak yolunu tercih etmişlerdi. Nedvi, Medine'de Hz. Peygamber'i canından çok seven Ensâr ile O'na karşı çıkan münâfikların aynı toplum içinde bulunmasını sosyal açıdan şöyle açıklar: "Nifak iki zıt davet ile iki karşı gücün bir arada bulunduğu bir çevrede ortaya çıkar. Bu iki davetten birini diğerine tercih edemeyen, karasız ve çıkarlarına düşkün kimseler nifak'a başvurur."³¹⁵

İslâm toplumu içerisinde münâfiklık, Medine döneminde ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi gayet açıktır. Mekke döneminde müslümanlar azınlıkta olan ve sürekli ezilen bir topluluk olduğu için, kimsenin onlardan çekinmesi veya onlara hoş görünmeye çalışması diye bir şey söz konusu değildir. Bunun için İslam düşmanları, gizlice düşmanların aleyhine çalışıp, yüzlerine karşı gösteriş yaparak kendilerini müslüman göstermek ihtiyacında değildi. Medine de ise durum tamamen değişti.

³¹⁵ Nedvî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s.168.

İslam Medine’de güçlü bir konuma gelmişti. Hz. Peygamber, Medine’ye gelir gelmez, Medine şehir devletinin tabii başkanı kabul edilmiş ve bütün işler onun emirlerine göre düzenlenmeye başlanmıştı. Müslümanlar gün geçtikçe kuvvetlenen siyasi ve askeri bir güç olmuştu. İslam devleti gazalarla her gün biraz daha genişliyor, müslümanlar sürekli güçleniyordu. Bu durumda, Medine’de hiç kimsenin açıkca müslümanların karşısına çıkacak gücü yoktu. Putperestlik duyguları içerisinde kıvrananlar, kalplerinde kin ve nefret ateşiyle tutuşanlar ortaya çıktıkları an imha edileceklerini bildikleri için, Hz. Peygamber’in davetine ve nüfuzuna karşı çıkmıyorlardı. Hz. Peygamber’e hoş görünüp, dinin icaplarını zahiren yerine getirerek, müslümanlarla yardımlaşmaktan başka bir çareleri yoktu.³¹⁶

Müslümanları çekemeyen, fakat dünyalık elde etmek için açıktan da düşmanlık yapamayan münafıklar, Müslüman toplumu için kafirlerden daha zararlıdır. Çünkü bunları tanımak zordur. Fitnelerinden ve komplolarından emin olmak mümkün değildir. Nitekim Asr-ı saadette ve Rasulullah’ın irtihalinden sonra bir çok üzücü olaylara sebep olmuşlardır.³¹⁷ Onlar, kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ettikleri için, kaypak bir yapıya sahiptirler. Müslümanların başarılarından kendilerine pay çıkardıkları gibi, onların başarısız olduğu durumlarda da kolayca kendilerini sıyrılabilmişlerdir. Her ne kadar münafıklıklarını gizlemeye çalışsalar da gerek Kur’an’ı Kerim’de onların vasıflarını anlatan ayetlerle gerekse Hz. Peygamber döneminde yaptıkları davranışlarla gerçek yüzlerini göstermişlerdir.

A-Münâfık Kavramı ve Münâfıklığın Belirleyici Vasıfları

N-F-K Fiilinden türetilen nifak kelimesi sözlükte, “ikiyüzlülük, dedikoduculuk, geçimsizlik, yalan, aldatma, hile, riya, içindekinin tersini söylemek veya söylediği şeyin zıddını gizlemek”³¹⁸ gibi anlamlarda kullanılır. Ancak nifakın sözlükteki, ‘gizli yola girmek’ mânâsı³¹⁹ terim anlamına daha uygun görünmektedir.

³¹⁶ Bkz. Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, XV, 334; Fazlur Rahman, *Ana Komularıyla Kur’an*, (ter. Alparslan Açıkgöç), Ankara 1999, s. 234-235; Canan, *Kütüb-i Sitte*, III, 325.

³¹⁷ Selahattin Polat, “Münâfık” *DİA*, İstanbul 1988, II, 67.

³¹⁸ Sami, *Kâmusi Türkî*, II, 165.

³¹⁹ Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, XV, 333.

Terim olarak nifak, “şeriâte bir kapıdan girip öteki kapıdan çıkmak,”³²⁰ “İslâm’a bir yönden girip diğer yönden çıkmak”³²¹ “Münâfıklık etmek, bir kâfirin küfrünü gizleyip şeklen mü’min ve müslüman görünmesi,”³²² gibi tanımlanmaktadır. İzutsu’ ya göre nifâkın esası kalben ve gizliden gizliye inanmaz iken dil ile iman ikrarında bulunmaktır. Bu nedenle fiskın tipik niteliklerinden biri durumundaki dini meselelerde amel-söz uyumsuzluğu nifakın anlamındaki en temel öğedir.³²³

Netice itibariyle nifâk küfrü gizleyip İslâm’ı açıklama anlamında özel bir terimdir. Münâfık da gerçekte inanmadığı halde mü’min görünen ikiyüzlü kimsedir, zıddını gizlediği şeyi izhar eder.

Kur’an-ı Kerim, münâfıkların özelliklerini bize şöyle tarif eder;

1- İçinden gerçek anlamda iman etmemiş olup, dışından müslüman görünen kimse, asli mânâsını değiştirmeden dilimize geçmiş olan münafık kelimesi İslam toplumu içinde çeşitli sebeplerden dolayı ve menfaati icabı kendini müslüman göstererek Allah’a, Rasulüne ve müminlere düşmanlığını gizleyen kimsedir. “İnsanlardan öyleleri de vardır ki, inanamadıkları halde “Allah’a ve ahiret gününe inandık derler”.”³²⁴

*Ve iki yüzlülük edenleri bilsin (ortaya çıkarsın). Onlara: “Gelin, Allah yolunda savaşın, ya da savunun” dendiği halde, “Eğer savaş olacağını bilseydik, sizinle gelirdik” dediler. Onlar, o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağızlarıyla, kalplerinde olmayamı söylüyorlar. Halbuki Allah, içlerinde sakladıkları şeyi çok iyi bilmektedir.*³²⁵

2-İslâm toplumu içinde fesatçıdırlar; “Yer yüzünde fesat çıkarmayın, denildiğinde,” biz ıslah edicileriz” derler.”³²⁶

Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit.” Bizde o beyinsizlerin inandığı gibi mi inanacağız? Diye itiraz ederler. İnananlarla yan yana

³²⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s.819.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X, 359.

³²² Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, III, 1020-1021.

³²³ İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar* (ter. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s.238.

³²⁴ Bakara, /8.

³²⁵ Âl-i İmran, 3/167.

³²⁶ Bakara, 2/11.

gelince de: “sizinle beraberiz” derler. Fakat reisleri ve şeytanları ile baş başa kalınca: “biz onları aldattık” diye alay ederler.³²⁷

3- İman ile küfür arasında bocalarlar. Her işleri gösteriştir; “İki yüzlüler, Allah’ı (güya) aldatmaya çalışırlar. Oysa O, onları aldatır. Namaza kalktıkları zaman da üşene üşene kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah’ı pek az anarlar.”³²⁸ Bu kimselerin gönüllerinde bir türlü iman yer etmediğinden kararsızlık içinde küfür ile iman arasında mekik dokurlar. Sonunda da inkar da karar kılarlar: “İman edip sonra inkar edenleri, sonra da inkarlarını artıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir.”³²⁹

4- Münâfiğın kalbi verimsiz toprak gibidir: “Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir toplum için âyetleri böyle döndürüp (tekrar tekrar) açıklarız.”³³⁰

5- Sadaka vermekten kaçarlar.³³¹

6- Münafıklar Allah’ı unutup cimrilik yaparak ellerini yumarlar; “Münafık erkekler ve münafık kadınlar bir birlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten men ederler ve ellerini sıkı tutarlar. Allah’ı unuttular . O da onları unuttu. Münâfıklar işte yoldan çıkanlar onlardır.”³³²

7- Hz. Peygamber’e isyanı ve düşmanlığı fısıldarlar.³³³

8- İnsanları kötülüğe çağırır, iyilikten vazgeçirmeye çalışırlar.³³⁴

9- Kötü sözlerin müslümanlar arasında yayılmasını isterler: “İnananlar içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünya da ahirette de acı bir azap vardır. Allah bilir siz bilmezsiniz.”³³⁵

10- Yalancılık ve korkaklık onların temel vasıflarındandır: “(O münâfıklar), kesin olarak sizden olduklarına dair Allah’a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur.”³³⁶

³²⁷ Bakara, 2/13-14.

³²⁸ Nisâ, 4/142.

³²⁹ Nisâ, 4/137.

³³⁰ A’râf, 7/58.

³³¹ Bkz. Mücadele, 58/12-13.

³³² Tevbe, 9/67.

³³³ Bkz. Mücadele, 58/9-10.

³³⁴ Bkz. Tevbe, 9/67.

³³⁵ Nûr, 24/19.

11- Onların tutumları aynen şeytanlara benzerler: “(Onların durumu), tıpkı şeytanın durumuna benzer ki insana “inkar et” dedi. (İnsan) inkar edince de: “Ben senden uzağım, ben alemlerin Rabbi Allah’tan korkarım!” dedi.”¹

12- Kötülük yapınca sevinirler; yapmadıkları şeylerle övünmekten hoşlanırlar: “O ettiklerine sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için acı bir azap vardır.”²

13- Kur’an-ı Kerim ayetleriyle alay ederler: “(Allah) size kitap da indirmişti ki : Allah’ın ayetlerinin inkar edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başak bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah, bütün iki yüzlüleri ve kafirleri cehennem de toplayacaktır.”³

Münâfıkların özelliklerini daha ayrıntılı bir şekilde öğrenmek için Münâfıkûn sûresi ve Bakara suresini iyice tetkik etmek yeter. Zira her iki surede de tafsilatlı bir şekilde ifade edilmiştir. Araştırdığımız surede geçen münafıkların özelliklerini ayrıntılı incelediğimizde aşağıda anlatacağımız sonuçlara ulaştık.

B-Yemini Kalkan Edinmeleri

Münâfıkların yaptıkları bütün kötü fiillerini daima yalanla gizlemeye çalışmış, bunun içinde yeminin arkasına sığınmıştır. Yalan yere yeminle kendini kurtarmak, münafığın davasının temel taşlarından birini teşkil eder. Dünyada böyle davranışla kendisini zahiren kurtarmasına aldanarak, ahirette de aynı yolu dener.

Yemin insanların doğru söylediklerini ispatlamak için sosyal hayatta sıkça başvurdukları, İslam’da da manevi öneme sahip bir simgedir. Bir çok kişinin bunu sıkça kullandığını günlük hayatta da görmekteyiz. Bu kötü amaçlı da iyi amaçlı da olabilir. İnsanlar bu yemin sayesinde birbirine güvenirler. Bunu çok iyi bilen münafıklar, kendilerini bu şekilde gizleyerek insanları aldatırlar.

Münâfıkların yemini kalkan edinmesinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Ölüm korkusu onları yemine sürüklüyordu. Münâfıklar, müslüman olduklarını ortaya koyan bir tavır takındıkları zaman müslümanlar tarafından

³³⁶ Tevbe, 9/56.

³³⁷ Haşr, 59/16.

³³⁸ Âl-i İmrân, 3/188.

³³⁹ Nisâ, 4/140.

sıkıştırılıyorlardı. Bunun için müslüman olduklarına dair çeşitli yeminler ediyorlardı. Böylece İslâmın kâfirler hakkındaki hükümleri kendilerine uygulanmasına engel oluyorlardı. İslâmın, ehl-i kitap olmayan kafirler hakkındaki hükmü ölümdür. Kitap ehl-i olanlar için ise halifenin karalarına göre öldürülmeleri veya cizye vererek müslümanların himayesinde yaşamalarıdır. İşte münâfıklar, iman ettiklerine dair, yeminler edinerek bu tür cezalardan kurtulmuş oluyorlardı.³⁴⁰

Aslında korkaklık onların temel vasıflarıdır. Çeşitli yollarla gizlemeye çalıştıkları içyüzlerinin açığa çıkmasından, hazırladıkları gizli plan ve tertiplerinin bilinmesinden, sığındıkları derme çatma nifâk binasının her an üzerlerine çökme endişesinden dolayı dâima panik ve dehşet içinde yaşarlar. Suçsuzluğun, dolayısıyla da kendinden emin olmanın verdiği rahatlık ve vicdan huzurundan mahrumdurlar. Kur'an'ın ifadesiyle: *“Her gürültüyü kendi aleyhine sanırlar.”*³⁴¹

2- Onlar için menfaatlerinin öncelikli olması: Münafığın bütün sermayesi dilidir, sözün doğru veya yalan olması önemli değildir, önemli olan karşısındakini kandırıp, menfeatine ulaşmaktır.

Menfaatlerine göre şekil alırlar, dönektirler; *“İnsanlardan kimi vardır ki “Allah’a inandık” derler, fakat Allah uğrunda kendisine işkence edilince insanların işkencesini, Allah’ın azabı gibi sayar. Ama Rabbinden (sana) bir yardım gelse; andolsun: “Biz de sizinle beraberdik,” derler. (Sanki) Allah, âlemlerin göğüslerinde bulunan (düşünceler)i (herkesten) daha iyi bilmez mi”*³⁴² âyeti

Menfaatleri ön planda oldukları için her türlü kötülük onlar için önemli değildir. Bu yüzden de yalan yemini bilinçli olarak yaparlar.

İşte bu kimselerin yemini rast gele kullanmadıklarını Mücâdele sûresindeki şu âyetler çok güzel anlatmaktadır: *“Size yemin ettikleri gibi O’na da yemin ederler. Ve gerçekten bir şey üzerine olduklarını sanırlar. Kendilerinin dünyada insanlara yemin ettikleri gibi, ahirette de Allah’a kendilerinin hidayet ve doğru yol üzerinde olduklarına yemin ederler.”*³⁴³ Çünkü bu dünyada bir şey üzerinde yaşayan ve onunla ölen, öbür dünyada da o şey ile diriltilir. Onlar yeminlerinin, insanların

³⁴⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXI, 388.

³⁴¹ Münâfikûn, 63/4.

³⁴² Ankebut, 29/10-11.

³⁴³ Mücâdele, 58/18.

yanında kendilerine fayda sağladığı gibi, Allah katında da fayda sağlayacağını sanırlar.³⁴⁴ Ahirette de aynı huylarını sürdürürler. Zira kim bir davranış üzere yaşarsa o davranış üzere ölür ve o davranış üzere diriltir. Münafık böyle yaparken de, dünyada olduğu gibi davranışının burada da kendisine bir fayda sağlayacağını zanneder.³⁴⁵ Fakat bu yemin boşunadır. Dünyadaki davranış ve tutumlarıyla yerleri çoktan hazırlanmıştır: “Onlar cehennem ehlidir. Orada ebedi kalacaklardır.”³⁴⁶

Özet olarak diyebiliriz ki, insanların sözleri hareketlerine uygun olmadıkça hiçbir mânâ ifade etmemektedir. Bu yüzden kişileri sözlerine göre değil de hareketlerine göre değerlendirmek gerekir. Aksi halde yanılabılır ve son derece zor durumlara düşülebilir.

C-İslâm Düşmanlığı

İslâm’a düşmanlık açısından münâfıkların, kâfirlerden daha tehlikeli olduğu münâkaşa götürmez bir gerçektir. Çünkü Kur’ân’ı Kerim’de münâfıkların vasıfları daha çok belirtilmekte ve mü’minlere, onlardan şiddetle sakınmaları ve tedbirli olmaları tavsiye edilmektedir. *İşte bunlar şeytanın dostları ve yandaşlarıdır. Şeytan ise İslâm’ın en büyük düşmanıdır.*

Gerçekte inanmadığını açıkça söyleyen ve düşmanlığı açıkça ortaya koyan kimse, inandım dediği halde kalben inanmayan ve düşmanlığını gizleyen kimseden daha az tehlikelidir. Çeşitli din ve inançtaki insanlar onları İslâm’a karşı en tesirli silah olarak kullanabilirler. Bu kimseler-casus gibi kendini gizleyerek- İslam toplumuna karışıp insanları aldatmaya çalışırlar. Kafir ise her haliyle bellidir. Mü’minlere karşı inanmış gözüken münafıklar, mü’minleri bir nevi alaya almaktadırlar. Vücudun zayıf anını kollayan mikroplar gibi, İslam toplumu içinde daima onların kritik anlarını fırsat bilerek, insanları tutuşturmaya, mü’minleri bozmaya, fitne ve fesat çıkarmaya çalışırlar. “Onlara yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiği zaman, biz ancak ıslah edicileriz derler. Şunu bilin ki onlar, bozguncuların tâ kendileridir, fakat anlamazlar.”³⁴⁷

³⁴⁴ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an Tefsiri*, XIV, 7790.

³⁴⁵ Kılıç Sadık, *Kur’an’a Göre Nifâk*, İstanbul 1982, s.82-83.

³⁴⁶ Mücadele, 58/17.

³⁴⁷ Bakara, 2/11,12.

İnanmadıkları halde inandıklarını söyleyip dost gibi gözüken, aslında azılı birer düşman olan bu kimselerden korunmanın tek yolu; âyetler ve hadisler ışığında onları tanımak ve ona göre tedbir almaktır. Burada şunu da ifade edelim ki sahip olduğumuz bu ölçülerle “şu münâfıktır, bu münâfık değildir” tarzında kesin hükümlere varacak değiliz. Zaten bizim vazifemiz de bu değildir. Çünkü bu türlü bir tutum, önü alınmaz fitnelere, gelişi güzel damgalama ve karalamalara yol açar ki bunun da İslam dinince hoş karşılanmayacağına inanıyoruz. Ancak biz insanların iç alemlerini Allah’a havale ederek bu ölçülerin ışığında, onlara hayati önem içeren sırlarımızı söylememiz, onlarla dostluk kurmamamız ve onlarla olan ilişkilerimizde daima arada mesafe bulundurmamız gerekir. Zaten araştırdığımız sure de kast edilen budur. Çünkü onlar ne mü’minlerdendir, ne de dost edindikleri Yahudilerdendir. Kendi menfaatleri söz konusu olunca her an döneklilik yapabileceklerinden, sırların onlara söylenmesi tehlikeli olabilir.

Bu sûredeki bu âyetlerde inananlara uyarı niteliğinde mesajlar verilmiştir. Onların özellikleri sıralanmış ve inananlara dikkatli olmaları tembihlenmiştir. Sosyal açıdan güvenliğin olabilmesi için bunlara dikkat şarttır. Aksi takdirde toplumda içten çöküşün yaşanılması kaçınılmaz olacaktır. Sûrede ki bu âyetler inananları bu kimselere karşı dikkatli olmalarını tembihlerken de münâfıkları da tehdit etmektedir. Yalan yeminlerinin, evlatlarının ve mallarının kendilerine fayda vermeyeceğini zikreder. “Onların cehennemliklerdir, orada ebedi kalıcıdırlardır” diyerek onların bu davranışlarını devam etmesi halinde kalacakları yerleri belirtir.

IX- ALLAH’IN PEYGAMBER’İNE VE İNANANLARA YARDIMI

Kur’an’da bir çok yerde Peygamberin ve inananların üstün geleceği zikredilmiştir. Bu da ancak Allah’ın yardımı ile olur. Surede geçen şu âyet bunu gösteren delillerden biridir.

*Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlar, işte onlar şüphe yok ki en alçaklar arasındadırlar. Allah: “Mutlaka Ben ve peygamberim galip geleceğiz” diye yazmıştır. Kuşkusuz Allah güçlüdür, galiptir.*³⁴⁸

³⁴⁸ Mücâdele, 58/20-21.

Allah, bu sözüyle inananların gönlüne güven verirken, inanmayan kimseleri de uyarmaktadır.

Kur'an'da Allah'ın yardımının açık olarak dillendirildiği âyetler mevcuttur. *“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı(onu). Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.”*³⁴⁹

Yine Allah'ın müminlere yardımını da şu âyetler de açıkça göstermektedir: *“Andolsun ki, biz senden önce kendi kavimlerine nice peygamberler gönderdik de onlara açık deliller getirdiler. (Onları dinlemeyip) günaha dalanların ise cezalarını hakkıyla vermişizdir. Müminlere yardım etmek de bize düşer.”*³⁵⁰ Başka bir ayette; *“Elbette biz elçilerimize ve inananlara hem dünya hayatında hem, şahitlerin şehadet edecekleri günde mutlaka yardım ederiz.”*³⁵¹ buyurmaktadır.

Galip gelmek, ya delil ve kılıçla, ya da bunlardan birisi ile olur. Delille üstün gelmek bütün peygamberler için vardır. Çünkü onlar dünyada ve âhirette övülmüş, güzel bir akibeti elde etmişlerdir. Kılıçla üstün gelmeye gelince, bu bütün peygamberler için varid değildir. Çünkü onların içinde savaş yapmaya emr olunmamış peygamberler vardır.³⁵²

Allah'ın inanalara yardımı içinde bir takım şartların bulunması gerekmektedir. Kanaatimizce şu ayette bu şartlardan biridir: *“Kim Allah'ı, Elçisini ve mü'minleri dost tutarsa (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır.”*³⁵³ Araştırdığımız surenin bu konu ile ilgili ayetin devamında da sanki bu şartı anlatmak istercesine kimlerin dost edinilmesi gerektiğine dikkatleri çekmektedir.

Kuşkusuz Allah'ın Peygamberine ve dostlarına yardım etmeye gücü yeter. Düşmanlarına karşı galiptir. Hiç kimse O'nu ne ezebilir, ne de mağlup edebilir. Mukâtil şöyle der: *“Yüce Allah mü'minlere Mekke, Taif ve Hayber'in fethini nasip edince, dediler ki: Allah'ın bizi İran'a ve Bizans'a galip kılacağını umuyoruz. Bunun üzerine münâfik Abdullah b. Selûl şöyle dedi: Bizans ve İran'ın, galip geldiğiniz bazı beldeler gibi mi olduğunu sanıyorsunuz? Vallahi, onların sayısı, sandığımızdan daha*

³⁴⁹ Enfâl, 8/17.

³⁵⁰ Rum, 30/47.

³⁵¹ Mü'min, 40/51.

³⁵² Bursevî, *Muhtasâr Ruhû'l-Beyân Tefsiri*, VIII, 551.

³⁵³ Mâide, 5/56.

çok ve onlar daha güçlüdür. Bunun üzerine, “Allah, elbette Ben ve elçilerimiz galip geleceğiz,” meâlindeki âyeti indirdi.³⁵⁴

Allah’ın gerçekleşen sözü budur işte. Dış görünüşe bakıldığında bazen bu doğru sözün gerçekleşilmediği sanılsa da her şeye rağmen gerçekleşecek olan va’didir. Şayet beklenen va’d hemen gerçekleşmiyorsa, bu insanın nefsinin terbiye edilip, olgunlaşmasını sağlama içindir. Aynı zaman da inananların inanamayanlardan farkını gösterir. Çünkü inanan insanlar için korku ve endişe olmaz. Ama inanmayan insanlar sabırsız oldukları gibi, bu va’d konusunda da şüphelidirler. Böylece inanmış insan, Allah’ın sözünü gerçekleştirmiş bir hakikat olarak kabul eder.

Eğer belirli bir kuşakta veya dünyanın sınırlı bir bölgesinde dar kapsamlı bir uygulama bu gerçeğe ters düşüyorsa, bu uygulama tutarsız, temelsiz ve geçici olan bir uygulamadır. Bu sayede bununla Allah’ın sözünün belirlenen zamanda gerçekleşmesi için, iman duygusunun çöştürülüp, harekete geçirilmesi amaçlanmaktadır..

Hak incelir fakat kopmaz. Hakk’a inanıp bağlanan mü’minler, sünnetullah doğrultusunda dâvaya sadık kalıp birlik kurdukları takdirde –gecikmeli olsa bile– başarı sağlar ve hakkın eninde, sonunda üstün geleceğine misal teşkil ederler.³⁵⁵

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Allah güçlü ve aziz olup âciz olmadığına göre, zaman zaman Müslümanları yenilmesi nedendir? Halbuki onlara yardım vaad edilmiştir. Bu soruya cevap olarak diyebiliriz ki, galip gelme şerefli bir makamdır. Fakat Allah bazen kafirleri sıkıntıya sokarken, bazen de mü’minlere bunu verebilir. Çünkü her zaman kafirleri sıkıntıya soksa ve buna karşılık mü’minlerin üzerinden bunu kaldıracak olsa, burada imanın hak, ondan başkasının batıl olduğuna dair zorunlu bir bilgi doğar. Böyle olunca da mükellefiyet, sevap ve ceza diye bir şey kalmaz. İşte bu sebeple Allah, zaman zaman iman edenleri, bazen de kafirleri sıkıntıya sokar ki şüpheler yerinde kalsın mükellef de o şüpheyi, İslam’ın sahih olduğunu gösteren deliller üzerinde düşünmek sûreti ile ortadan kaldırsın, böylece Allah katında sevabı büyük olsun.³⁵⁶

³⁵⁴ Sâbûnî, *Safvetü’l Tefsîr*, VI, 363.

³⁵⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, XII, 6073.

³⁵⁶ Bursevi, *Rûhu’l- Beyân Tefsiri*, VIII, 552.

Allah sözünde doğrudur. Her ne kadar onun yardımı konusunda insanlar endişeye kapılsalar da, inananlar için korku ve üzüntü yoktur. İnananlar bu dünyada acı çekseler dahi, ebedi hayatta mutlu olacaklarına inanırlar. Bu sayede müminler iç huzurunu her zaman hissederler. Bu da müminlerin toplumda daha sakin, sabırlı olmalarını sağlar.

X- DOST EDİNME KRİTERİ OLARAK İMÂNIN ESAS ALINDIĞI YERLER

İnsanlar yaratılış itibariyle tek başlarına yaşamaları imkansızdır. Bu ihtiyaç bazen maddi anlamda olabileceği gibi bazen de mânevi anlamdadır. Şöyle ki insanlar neşelerini, hüznlerini paylaşacak, dertlerini açacak bir dosta her zaman muhtaçtırlar. Çünkü dostların sevinçleri de, kederleri de ortaktır. Bu da ancak ortak değerlere, ortak bir dine mensup olanlar için mümkün olabilir. Farklı dinlere mensup olanların aynı duyguları paylaşması düşünülemez. Çünkü birine ait başarı, sevinç diğeri için en büyük üzüntü olabilir. Şayet bir müslümanın mağlubiyeti ve o dine bağlı kimselerin ölümü, diğeri için mutluluk oluyorsa, bu iki kişinin dostluğundan söz edilemez. Dostlukta ölçü, aynı şeyler için ortak sevinç, ortak üzüntüdür. Bu anlam da İslam dini dostluk için bazı kriterler koymuştur. Bu kriterde iman ve küfrün bir arada olamayacağıdır.

Aşağıda dostlukla vereceğimiz örneklerin tamamı din hususunda, imanın öncelikli olarak alınması gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır. Onlarla dostluğu yasaklarken temel prensip olarak, müslümanların kâfirlerin dinlerine ve dini davranışlarına katılma, onu benimseme, özenme, beğenme, onları sevmeye manası taşıyan davranışlardan uzak duracaklar, bu noktada onları dost edinmeme gerektiğini anlayacaklardır. Bunun dışında kalan medeni münâsebetlerde onlarla konuşacaklar, ticari müâmelede bulunacaklar, yardımlaşacaklar ve insanlığın gereği ne ise onu yapacaklardır. Zaten bunun aksi düşünülemez. Çünkü bugün insanlar farklı dinlerden olmalarına rağmen birlikte yaşamaktadır. Aynı iş yerinde birlikte çalışmaktadır. Dünyevi bir çok uğraşta el ele vermiş durumdadır.

Yurdumuza farklı inançtan bir çok insan gelmektedir. Aynı şekilde bizler de farklı dinlere mensup kişilerin memleketlerine gitmekteyiz. Farklı dinlerden kişiler bizlere doktorluk, öğretmenlik yapmaktadır. Bir çok meslekten kişilerle iç içe bulunmaktayız. Onlar bize muhtaç, bizler onlara muhtaç durumdayız. İnsanlığı müslüman kafir diye ayırt edip ilişkileri koparmak ve bunun İslam'ın isteği olduğunu söylemek anlamsız olur.

İslam Dini sosyal hayatı dengeleyici içeriklere sahiptir. İnsanlarla bütün bağları koparmak, onlarla konuşmamak, yanlarından geçerken umursamaz bir tavır sergileyerek yüzlerine dahi bakmamak ne derece doğrudur. Bu İslam ile de uyuşmaz. Öncelikle bazı şeyleri yorumlarken o zamanki durumla şimdiki durumları kıyaslayarak anlamalıyız. Şimdi sûredeki âyetleri bu doğrultuda anlamayı umut ederek ayette yasaklanan dostluğu açıklayacağız.

Allah ve ahiret gününe iman ede hiçbir kavmin, babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları da olsa, Allah'a ve peygamberine düşman olanlara sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah, bunların kalplerine imanı yerleştirmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Allah onları, altından ırmaklar akan cennetlere koyacak ve onlar orada ebediyyen kalacaklardır. İyi bilinmelidir ki kurtuluşa erenler ancak Allah'ın taraftarlarıdır. Dikkat edin ki, Allah'ın taraftarı olanlar, zafer bulanlardır³⁵⁷.

Bu ayetten kast edilmek istenen, kanaatimizce iman sahibi kişi ile Allah düşmanları arasında dostluğun olamayacağıdır. Bu böyledir, çünkü birisini seven kimsenin, onunla beraber onun düşmanını da sevmesi imkânsızdır. Bu şu demektir:

1- İman ile Allah düşmanlarına olan sevgi, kalpte bir araya gelemaz. Yani, bir kalpte, Allah düşmanlarına karşı bir sevgi var ise orada iman bulunamaz. Şu halde bu kalbin sahibi bir münafık olur.

2- Bu iki şey bir arada bulunur; ama bir isyan ve günah olarak... Buna göre, bu sevginin sahibi, bu sevgiden dolayı kâfir olmaz. Bilakis o, Allah'a asi olmuş olur.³⁵⁸

İslâm'da dostluğun ve kardeşliğin dini esaslar üzere kurulduğunu, bu itibarla İslâm'a ters düşen kişinin dostluk ve kardeşlik bağını kopardığını,öz babası, oğlu,

³⁵⁷ Mücâdele, 58/22.

³⁵⁸ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XXI, 391.

kardeşi ve akrabası da olsa artık onlara karşı sevgi besleyemeyeceğini beyan etmektedir.³⁵⁹

Kan ve yakınlık bağları iman bağı ile çeliştiklerinde kopuverirler. İki sancak yani Allah'ın sancağı ile şeytanın sancağı arasında bir çekişme ve düşmanlık yoksa bu bağları birlikte gözetmek mümkündür. İnanan insanlar ile inanmayan insanlar arasında bir savaşın olmadığı sıralarda müşrik olan anne-babaya iyi davranmak emredilen bir davranıştır. Aralarında mücâdele sürtüşme, düşmanlık ve savaş varsa bu durumda tek olan kulpla ve tek olan bağla ilgisi olamayan bütün bağlar kopar. Nitekim Ebu Ubeyde Bedir savaşında babasını öldürmüştü. Hz. Ömer, Hz. Hamza, Hz. Ali, Ubeyde ve Haris yakınlarını ve akrabalarını öldürmüşlerdi. Kan ve yakınlık bağlarından soyutlanarak din ve inanç bağına sarılmışlardı. İşte bu Allah'ın ölçüsünde bağların ve değerlerin yükselebileceği en yüksek noktaydı.³⁶⁰

Hz. Peygamber döneminde bu tür davranışların örnekleri çoktur. Çünkü sahabe için din bağı olması öncelikliydi. Nitekim zikredeceğimiz şu örnek onlardan biridir: "İbn Cüreyc dedi ki: Bana anlatıldığına göre Ebu Kuhafe, Hz. Peygamber'e dil uzattı. Oğlu Ebu Bekir ona öyle bir tokat indirdi ki bunun sebebiyle yüzü üzere yıkıldı. Sonra Hz. Peygamber'e gelip, durumu ona aktardı. Hz. Peygamber."Böyle bir şey yaptın mı? dedi. Bir daha bunu yapma." Ebu Bekir'de dedi ki: Seni hak ile peygamber gönderen adına yemin ederim ki, eğer kılıcım bana yakın olsaydı, onu öldürecektim."³⁶¹

Görüldüğü gibi sâhâbe, dinlerine karşı çıkan kimseleri, akrabaları dahi olsa affetmiyor ve gerektiğinde onları öldürebiliyordu. Zira iman ve İslâm her türlü değerlerin üstündeydi.

İslâm dini, "sıla-i rahm" kavramıyla akrabalar arasında sevgi, saygı, yardım ve merhamet düzeyinde kaynaşmayı vâcip kılmıştır. Böylece aile hayatına renk katarak hısımlar arasında kopmaz bağlar oluşturmuştur. Ancak akrabalar arasında din ve inanç farkı bulunmadığı sürece bu böyledir. Farklı din ve inanç ortaya girince artık aralarında sevgi ve dostluk, akrabalık ve yakınlık bağları kopar. İslâm'a saldırmıyor,

³⁵⁹ Taberî *Taberî Tefsiri*, VIII, 222.

³⁶⁰ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, XIV, 7793; Kutub, *Fî Zılâli'l- Kur'an*, IX, 581.

³⁶¹ Zemahşerî, Keşşâf, III, 432-433; Kurtûbî, *el-Câmi'ül Ahkâmî'l Kur'an*, XVII, 177; Bursevi, *Muhtasar Ruhû'l Beyân Tefsiri*, VIII, 553.

müslümanlara karşı düşmanlıklarını izhâr etmiyor ve silah çekmiyorlarsa, o takdirde sırf insan oldukları veya komşu bulundukları için zahîrî bir ilgi kurulur. Gerekirse sadaka verilir ve yardım yapılır. Çünkü Allah, Peygamber ve din sevgisi bütün sevgilerin üstünde bir anlam taşır. Kişinin babası veya kardeşi, ya da oğlu küfür üzere olur da bunda ısrar ederek kin, nefret ve düşmanlığını ortaya korsa, artık aralarındaki hısmılık bağları bütünüyle kopar; sadece vatandaşlık ve komşuluk bağı kalır.³⁶²

Sahâbenin de böyle davranmasına sebep olan şartlar çok farklıydı. Her şeyden önce savaş halidir. Din yönünden bir çatışma yaşanmaktadır. Bizzat İslâm'a karşı açıkca meydan okuyuş vardır. İslâm'ı küçümseme, ona karşı çıkış fiiliyata dönüşmüştür. Bu durumda baba oğlu tanımamış, birbirlerini öldürmüşlerdir. Aksi halde farklı dinden de olsa akrabalık ilişkilerini sürdürmek, anne- babaya saygı göstermek huzurun sağlanması açısından daha iyi olacaktır.

Dostluk yaparken dini kriterlere dikkat edinilmesi gerekir. Bu yüzden arkadaş edinirken de dikkat edilmesi gereken hususlar vardır: Hz. Peygamber bu hususta şöyle der: "Kişi dostunun dini üzeredir. Öyle ise her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin."³⁶³ Yukarı da söylediğimiz gibi onun dinine özenerek, onun dinini beğenerek onlarla arkadaşlık edinme yasaklanmıştır. Aksi halde onlarla arkadaşlık kurmak İslam'ı onlara anlatma için bir fırsatta olabilir. Çünkü bir çok kişi kurulan güzel arkadaşlıklar sayesinde, o kimselerin İslam'ı tercih ediş gerekçeleri olmuştur. Bunun için de kişinin öncelikle kendi dinini tam manasıyla öğrenmesi gerekir. Bu sayede farklı dinlerden etkilenmez, kendi dininden kopmaz.

*"Ey inananla, Yahudiler ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa o onlardandır. Şüphesiz Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."*³⁶⁴ Bu âyet açık bir biçimde Ehli Kitab'ın her iki koluna mensup olanların birbirlerini her halükarda desteklediklerini veya destekleyeceklerini belirtmektedir. Ama insanlar istemeseler de sosyal hayatın bir gerçeği olarak bazen bir arada yaşamak mecburiyetindedirler. Dolayısıyla ister ehl-i kitap olsun, isterse başka bir grup veya millet olsun zaman içinde onlarla anlaşma yapmak gereği ortaya

³⁶² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XII, 6073-6074.

³⁶³ Ebû Dâvûd, *Edeb*19; Tirmizî, *Zühd* 45.

³⁶⁴ Mâide, 5/51.

çıktığında da şu talimat verilmektedir: “Müminler müninleri bırakıp kafirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa Allah ile dostluğu kalmaz. Ancak bir sakınma ile onlardan sakınmanız müstesna. Allah sizi kendisinden sakındırmaya çağırır ve dönüş yalnız Allah’adır.”³⁶⁵

“Kişi sevdiği ile beraberdir.”³⁶⁶ Hadis, dünyayı da ahireti de kucaklayan bir vüs’ate sahiptir. Bir şeye ihtimam gösteren herkes istese de istemese de tabiatı icabı ona ve onun ehline müncezip olur. Her insan, memnun da olsa gayr-ı memnun da olsa, kendine uygun olana meyleder. Bu sebeple yüce ruhlar, özleriyle, himmetleriyle, amelleriyle yücelere müncezip olurlar. Alçak ruhlar da özleriyle aşağılara müncezip olurlar. Kim, kendisinin Refik-i Â’la (yüce dost) ile mi, aşağılarla mı beraber olacağını bilmek isterse nerede olduğuna baksın, bu dünyada iken kimlerle beraber olduğuna dikkat etsin. Zira ruh, bedeni terk etti mi, artık dünyada iken müncezip olduğu dostlarla beraber olur. Çünkü ona o dost münâsibtir. Kim Allah’ı severse, o, dünyada da ahirette de onunla beraberdir.³⁶⁷

“Allah’tan başkasını seven ve bu sevgisi Allah için olmayanların sevgileri, cehâletlerinden ve Allah’ı bilmemeekteki kusurlarındandır. Peygamberi sevmek mahbubtur. Çünkü onu (Allah için) sevmek Allah’ı sevmek demektir. Sevilenin sevgilisi de sevilir. Sevilenin elçisi de sevimlidir. Seveni seven de sevilir. Bunların hepsi bir asla rucu eder ve başkasına geçmez. Buna göre gerçekte sevilen yalnız Allah’tır. O’ndan başka sevgiye, dostluğa hak kazanan yoktur.”³⁶⁸ O halde Allah düşmanlarını sevmek yanlıştır. Sevgiye layık olan sadece Allah ve onu sevenler olduğuna göre, dost edindiğimiz kişilerde bu kriterleri taşıyan kimseler, yani iman sahibi olanlardır. Yani candan dostluğa ancak inanmış kimselerin olması daha iyidir. Aksi halde sevgi insanın fitratında vardır. İnsan, insan olduğu için sevilir.

Sevgi ve dostlukta kan bağı da önemli değildir. Önemli olan Allah adına kurulan dostluktur. Hadisde şöyle denmektedir: “Allah’ın kulları arasında bir grup var ki, onlar ne peygamberlerdendir ne şehidlerdendir. Üstelik kıyamet günü Allah indindeki makamlarının yüceliği sebebiyle peygamberler de, şehidler de onlara gıpta

³⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/28.

³⁶⁶ Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 165.

³⁶⁷ Canaân, Kütüb-i Sitte, X, 130.

³⁶⁸ Gazâlî, İhyâu Ulûmî’-d-Dîn, IV, 545.

ederler. Orada bulunanlar sordu: “Ey Allah’ın Rasulü! Onlar kim, bize haber ver!” Hz. Peygamber; “Onlar aralarında ne kan bağı ne de birbirlerine bağışladıkları bir mal olmadığı halde, Allah’ın ruhu (Kur’an) adına birbirlerini sevenlerdir. Allah’a yemin ederim, onların yüzleri mutlaka nurdur. Onlar bir nur üzeredirler. Halk korkarlarken, onlar korkmazlar. İnsanlar üzüldürken onlar üzülmezler.”³⁶⁹ dedi ve şu âyeti okudu: “*Haberiniz olsun Allah’ın dostları var ya! Onlara ne korku v ar ne de onlar üzülecekler*”³⁷⁰

Açıktır ki düşman olmadıkça merhamet sahibi herkes sevgiye, dostluğa layıktır. Tabi ki dostlukların en güzeli Allah adına kurulan dostluktur. Bu konuda verilen ayetler ve hadisler zamanımızda bazı kişilerce yanlış anlaşılmaktadır. Bu kimseler İslamı kendi yorumladıklarının dışında davranan kişilere karşı bütün bağlarını koparmışlardır. Aynı apartmanda beraber otursalar bile, şayet içki içiyorsa, namazını kılmıyorsa, kendisinin prensip edindiği şeyleri benimsemiyorsa bu o kişiye göre Allah’ın düşmanıdır. Bu yüzden karşılaşınca selam vermemekte, evine ziyarete gitmemekte hatta evine gitse bile ikram ettiklerini yememektedir.

Hiz. Peygamber zamanında ki Yâhudi ve Hristiyanlarla yasaklanan dostlukla günümüzdeki Yâhudilerin ve Hristiyanların durumu çok farklıdır. Onların dinlerine karşı bir sempati de beslenilemez. “*Sizin dininiz size, benim dinim banadır.*”³⁷¹ Çünkü artık İslâm dinini benimseyenler benimsemiştir. Korku ve endişe dinini bilmeyip, onların dinlerine özenebilecek kişiler için yaşanabilir. Bunun dışında sosyal yaşamın gerekleri yerine getirilmeli, onlarla alış- veriş, arkadaşlık, komşuluk hatta bu yönde dostluklarda olmalıdır.

Böylece konular bağlamında Mücâdele sûresinin ayrıntılı incelemesini bitirmiş bulunuyoruz. Tek bir cümle ile özetlemek gerekirse Mücâdele sûresi toplumsal yapılanmayı sağlayacak, İslâmi bir toplumun oluşumunda ki problemleri çözecek, örnekler sunmuştur. Bu sayede insanlığın dünyevi hayatındaki denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Surenin vermek istediği mesajı ayrıca sonuç bölümünde açıklayacağız.

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Büyü* 78.

³⁷⁰ Yûnus, 10/62.

³⁷¹ Kafirûn, 109/6.

SONUÇ

Kur'an bireysel ve toplumsal hayatta yerine getirilmesini istediği bir çok yeniliği getirmiştir. Araştırdığımız sûrede de bunları görmek mümkündür.

Edindiğimiz izlenimleri şöyle sıralayabiliriz; İslâm, Câhiliyede hakim olan ve dînî ve sosyal yapıya aykırı olarak kabul ettiği aile yapısını, yeniden düzenlemiştir.

Hz. Peygamber zamanında kadınlar, haklarını çekinmeden ondan talep etmişlerdir. Bunun en güzel örneği de bizzat Hz. Peygamber'in kendi ailesi içinde yaşanmıştır. İlk müslümanlardan olan ve Rasûlullah'la evli bulunan Ümmü Seleme'nin kocasına: "Ey Allah'ın Rasûlü, neden her konuda erkekler anılıyor, biz anılmıyoruz?" dediği ve bunun üzerine erkeklerin kadınlarla beraber anıldığı *Ahzâb* 33 suresinin 35. âyetin nâzil olduğu rivâyet edilmektedir. Ele aldığımız sûrede de bunun bir benzer örneği yaşanmıştır. Havle bint Salebe de Hz. Peygamber ile yaşadığı haksızlık hususunda tartışmaya girmiş, bu tartışmanın sonucunda da Mücadele sûresinin ilk âyetleri inmiştir.

Sûreyi tanımak için yaptığımız çalışmada da birinci bölümde şu sonuçlara ulaşılmış bulunuyoruz:

Bu sûre adını, bir kadının, kocasının zihârda bulunması üzerine Rasûlullah'a şikayet edişini ve bir çözüm bulması için onunla tartışmaya girişini anlatan "*tucâdiluke*" ibaresinden almıştır. Sûredeki âyetlerin içerdiği konular itibariyle Medeni olduğu kanısına vardık. Sûrede geçen âyetlerin bir çoğu bazı olaylar neticesinde inmiştir. Sûre içerdiği konular itibariyle önceki ve sonraki sûre ile de benzer yönleri bulunmaktadır.

Câhiliye döneminde bir erkek, hanımına, "sen bana anamın sırtı gibisin" derse hanımı kendisine haram olmuş sayılırdı. Eşi ondan boşanmış da olmaz; fakat ortada kalırdı. Burada söz konusu olan bir erkeğin, eşinin sırtını anasının sırtına benzetmesidir ki buna da zihâr denilirdi. Bu da İslâm'dan önce Arapların âdet edindikleri bir yemin türüdür.

Kur'an, bu hususu dillendirmekle kalmamış Câhiliye'de zihâr yapan bir kocanın, eşiyle olan evlilik bağlarının kesildiği ve annesi gibi haram hale geldiğini ön gören uygulamayı ortadan kaldırmıştır. Yani zihâr bir boşama değildir. Fakat bu sözü eşine söyleyen erkek, âyette söylenen keffâretleri yerine getirmediği sürece eşi

ile cinsel ilişkiye giremez. Eşinin ona haram olması ebedi değildir. Keffâret yerine getirilince haramlıkta kalkar.

Ayetlerde keffâretlerin şart koşulmasındaki amaca gelince; İslâm toplumu bir bütün olarak kabul eder. İnsanlar arasına sevgi, merhamet, şefkat gibi duygular yerleştirir. Toplumun bütününe dayanışma, kaynaşma ruhunu verir. Böylece bütün insanlığın layık oldukları ölçüde yararlanmaları için tedbirler alır. Kur'an'da yer alan bu konudaki ifadelerden maksat budur.

Hz. Peygamber'in yüce şahsına hürmet, getirdiklerini kabul ve tasdik ifade eden âyetler, mü'minlere Rasulullah'a karşı riâyet edeceği âdabı öğretmekle birlikte, idarecilere, ana-babalarına, âlimlere kısaca saygı ve hürmete layık her insana, nasıl davranılacağını göstermektedir.

Din, insanların Allah ile ve diğer insanlarla münâsebetini düzenler. Her insan toplumunun şahsi durumlarda karşılaştığı problemleri çözmek ve ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla birbirlerine ihtiyaçları vardır. Toplumda insanlar karşılıklı anlayış içinde bulunmazlar ise bir toplumda huzur ve barıştan söz edilemez. İster mü'min olsun, ister gayri müslim olsun, herkes ile iyi geçim, güler yüz İslâm'ın temel prensibidir. Bu yüzden insanlar arası münâsebetlere dikkat edilmeli, ayırım gözetilmeksizin birlikte yaşadığımız insanlarla saygı ölçüsünde ilişkilerin devamı sağlanmalıdır. Bu insan olmanın ve birlikte yaşamak zorunda olmanın gereğidir. Bu yüzden selâm herkese verilmelidir. Rasulullah'a İslâm'ın hangi ameli daha hayırlı? diye sorulmuştu. "Yemek yedirmen, tanıdığın tanımadığın herkese selam vermen" diye cevap vermiştir.

Kur'ân dünya âhîret hayatındaki ebedi mutluluğu sağlamaya yönelik bir takım mesajlar vermektedir. Bu mesajlar fert bazında olduğu gibi toplumsal amaçlı da olmaktadır. Mücâdele sûresi toplumun çekirdeği olan aileden başlayarak, toplumu ıslah etme yoluna gitmiştir. Ailedeki fertler mutlu ve huzurlu olduğu zaman toplumun oluşumu da sağlam temeller üzerine olacaktır. Her toplumda farklı boyutlarda olsa bile sorunları aynı olan bir takım meseleler âyetlerde hayata getirilerek, insanların bundan ebedi bir şekilde istifade etmeleri sağlanmıştır. Özellikle adab-ı muâşeret kuralları her zaman güncelliğini korumaktadır. Bu bakımdan incelemesini yaptığımız Mücâdele suresindeki âyetler toplumları eğitmeyi

amaçlamıştır. Bu sayede toplumlarda sağlıklı bir yapılanma ve huzur garantilenmiş olacaktır.

İnsanlar arasında saygı değer, mutlu ve refah içerisinde yaşayabilmek için toplumun sahip olduğu kanunlara ve muâşeret esaslarına uymak her insan için şarttır. Bu bağlamda Mücâdele sûresinde dillendirilen önemli konulardan biri de toplantı âdâbı ile ilgilidir. Mecliste oturan kimselere zarar vermeksizin, sonra gelene yer açmak da edeb gereğidir.

Gelenekler hayatımızın birer parçası olarak yüzyıllar boyunca sürüp gitmiştir. Gelenekler de İslâm'a aykırı bir durum söz konusu değilse kültürümüzün bir eseri olarak devam etmelidir. Hatta insanlar arasında sevgiyi artırıcı nitelikte ise, teşvik bile edilmelidir. Bir mecliste oturanların dışarıdan gelen birine saygı amacıyla kalkmaları da bunlardan biridir.

İnsanın gönlünü genişleten ve emre itaat etmesini sağlayan iman ile kalbi terbiye edip genişleten ve itaat etmesini sağlayan ilim, insanın Allah katında yüksek derecelere ulaşmasını sağlar.

İslam'da insanların birbirlerine karşı anlayışlı ve saygılı olmaları istenir. Toplumun bütün müesseslerinde insanların birbirleriyle ilişkilerinde itina gözetildiğinde de, insanlar arasında sevgiye dayanan sosyal dengenin kurulması da mümkün olur. Eğer bir toplumun yaşayış ve kültürü böyle prensiplerle zenginleşirse sadece kendi bünyesinde güçlü olarak kalmaz, milletler arası toplumların sosyal barışını da düzenleyen bir duruma gelir.

İnanmadıkları halde inandıklarını söyleyip dost gibi gözüken, kimselerden korunmanın tek yolu; âyetler ve hadisler ışığında onları tanımak ve ona göre tedbir almaktır. Fakat sahip olduğumuz bu ölçülerle “şu münâfıktır, bu münâfık değildir” tarzında kesin hükümlere varmak da doğru değildir. Çünkü bu türlü bir tutum, önü alınmaz fitnelere, gelişi güzel dağmalama ve karalamalara yol açar ki bu İslâm dinince hoş karşılanmaz. Ancak gaye, verilen bu ölçülerin ışığında, hayati meselerimizi emanet etmememiz, peşlerinden gitmememiz, sırlarımızı açmamamız ve dâima arada mesâfe bulundurmamız lazım gelen kimseleri tanıması, böylece kendimizi mümkün mertebe münafıkların fitlerine karşı emniyete almış olmaktır.

Kuşkusuz Allah'ın Peygamberine ve dostlarına yardım etmeye gücü yeter. Düşmanlarına karşı galiptir. Hiç kimse O'nu ne ezebilir, ne de mağlup edebilir: *“Elbette biz elçilerimize ve inananlara hem dünya hayatında hem, şahitlerin şehadet edecekleri günde mutlaka yardım ederiz.”* (Mü'min 40/51)

Surede zikredilen konuları özetledikten sonra şu izlenimlere ulaşabiliriz: Kur'an'ı Kerim, fert açısından da toplum açısından da ebedi saadete erdirecek yollar göstermiştir. Toplum açısından bakıldığında dengeli, ahlâklı bir toplumun oluşması için fertlerin sahip olması gereken ahlâki esasları belirtmektedir. Bu ahlâk esasları fertlerin toplum içerisinde uymaları gereken kurallar olduğu gibi, ayrıca aile içerisinde uyması gereken kurallar bütünüdür.

Kur'an evrensel bir kitap olarak, her zamanın çağlarına ışık tutacak niteliktedir. Kur'an-ı Kerim'i yorumlarken onun vermek istediği mesajın dışına çıkmadan zamana da yansıtılmalıdır. İfadeler halkın anlayabileceği şekilde sadeleştirilerek herkesin istifade etmesi sağlanmalıdır. Zihâr gibi kavramlar eski usullerle anlatılmaktan ziyâde zamana uygun hale getirilip halka sunulmalıdır. Aksi halde Kur'an'ın evrenselliğinden söz edilemez. Çünkü; “zamanımızda bu gibi kavramlar yoktur, bu yüzden Kur'an her zaman için geçerli değildir” gibi sözler ile karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır.

Kur'ân'ın tarihselliği de göz ardı edilmemesi gereken hususlardandır. Şöyle ki, savaş halindeki bir toplum ile barış halindeki bir toplumun sosyal ilişkilerinde farklılıklar olacaktır. Bu durumda Kur'an bütünlüğü dikkate alınmalıdır. Çünkü, savaş halinde iken, kâfirlerle dostluk olamayacağını söyleyen âyetlerin bulunmasına karşın, onların içlerinden iyi kimselerin bulunduğunu söyleyen âyetlerde vardır. Yorum yapar iken bütün bu şartlar dikkate alındığında doğru sonuçlar ulaşmak daha kolay olacaktır. Bu da huzurlu ve sağlıklı bir toplumun oluşmasında bize yol gösterecektir.

Kur'an insanlara mesajını sunarken onlara insan olmanın verdiği üstünlük ile davranışlarda da bu üstünlüğe layık olunması gerektiğini vurgular. İnsanın insana saygısı, kendisine saygısının göstergesidir. Ayrıca insan olarak toplumda bazı insanlar diğerlerinden çalışmalarının sonucu olarak daha yüksek yerler iştigal etmesi yadırganmamalıdır. Çünkü onların bu çalışkanlığı sadece kendi menfaatleri için

değildir. Alimler de böyledir. Onların çalışması, ilim için gayret sarf etmesi toplumun yararına. Alimler yok olmadıkça toplumda yok olmaz. Onların yokluğu insanlığın en büyük kaybıdır. Toplum ilim ile ayakta kalır iken ondan uzaklaşma toplumu çökertir. Bu yüzden insan kendi menfaati için ona saygıda kusur göstermemelidir.

Kur'an toplumun mutluluğunu sağlamaya çalışırken toplumdaki hastalık derecesindeki davranışları tedavi etmede her seferinde tavsiyelerde bulunur. Çünkü bazı illetli hastalıklar bir salgın gibi her dönemde ve her an ortaya çıkmıştır. Bu hastalıkların panzehirini Kur'an her ne kadar gösterse bile insanlık bunu kullanmadığı için, bu tür hastalıklardan bir türlü kurtulamaz. Toplum içinde fisıtların olması bu tür hastalıklardandır. İnsanlık ne kadar teknolojiye ilerlerse ilerlesin bunu yok edecek bir teknoloji ortaya koyamazlar. İşte bu noktada da Kur'an'ın evrenselliği ortaya çıkar ve güncelliğini korumaya devam eder.

Kur'an insanları olgunlaştırmada emsali görülmemiş öğretilere sahip bir kitaptır. Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olarak gösterilmesindeki maksatta işte burada başlar. İnanan insanların mutluluğunu ve huzurunu sağlamada, onlara güven duygusunu vermede ki başarısı tartışılmazdır. Mücadele suresi de toplumun eğitimi ve huzuru için yol gösteren Kur'an'ın sûrelerinden sâdece biridir. Bu sûrede Kur'an'ın mucize oluşunun örnekleri ile doludur. Mucize olması illâki imkansız şeylerin gösterimi değildir. Onun mucize oluşu her zaman çıkabilecek sorunlara çözüm yolunu hep göstermiş olmasıdır. Çünkü zaman aşımında bazı şeyler artık işlevini yitirirken onda zaman aşımı söz konusu değildir.

İnsanlar eğer Kur'an-ı Kerim'i anlamadıklarını söylüyor ve çağın sorunların çare olamayacağını iddia ediyorlar ise bu konuda onları tamamen suçlu bulmak da doğru değildir. Bu alanda çalışma yapan insanlar, bunu dikkate almalıdırlar. Bu kişilerin Kur'an'ın yorumlarını daha çekici hale getirip insanlığa sunmaları gerekir. Bu sayede her şeye ümitle bakabilen, birbirlerine sevgi ve merhamet dairesi içinde davranan insanların toplumda yapılanmaları sağlanacaktır. Buda daha dengeli ve huzurlu bireylerin oluşması demektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1992.
- Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, İstanbul, 1988.
- el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin es-Seyyid Mahmûd (ö.1270), *Ruhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebil- Mesâni*, Beyrut ty.
- Asım Efendi (ö. 1305 h.), *Kâmus Tercemesi*, İstanbul 1992.
- Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, İstanbul t.y.
- Ateş, Ali Osman, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i kitab Örf ve Âdetleri*, İzmir 1989.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (I- X), İstanbul t.y.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul t.y.
- Ateş, Süleyman, *Gerçek Din Bu*, (I- II), İstanbul t.y.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meâli*, İstanbul t.y.
- Akyüz, Vecdi-Nihat, Engin, "Asr-ı Saadette Kölelik ve Câriyelik" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, İstanbul 1995, I,493-512.
- Bayındır, Abdülaziz, "Adâb", *DİA*, I,334-335.
- Bayraktar, İbrahim, *Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber*, İzmir 1994.
- Bilgiç, Ziya, *114 Sûre İsimleri ve Anlamları*, İstanbul 1985.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, (çev. Mehmed Sofuoğlu), I-VIII, İstanbul 1987.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, (çev. Komisyon) (ihtisar eden: Muhammed Ali Sâbûnî), (I-X), İstanbul 1995.
- Canan, İbrahim *Kütüb-i Sitte*, (I- XVIII), Ankara 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara 1991.
- Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1957.
- Çağrı, Mustafa, "Asr-ı Saadette Oluşan İslam Ahlakı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (I-V), İstanbul 1995, V,65-153.
- Çelik Ali, "Asr-ı Saadette Halk İnançları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (I-V), İstanbul 1995, V, 327-435.
- ed-Dârimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (ö. 255/868), *es-Sünen*, (I-II) İstanbul 1975.
- Derveze, İzzet, *et-Tefsiru'l Hadis*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul 1997.

- Duman, Zeki, *Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Münâsebetler*, İstanbul 1982.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an'ı Kerim'de Maruf ve Münker*, İstanbul 1994.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, (ö.275/888), *es-Sünen* (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Kahire 1356/1950.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1360/1941), *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X), İstanbul t.y.
- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzul*, (I-XVI), Konya 1969.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahid Koytak, Ahmed Ertürk), (I-III), İstanbul 1996.
- Fazlur Rahman, *İslâm*, (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), İstanbul 1981.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara 1999.
- el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed *Kitâbu'l-Ayn* (thk. Mehdi el Mahzumi, İbrahim es-Sâmîrâî), Beyrut, 1988.
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, (ö. 505/1111) *İhyâu 'Ulûmî'd-Dîn*, I-IV, (çev. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul 1974
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (I-II), (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1993.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar* (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî (ö.630), *Üsdü'l Gâbe fî Mâ'rifeti's-Sahâbe*, (Tahkik: M. İbrahim el-Bennâ, Ahmed Âşûr), (I-VII), y.y, 1970.
- İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed b. Habib b. Umeyye b. Ömer el- Haşîmî el-Bağdâdî, (ö.245/859), *Kitâbü'l Muhabber*, Beyrut t.y.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852), *Fethu'l Bâri fî Şerhi Sâhîhi'l Buhârî*, (I- XIII), Beyrut t.y.
- İbn Hanbel, Ahmed (ö.241/855), *el-Müsned*, (I-VI), İstanbul 1982.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, (Tahkik Mustafa es-Sakka ve iki arkadaşı), I-IV, Beyrut 1936.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâîl (ö. 774/1372), *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa), I- XVI, İstanbul 1993.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (275/888), *es-Sünen*, (I- II), Mısır 1952.

İbn Manzur, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, (I-XVI), t.y.

et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö. 790/1388), *Taberî Tefsiri*, (ihtisar ve Tahkik: Muhammed Ali es-Sâbûni, Salih Ahmed Rıza) (çev. Mehmed Keskin), (I-VI), İstanbul 1995.

el-İsfehâni, er-Ragıb, (ö.502/1108), *Müfredât fî Garîbu'l Kur'ân*, (Tah: Nedim Maraşlı), Beyrut t.y.

İzmirli, İ. Hakkı, *Anglikan Kilisesine Cevap*, Ankara 1995

el-Kâdi, Abdul Fettah, *Esbâb-ı Nüzul*, (çev. Salih Akdemir), Ankara 1995.

Kapar, M. Ali, "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, (I-V), İstanbul 1995.

Karaman, Hayrettin, "Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (I-V), İstanbul 1995.

Keskioğlu, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an Bilgileri*, Ankara 1987.

Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul 1995.

Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifâk*, İstanbul 1982.

Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul ty. XVIII, 465-467.

Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, (çev. Bekir Karlağa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüller), (I- XVI), İstanbul 1991.

Muhammed b. Ahmed el-Ensâri el-Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmiuli-Ahkâmi'l-Kur'an*, (çev. Beşir Eryarsoy), (I- XVIII), İstanbul 2003.

Mahluf, Huseyn Muhammed, *Kelimatü'l-Kur'an*, Kahire 1956.

el-Mevdudî, Ebu'l Â-lâ (ö. 1979m.), *Tefhîmu'l-Kur'an*, (çev. Ahmed Asrar), (I-VII), İstanbul 1997

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (ö. 261/874), *es-Sihah*, (I-V), (Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbaki), Kahire 1995.

Nedvi, Ebu'l-Hasan Ali el- Hasenî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Cidde 1979.

en-Nesaî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb (ö. 241- 303 h), *es-Sünen*, (neşr. H. Muhammed), VIII, t.y Mısır.

Polat, Selahattin "Münâfık" *İslâm Ansiklopedisi*, (ŞİA), İstanbul 1988, II, 67.

er-Râzi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî (ö. 605/1208), *Mefâtihi'l-Gayb, (Tefsir-i Kebîr)*, (ter. Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, Sadık Doğru), (I-XXIII), Ankara 1995.

Sami, Şemsettin, *Kâmûs-i Türki*, (I-II), İstanbul t.y.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, (çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), (I-VII), İstanbul 1992.

Savaş, Rıza, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı" (IV, 229-369), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 1995,

es-Semerkandî, Ebu'l Leys Nasr İbn Muhammed İbn Ahmed İbrahim (ö.375/985), *Tefsiru'l-Kur'an*, (sadeleştiren: Mehmed Karadeniz), İstanbul 1996.

es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, (ö. 483), *Kitâbü'l-Mebsût*, (I- XXX), Beyrut t.y.

Sofuoğlu Mehmet, *Tefsire Giriş*, İstanbul 1981.

es-Suyûtî, Celâlüddin el-Mahallî, Celalüddin, *Tefsiru'l-Celaleyn*, İstanbul t.y,
Şeker, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1997.

Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya 1995.

Şimşek, M. Said, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İstanbul 1999.

Özdeş, Talip, *Cinsiyet Kimliği*, Sivas 2000,

et-Tirmîzî, Ebû İsa (ö.279 H./892m), *es-Sunen*, (I-V) Kahire 1937.

Türkçölü, Mustafa, *Peygamberimizi Tanıyalım*, Ankara 2002.

Uğur, Mücteba, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", (I, 155-199), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Komisyon, (I-V), İstanbul 1995,.

el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisâbûrî (ö.468/1075), *Esbâb-ı Nûzul*, (çev. Necati Tetik, Necdet Çağır), Erzurum 1995.

el-Vâkidî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), *Kitâbu'l-Megâzî*, (Tah: Dr. Masrden Jones), I-II, Beyrut 1965-6.

Yardım, Ali, *Peygamberimizin Şemâili*, İstanbul 1997.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (I- XVI), İzmir t.y.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Ârûs*, Mısır 1306.

ez-Zemahşerî, Ebu'l Kasım Cârullah, *el-Keşşâf an-Hakâiki't-Tenzîl*, (I-IV) Riyad t.y.

Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkah Ansiklopedisi*, (çev. Komisyon), İstanbul 1994.